

ZGODOVINA ZA VSE

leto III, 1996

VSE ZA ZGODOVINO

št. 2

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

1.01

Zgodbe, ki jih piše življenje

Aleksander Lavrenčič

LJUDJE Z ŽELEZNIMI ROKAMI IN NOGAMI 5

Nekaj utrinkov iz preteklosti vasi ob zgornjem toku Nadiže

Menschen mit eisernen Armen und Beinen

Einige Sternschnuppen aus der Vergangenheit eines Dorfes am
Oberlauf der Nadiža

Jože Možina

“ODPAD K PRAVOSLAVJU, TO JE K RAZKOLNIŠTVU” 22

“Abfall zur Orthodoxie, das heißt, zum Schisma!”

Jelka Pirkovič

MESTNO DVORANO PRENAVLJAJO, MAR NE? 40

Leopold Theyer in ljubljanski magistrat

Man renoviert die Stadthalle, nicht wahr?

Leopold Theyer und der Laibacher Magistrat

Teorija

Igor Grdina

KARANTANSKI MIT V SLOVENSKI KULTURI 51

Der karantanische Mythos in der slovenischen Kultur

Peter Štih

EJ KO GOLTNEŠ DO TU-LE, UDARI PO KONJIH

66

O avtohtonističnih in podobnih teorijah pri Slovencih in na Slovenskem
Über autochthonistische und ähnliche Theorien bei den Slovenen
und in Slovenien

S knjižne police

81

Aleksander Laurenčič

LJUDJE Z ŽELEZNIMI ROKAMI IN NOGAMI

Nekaj utrinkov iz preteklosti vasi ob zgornjem toku Nadiže

V razpravi poskušam prikazati utrinke iz zgodovine območja, ki leži ob zgornjem toku reke Nadiže, predvsem vasi Kred. Oprl sem se na zgodovinske vire, kot so urbarji, kronike ali listine, poleg tega pa predvsem na ljudsko izročilo. Iz urbarja lahko izvemo, kakšne so bile dajatve, iz njih pa lahko sklepamo, kakšno je bilo gospodarstvo; arheologi na podlagi ostankov lončene posode ugotovijo starost nekega naselja; srednjeveške listine nam lahko povedo, kdo je bil lastnik zemlje, kdo je povzročil vojno, kje in kdaj je treslo ali gorelo itn. Iz zgodbic, ki so ostale "zapisane brez pisave" in se ohranjale iz roda v rod prek ljudskega izročila, pa lahko izvemo, kaj je bilo zapisano v dušah in srcih ljudi. Vsaka nova generacija poslušalcev je, ko je dozorela v pripovedovalce, zgodbe mogoče nekoliko prikrojila sebi, jih za odtенок spremenila, toda njihovo bistvo je ostalo.

Ljudje so se v glavnem preživljali s kmetijstvom, poleg tega pa so se morali ukvarjati tudi z manj poštenimi opravili, da so lahko preživeli. Večkrat so jih prizadele tudi naravne nesreče, vojne, bolezni in požari. Teh so se branili predvsem z molitvijo in ponižnostjo ter upali na lepšo prihodnost.

Pravijo, da so včasih tod okoli živeli silno veliki ljudje Gejdi. Njihov spomin se je ohranil v

ljudskih pripovedkah, o njihovi velikosti pa nemo pričata ogromni skali Miza in Stolica. Sedeli so za to mizo, na njej jedli, hkrati pa si umivali noge v Nadiži. Več bi nam lahko povedali le oni, a so odšli iz teh krajev za vedno. Baje jih je pregnal sv. Hilarij. Ostale pa so drobtinice, ki so padle z njihove mize na tla. Sklonimo se in jih pobesimo.

Razbiti malik

Domača legenda iz Kreda govori o delovanju sv. Hilarija v teh krajih. Seveda je nastanek legende povezan z njegovo cerkvijo, ki stoji na griču Sv. Volarja¹, kjer je stala že stara naselbina. Po legendi so tu nekoč živeli Gejdi (Ajdi), ki so bili po veri pogani. Prepričani so bili, da jih ne

¹ Renate Pillinger, *Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi*, *Zgodovinski časopis*, (odslej ZČ) 1985, št. 3, str. 173 – 183. Poročilo o smrti sv. Florijana, ki nam ga posreduje Hjeronimijanski martirologij, koledar svetnikov, verjetno iz srede 5. st., nam pripoveduje o smrti tega mučenca v Lauriacumu (današnji Lorch ob Anži) v Obrežnem Noriku. Na prezesov ukaz so ga s kamnom, pritezanim okrog vratu, z mostu strmoglavili v Anžo. Možna je povezava teh dveh legend, kajti češčenje sv. Florijana je bilo že zelo zgodaj razširjeno. (Rajko Bratož, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. st.*, Ljubljana 1990, str. 19). Neznano kdaj, najkasneje v 10. st., se pojavi češčenje sv. Florijana tudi v Cedadu.

bo nihče pregnal iz teh krajev, razen tistega, ki bi jim razbil železno skledo, ki so jo častili kot malika. Sv. Hilarij je z visokega skalnega čela vrgel v skledo konjsko podkev in jo razbil. Gejdi so ga za kazen vrgli v Nadižo. Gejdi, ki so bili izredno veliki, saj so lahko napravili korak s Stola na Mijo in z Mije na Matajur, sedeli na kamniti stolici za "Mizo" in si umivali noge v Nadiži, pa so se vendarle za vselej odselili iz naših krajev.²

Legendo o mučeništvu oglejskega škofa sv. Hilarija opisuje Martin Baucer v knjigi *Zgodovina Norika in Furlanije*. Hilarij se je rodil v Ogleju in bil od malega vzgojen v krščanstvu.³ Za škofa je bil imenovan še kot diakon, ko je z diakonom Tacijanom oznanjal sveto vero po Noriku. Oglejski prefekt Beronij⁴ je na pobudo poganškega duhovnika Menofanta sv. Hilarija zaprl. Prignala ga je v tempelj in mu ukazal darovati bogovom. Svetnik je bogoskrunsko dejanje odklonil, zato ga je Beronij dal sleči in pretepati. Nato so ga dali na podstavke in ga bili, vse dokler mu niso izstopila čreva. Tedaj so ga vzeli s podstavk, položili na tla in mu ožgali hrbet z žarečim ogljem. Med mučenjem pa je svetnik neprestano molil in z dihom je spremenil v prah kipe bogov zraven njega. Odnegli so ga v ječo, kjer je našel sv. Tacijana, ki so ga tudi pretepli. Ko sta ponoči skupaj molila, se je mesto z velikim grmenjem treslo kot ob potresu. Kmalu zatem je dal Beronij oba svetnika usmrtiti in tako sta 16. marca leta 90 odšla v nebesa.⁵

Baucer ima za napačno trditev, da je sv. Hilarij umrl kot oglejski škof pod cesarjem Numerijanom,

ki je vladal l. 283. Ker bi po Baucerjevem mnenju Hilarij kot drugi oglejski škof moral leta 70 naslediti sv. Mohorja, to seveda ne more biti res, ker nikjer ne piše, da bi sv. Hilarij ostal škof 213 let, če bi ga usmrtili v času Numerijana.⁷ Baucer je razmišljal čisto logično, zmotil se je le, ker je Hilarij v resnici nasledil Mohorja šele v 3. stoletju in ne v prvem.

Prihod Slovanov in divje babe

Zanimiv spomin na čas naseljevanja naših prednikov v te kraje se je ohranil v pripovedkah o "divjih babah".⁸ V njih izstopa izjemen položaj ženske kot nosilke znanja, vedenja, prerokovalskih sposobnosti in neke notranje, nefizične moči.⁹ Ta vloga nas še bolj preseneča, ker je živila ženska v stari slovanski družbi v popolnoma podrejenem položaju. Ob moževi smrti je šla žena neredko z njim prostovoljno v smrt.¹⁰ Pomen ženske v družbi je lahko porasel v spremenjenih gospodarskih razmerah, zaradi prikovalnosti na zemljo, dvigal pa se je vzporedno z manjšanjem pomena meča.

Vojne vihre zaradi preseljevanj ljudstev in ropanj so preživele v glavnem ženske, medtem ko je bil moški del populacije zdesetkan v bojih za obrambo doma. Ženske so se umaknile stran od nekdanjih naselij in obdelanih polj, ki so jih posedli slovanski prišleki. V pripovedkah živijo daleč stran od naselja, v jamah, nad prepadi... Ni bilo potrebno dosti domišljije, da so te čudne, odmaknjene ženske, polne skrivnostnega znanja proglasili za čarovnice. V spominu so ostale kot velikanke, z dolgimi razmrščenimi lasmi, petami obrnjenimi naprej (krivopete), čudno oblečene...

Vseeno so z njimi imeli vsaj toliko stikov, da so se počasi naučili nove tehnike poljedelstva. Naučile so jih orati z živino, pokazale, kako se zvežejo drva, naučile so jih siriti, nabirale so zelišča in zdravile ljudi... Njihove izkušnje v poljedelstvu so se pokazale koristne tudi pri izbiri pravega časa za posamezna poljska opravila (sejanje in pobiranje pridelkov). Poleg tega so bile

² Župnijski arhiv (ŽA) Kred, Izpisek iz "Urbartum S. Nicolai Credae". Podnaslov: Liber memorabilium in vic. Kredae, (odslej LMC), str. 3.

³ Baucer tu močno pretirava, saj se krščanstvo v Akvileji ni moglo pojaviti kmalu po Kristusovem križanju (ok. l. 30), ali pa celo še prej. Mohorja je Hilarij po Baucerjevo nasledil leta 70, torej bi se moral roditi ok. l. 30.

⁴ Navzočnost grških imen preganjalcev kristjanov v mučeniških spisih s severnojadranskega področja bi mogla biti izraz antipatije do Bizanca v dobi monoteističnega spora, vendar je bilo nasprotovanje bizantinski politiki v cerkvenih krogih verjetno še bolj izrazito v dobi ikonoklazma in v desetletju pred frankovsko zasedbo Istre l. 788. Na grška imena lokalnih preganjalcev kristjanov naletimo v legendah, za katere se upravičeno domneva, da so starejšega nastanka (v legendi o sv. Hilariju in Tacijanu sta lokalna preganjalca Beronij in Monofant). Vprašanje je zaradi nezanesljive kronologije nastanka legend zelo zapleteno. (R. Bratož, Vpliv..., str. 39, 43.)

⁵ Martin Baucer, *Zgodovina Norika in Furlanije*, Ljubljana 1991 (odslej MB), str. 58-59.

⁶ LMC, str. 4.

⁷ Pio Paschini, *Storia del Friuli*, Volume I., Udine 1934, str. 24.

⁸ Janez Dolenc, Zlati Bogatin, Ljubljana 1992 (odslej ZB), str. 9. Janez Dolenc uvršča nastanek teh povedk v čas pred pokristjanjevanjem Slovanov.

že navajene na muhasto vreme teh krajev, zato so lahko napovedovale nevihto ali točo.

Čas je opravil svoje in dva različna svetova sta se počasi združila. In kako to združitev opisujejo povedke? Obstajala sta dva načina. Prvi je bila poroka, drugi pa prihod krščanstva.

Neomoženi stric in kapelica

Po ljudskem izročilu, ki ga je Jakob Fon zapisal v Zgodovinskih znamenitostih Krejskega vikarijata, je bila sedanja cerkev prvotno le revna kapelica, ki jo je sezidal neki neomoženi stric iz Kreda št. 35. Sedanjo podobo in velikost pa je cerkev dobila po večkratnih popravilanjih.¹¹ Vsekakor je vprašljivo, koliko je bil donator premožen. Od tega je odvisna tudi prvotna velikost, možno pa je, da je vsakdanji kruh služil kot ribič ali drvar. Lahko da se je v hudi stiski ali nesreči zaobljubil in zgradil skromno kapelico, iz katere je zrasla majhna cerkvica, ki pa je gotovo stala že v 15. stoletju, takrat je bila namreč posvečena že tudi cerkev sv. Hilarija v bližini (1486).

Cerkev je bila zgolj podružna, oskrboval jo je, kot tudi druge podružne cerkve, župnik iz Kobarida. Oddaljenost je zato povzročala probleme, zaradi katerih so se verniki pritoževali ob vizitacijah. Trdili so, da župnik redkokdaj prihaja k njim, skoraj nikdar drugače, kot samo na pobiranje bere in računov. Podobne pritožbe so imele tudi verniki v Sedlu, kjer je sicer bil nastanjen kaplan, zelo pa so pogrešali (Borjana) tudi sveto olje za bolnike.¹²

Verniki so probleme z oskrbo poskušali reševati tudi na lastno pest. Poleg rednih duhovnikov je še v 18. st. obstajalo polno takšnih, ki so smeli le mašo brati, niso pa smeli deliti zakramentov, razen v sili. Taki mašniki so hodili okoli po vaseh, kjer so stale cerkvice, in nagovarjali ljudi, naj jim dajo za maše, ker da oni ne zahtevajo toliko kot redni duhovniki. Ti potujoči mašniki naj bi bili zelo neomikani (niso znali drugega

kot samo mašo brati) in naj bi s svojim nespodobnim obnašanjem pohujševali ljudi, poleg tega pa so jih včasih slepili tudi z blagoslovljenimi podobami, čudodelnimi molitvami, zagovarjanji ipd. Tolminski dekan Bonež je te mašnike opisal 2. septembra 1786. Imenoval jih je "schwaermende Priester" (klateče se mašnike), ki da ne delajo drugega, kot da se po vaseh potikajo in ljudi za prošnje in maše nadlegujejo, z mašami kupčujejo in včasih celo za 20 soldov maše berejo. Kljub vsem prizadevanjem dekana Boneža so kmetje iz Starega sela, Kreda in Potočkov vabili beneške mašnike, da so jim opravljali božjo službo. Zato je l. 1786 goriški škof ukazal Bonežu, naj za vedno odpravi to razvado in naj skrbi, da bodo ti kraji dobivali verski poduk od rednih duhovnikov.¹³

Roparji

Že v 10. stoletju je prek Čedadada potekala živahna trgovina med srednjo Evropo in severnoitalijansko nižino. Kronikalni vir iz tistega časa, "Honoranciae civitatis Papae", je mesto omenjal med desetimi vstopi v Italijo.¹⁴ Izhodišče obeh cest, ki sta povezovali južnonemške dežele z Italijo, je bilo v Beljaku. V Trbižu se je cesta razcepila na tabeljsko smer (Tablja, Pontebba), ki je nato sledila toku Bele in Tilmenta, ter na cesto, ki jo srednjeveški viri imenujejo bovško (strata Plecii, strata de Plez), zgodovinarji pa včasih predelsko ali tudi podboneško; krenila je iz Trbiža na Rajbelj in prek prelaza Predel (1156 m) dosegla dolino Soče. Od Bovca se je nadaljevala do Kobarida, kjer se je obrnila na zahod, se pri Robiču pridružila Nadiži in tekla ob njej do Čedadada.

Po dolini je potovalo veliko trgovcev in drugih ljudi, ki so s svojimi polnimi mošnjami priklicali v dolino tudi nepridiprave, ki so se ukvarjali z zelo starim poklicem. Soteska, obdana s strmimi bregovi, poraščenimi z gozdom, je bila kot nalašč za skrivanje roparskih tolpe, po njej pa so operirali tudi "roparski vitezi". Med roparji so se našli tudi takšni, ki jih je ljudstvo ohranilo v lepem spominu. To pa zato, ker so bili kot nekakšni polovični Robini Hoodi; ropali so bogate, niso pa dajali revnim.

⁹ Darja Skrt, *Tolminske povedke ali slike nekega časa, Etnološki glasnik* 1994, 1-2, str. 37.

¹⁰ *Zgodovina Slovencev, Ljubljana* 1979, str. 116; *Damijan Ovsec, Slovanska mitologija in verovanje, Ljubljana* 1991, str. 219-221; A. T. Linhart, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, Ljubljana* 1981, str. 249.

¹¹ LMC, str. 2.

¹² Isto.

¹³ Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega, Gorica* 1892 (odslej ZT), str. 167.

¹⁴ J. Šumrada, *O popravilu bovške ceste na prelomu iz 14. v 15. st., ZČ* 41, 1987, str. 313.

V Breginju se je ohranila povedka o roparjih Panjutih.¹⁵ Domačinom niso storili nič hudega, saj niso ropali ubogih kmetov, ampak so hodili na Laško ropat bogate grofe in drugo gospodo. Nekoč so jih na nekem mostu (na Teru ali Padu) zajeli grofovi hlapci in jih vrgli v ječo.

Povedka nam lepo prikaže dve stvari. Prva je širok delokrog te roparske skupine (vsaj do Tera, če ne že do Pada). Druga stvar pa je presenetljivo dobro poznavanje severne Italije, če ni bil Pad v povedko dodan v novejšem času.

Roparji so strašili tudi ob Soči. Po njih ("ladri", it. tatovi) naj bi po ljudskem izročilu dobila ime vas Ladra. Ti razbojniki, ki naj bi živeli v velikih skalah (Laborji), so ropali trgovce, ki so na konjih prenašali svoje blago na poti od morja. Zato so jih ljudje zmerjali "ladri", ime se je oprijelo cele vasi in se ohranilo do dandanes.¹⁶

Razbojniki naj bi imeli prste vmes tudi pri nastanku cerkve sv. Antona nad Kobaridom.¹⁷ Če namreč oni ne bi napadli Kotlarja, temu ne bi prišel na pomoč menih, ki je bil sam sv. Anton, Kotlar se ne bi zaobljubil, da zgradi cerkev in cerkve ne bi bilo.

Prav tako naj bi s pomočjo skritega naropane ga denarja skesanca pod vislicami zgradili bovško cerkev. Takšnih zgodb je ohranjenih veliko, kradli naj bi celo seno, in to s pomočjo coprnije. V gorah se je skrivalo veliko zločincev in beguncev z vseh strani, ki so se preživljali s poslom, ki so ga obvladali že prej, ali pa so bili k njemu prisiljeni.

Še nevarnejši so bili "Erazmi Predjamski". Ti roparski vitezi so s svojih gradov prežali na popotnike. Ironija je hotela, da so gradovi, ki so bili sezidani prav za varovanje ceste, v 14. st. postali najhujša roparska gnezda. Posebej so se pri tem "odlikovali" gospodje Villalta, ki so med leti 1298-1305 tako strašno gospodarili po podbo-neški cesti, da si ni nihče več upal potovati po njej. Trgovci so rajši izbrali varnejšo pontabeljsko cesto. Da bi zavaroval promet, je patriarh svojim podložnikom ukazal te gradove razde-jati.¹⁸

Slednjič je moral patriarh Rajmund roparske vi-teze, posebno Villalte, kaznovati s smrtno kazni-jo. Znani roparji so bili tudi čedajski mesarji, na-vajeni na opravljanje posla z nožem. Posel je bil skoraj pol uraden, saj so nekateri pajdaši sklepali pogodbe o sodelovanju tudi pri javnem notarju v Čedadu, in to v frančiškanskem samostanu ter z "moralno pomočjo" visokovplivnih oseb.¹⁹

V boj s temi razbojniki je bilo vključeno celotno prebivalstvo ob cesti. Beneški Slovenci so na podlagi zaslug za čuvanje ceste in kasneje tudi va-rovanja meje pridobili posebne pravice.²⁰ Mogo-če so pred tem imeli podobne pravice tudi prebi-valci vzdolž celotne ceste do Predela, saj so po-dobne naloge opravljali že v prazgodovini.²¹

Poleg roparjev so bili nevarni tudi tihotapci, ki včasih niso izbirali sredstev, še posebej ne, ko je bilo treba udariti po tistih, ki so jih preganjali. Običajnim zlikovcem so se v času vojne med ce-sarjem Maksimilijanom I. in Benečani pridružili še klateški brezposelni vojaki, ki so trgovcem in obrtnikom onemogočali varno potovanje in tr-govanje.²²

Ljudski lov, divji in dovoljeni

Tlačan divjadi ni smel loviti. Svojo lovsko strast je lahko sprostil le kot divji lovec. Od nek-daj pa je bil na Slovenskem v veljavi lov, ki ga je gospoda prepuščala kmetom. Zgodovinski viri poročajo že od srede 13. st. o lovu na polhe. Se-veda je moral za ta lov gosposki, ki je bila lastni-ca gozda odrajtati določeno davščino. Med "izrazito poljšja območja" sta spadali tudi tolmin-sko in kobariško območje.²³

Načini ljudskega lova so se razvijali v zvezi z divjim lovom in z lovom, ki je bil dovoljen pod-ložnikom. Najobičajnejša orodja ljudskega lova so bile pasti in zanke. Medvede so lovili v jam-ske pasti, ki so jih v Trenti imenovali skopce. V jame so lovili tudi volkove.²⁴

¹⁵ ZB, str. 208-209.

¹⁶ ZB, str. 158.

¹⁷ ZB, str. 155.

¹⁸ ZT, str. 69.

¹⁹ ZT, str. 70.

²⁰ Jožko Ošnjak, *Pod Matajurjem, Ljubljana 1970*, str. 13.

²¹ P. S. Leitch, *Studi di storia Friulana, Udine 1955*, str. 308-309.

²² V. Simoniti, *Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju, Kronika, 1980*, št. 2, str. 95.

²³ Niko Kureš, *Praznično leto Slovencev, II. del, Ljubljana 1989 (odslej PLS 2)*, str. 79.

²⁴ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgo-dovina agrarnih panog I, SAZU, Ljubljana 1970 (odslej GDZS I.)*, str. 478.

Največ oblik ljudskega lova se je razvilo pri lovu na polhe. Eden izmed načinov lova na polhe je bil, da so jih pregnali iz dupline s kadečo se gobo. Dim jih je omamil in tako so postali lahek plen polharja. Lovili so jih tudi v sodce. Pozimi so zakopali sodce, ki so imeli odprtino in vabo, v zemljo. Sodci so bili naznotraj obiti z žebli, tako da polhi niso mogli več ven. Polhe so lovili tudi na preproste pasti, ki so jih postavljali na drevesa. Pasti so bile sestavljene iz loka in leske, tetive in lanene vrvice; nanje se je pritrdila vaba. Polharji so splezali na drevo in tolkli po njem, da so se polhi splašili in ujeli v past. Kasneje so pričeli izdelovati pasti, imenovane polšje skrinjice, samojstre, polhovne ali polhovne škatle. V njih je bila vaba – lešnik ali suha hruška. Ko je polh zagrabil za vabo, se je sprožila vzmet, ki je past zaprla.²⁵

Lov na polhe so morali podložniki prijaviti zemljiškemu gospodstvu, ki jim je dalo polšine. Za pravico polšjega lova so dajali gospodstvu določeno število polhov ali pa denarno odškodnino.²⁶

Polhov oziroma njihovih jam ni zanemarjala niti velika gospoda. Celo pretendentov za habsburško posest v svojih dokumentih o potrditvi posesti ni bilo sram omenjati teh majhnih živalic. Štirje sinovi Amalrika z Iga so ljubljanskemu meščanu Porgerju prodali svoj gozd (l. 1309) z vsem pripadajočim, med drugim s pašo, lovom s pticami, jamami za polhe in drugim. Grof Friderik Ortenburški je 20. maja 1406 v Kočevju izdal gozdni red za svoja gospodstva glede gozdov, lova s pticami v njih, polšjimi jamami in drugimi gozdnimi pravicami. Grofa Friderik in Ulrik Celjska sta 8. septembra 1447 potrdila samostanu Pleterje posest, ki mu jo je ob ustanovitvi podaril grof Herman... Tudi gozd z vsemi polšjimi jamami, ki leže okoli gozda in jih je bilo okoli 40. Grof Friderik Celjski je moral l. 1450 razsoditi spor med Pleterjami in dvema plemičema zara-

di posesti in meja, med drugim zaradi gozda. Vse pravice, med drugim tudi polšje jame, je presodil, naj ostanejo tistemu, ki jih je na tem območju imel doslej.²⁷

Polhi so kljub svojemu videzu, ki je spominjal na miši, teknilo tudi visokim cerkvenim dostojanstvenikom. Škof Pietro Carli je z užitkom in precej naglo použil pečenega polha, ki so ga na poti od Tolmina do Grahovega ulovili njegovi služabniki.²⁸

Sicer pa so imeli pravico do lova na lastni račun kmetje le ponekod. Kmetje iz Studorja in Srednje vasi v Bohinju so lahko lovili gamse v gorovju, ko so stražili deželno mejo, vse do konca 15. st., ko so bile te pravice odpravljene. Nekateri župani na Goriškem so imeli pravico do lova zajcev, s katerimi so postregli ob pojezdah. Lovsko pravico so imeli tudi nekateri kosezi. Zemljiška gospodstva so v nekaterih primerih dopuščala podložnikom lov na malo divjad, zveri²⁹ in ptiče. Po tolminskem urbarju so podložniki v vaseh Idrsko, Volče in Čiginj o božiču dajali po 14 denaričev za jerebice in kljunače.³⁰

Na koncu poglavja bi rad dodal še zanimiv način lova z Ljubljanskega barja, namreč kako so vrli Barjani lovili cipe. Razpostavili so kole, jih opremili z rezami in privezali 5-6 ptičev vabivcev. Ko so se cipe približale, so potegnili za vrvi, da so vabivci sfrfotali in privabili cipe na li-manice.³¹

Lipan za gurmanskega tajnika

Poleg lova je jedilnik dopolnjeval tudi ribolov. Kmetje so lovili divje živali v gozdu za svojega gospoda, z njegovim dovoljenjem ob določenem plačilu tudi zase, toda največ plena je končalo v loncih ali nad ognjem skrivaj. Podobno je

²⁵ GDZS I., str. 479.

²⁶ GDZS I., str. 488. Urbarja za Senožeče 1460 in Vipavo 1499 (župa Sanabor in Črni vrh nad Idrijo) navažata, da dajejo v letu, ko obrodi žir, tisti, ki imajo polšine, oskrbniku po 12 polhov ali 12 soldov. Po urbarju gospodstva Kozje in Pilštanj 1588 so morali podložniki prijaviti polšine vsaki dve leti, sicer jtm jih je gospodstvo lahko odvzelo. V letu, ko je obrodi žir, so dajali poleg tega še 12 polhov ali 12 črnili denaričev. Za spore glede lova na polhe je za podložnike na območju kostanjeviškega in pleterskega gospodstva od 16. – 18. st. delovalo celo posebno sodišče, polšja pravda.

²⁷ B. Otorepec, *Izbrano gradivo za zgodovino gozdarstva na Slovenskem v srednjem veku, Ljubljana 1995*, št. 30, 52, 64, 65.

²⁸ A. Ličen, *Santoninova potopis po Gorenjski in južni Koroški pred 500 leti, Mohorjevo koledar, 1986, Celje 1985*, str. 78.

²⁹ Urbar gospodstva Prem 1574 navažata, da je smel vsak podložnik loviti volkove in lisice, a gosposki je moral prinesiti krzno ali kožo; za to je dobil odškodnino.

³⁰ GDZS I., str. 487.

³¹ GDZS I., str. 479. Cipe (Antlius), rod škrjancem podobnih ptičev pevcev, večinoma selivke, gnezdiijo na tleh. Poznamo drevesno cipo, malo ali travniško, rjavo idr. (Leksikon CZ, Ljubljana 1973.)

bilo z ribolovom. Ribiči v Kredu so omenjeni že v listini iz l. 1323.³²

V Nadiži pa niso lovili samo rib, ampak tudi jegulje. Lovili so jih "na roke" ali pa so pri lovu uporabljali mrežo stožčaste oblike (v Beneški Sloveniji imenovana cogol ali cogoi). Te mreže so nastavili zvečer in jih zjutraj potegnili iz vode. Jegulje (ben. uguorji) so izginile iz Nadiže v zadnjih desetletjih zaradi onesnaževanja.³³

Paolo Santonino se je l. 1486 navduševal nad lipanom iz Nadiže, težkim približno dva funta.³⁴ Resnici na ljubo je treba priznati, da je bil ta gospod kar malo mahnjen na hrano, še posebej na ribe in je zato malo pretiraval. Če pa gledamo nanj kot na velikega gurmana in poznavalca kulinarike, pa lahko rečemo, da je že znal pravilno oceniti težo ribe. Sklepamo torej lahko, da so včasih v Nadiži plavale izredno lepe ribe, lipani in soške postrvi, poleg njih pa še klenci in mrene. Veliko ribjega zaroda je bilo tudi v potokih, ki so se stekali v Nadižo.

Ribe iz vode torej "na črno" ni bilo težko potegniti, žal pa ne vemo, kakšna je bila "članarina tapiranih ribičev", ker o tem nimamo nobenih podatkov. Mogoče je bilo podobno kot na Koroškem, vendar tudi v tem primeru ni omenjena količina. Ribič, ki je lovil v Blaškem jezeru, je sredi 13. st. moral štirikrat na leto pripeljati ribe v samostan Možac, od menihov pa je dobil sol.³⁵

Še večja škoda pa je, da tudi ni nobenih podatkov o kaznih za divji ribolov. V uteho nekaterim sodobnim "vidram" lahko zapišem le, da v Vilfanovi Pravni zgodovini krivolov ni bil uvrščen med kazni, ki bi stale glave. Storilca so le oglobili.

Dežja ni

Vsi ljudje, ne samo kmetje, so se bali suše, ki je lahko uničila pridelek in povzročila lakoto v deželi. Še v današnjih časopisih lahko beremo o popolnoma uničenih letinah.

Nekdaj so vse nerazumljive pojave povezali z nadnaravnimi bitji in se k njim zatekali v sili. S prihodom krščanstva jih je nadomestila sv. Trojica s svetniki. Ker naj bi ga Gejdi vrgli v Nadižo, je priprošnjik za dež postal tudi sv. Hilarij, med domačini bolj poznan kot sv. Volar oziroma sv. Jelar. Na slovensko ozemlje se je od zgodnjih oglejskih mučencev razširil le kult sv. Mohorja in Fortunata ter sv. Kancijana in tovarišev, sv. Hilarij pa je malo znan, zunaj Furlanije obstajata le cerkvi v Gorici in pri Kredu.³⁶ Zato so mu tudi v slovenski izdaji knjige Godovni svetniki in zavetniki posvetili le kosček prostora, čeprav bi ga lahko imeli za "skoraj svojega" (veliko prostora so zasedli nemški svetniki). V Ogleju je manjša cerkev sv. Hilarija stala že konec četrtega stoletja ali v začetku petega.³⁷

Po izročilu je denar za zidavo cerkvice na nekdanji utrjeni planoti nad Nadižo prispevala hiša št. 41 iz Robiča, zidarji pa so prišli iz Brezij v Beneški Sloveniji.³⁸ Cerkevica je skozi čas spreminjala svojo podobo, možno pa je, da je bilo okrog cerkve tudi srednjeveško grobišče.³⁹

Ljudje v stiski so že zelo zgodaj zahajali k tej cerkvi in prosili svetnika za dež, čeprav se cerkev prvič omenja šele v 15. stoletju. Leta 1486 je prečistiti gospod Pietro Carli, škof iz Caorle, opravljal vizitacijski pregled po Tolminski, Kranjski in Koroški. Škof je s spremstvom odpotoval iz Čedadu dopoldne 26. avgusta in še istega dne prispel v Kred, kjer je prenočil. Naslednji dan je posvetil cerkev sv. Hilarija, po končanem obredu pa je kosil kar pri cerkvi. Pri tem kosilu je prišlo na vrsto več obrokov, med njimi tudi svinjska pečenka.⁴⁰ Po kosilu je mnoge birmal in se proti večeru vrnil v Kred, kjer so škofu in njegovemu spremstvu pripravili skromno večerjo iz ostankov kosila. Škofa je spremljal kancler oglejskega patriarha Paolo Santonino, ki je to potovanje opisal v popotnem dnevniku. Zanj se je potovanje začelo slabo. Celo noč je prebil brez spanja na slamnjači, skupaj z bolhami. Naslednje jutro je bilo mrzlo in megleno, padla je predčasna slana...⁴¹

³² M. Kos, *Urbarji Slovenskega Primorja II*, Ljubljana 1954, str. 44-45.

³³ B. Zuannella, *Slovenski pritmiki v občini sv. Lenart*, Dom 1990, št. 18, str. 3.

³⁴ A. Ličen, *Santoninova potopis...*, str. 78.

³⁵ *Gradiivo V.*, št. 704. (Dohodki samostana v Možacu po Koroškem.)

³⁶ J. Hoefler, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*, Ljubljana 1986, str. 46.

³⁷ R. Bratož, *Vpliv...*, str. 6.

³⁸ LMC, str. 2.

³⁹ Izpisek iz "Varstvo spomenikov XVII-IX", str. 96.

⁴⁰ LMC. Tu se ne omenja svinjska pečenka, pač pa pečeni piščanec.

⁴¹ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, prevedel Primož Simoniti, Celovec, Dunaj, Ljubljana 1991, str. 39.

Paolo na tej poti ni imel težav z malimi podnajemniki samo v Kredu. Noč brez spanja je prebil tudi v samostanu Podklošter v bližini Beljaka. Bolhe in stenice so nanj navalile v brezštevilni vojski, s katero se je moral neprestano bojevati, dokler ni slednjič premagan in izčrpan zjutraj vstal in preklinjal opata ter njegove nadležne živali. V Štebnu pri Maloščah sta morala Paolo in čast. gospod Jurij Lebecher, arhidiakon za Koroško, zaradi pomanjkanja prostora skupaj spati na preozki postelji, povita tako rekoč drug v drugega, niti trenutka spanja pa jima niso privoščile bolhe, popolnoma sestradane in shušane po daljšem postu... Oba sta zjutraj vstala žalostna in s težko glavo.⁴²

K tej cerkvi so romale procesije od blizu in daleč. Cerkev je imela zelo velik pomen za Beneške Slovence, saj so ti ob obnovi in povečavi cerkve ter prizidavi zvonika ob zahodni steni prispevali veliko sredstev (l. 1895). Benečani so še do zadnje vojne romali k cerkvi, da bi s priprošnjami sv. Hilariju od Boga izprosili dež v času suše in zato peli v procesiji: "Buog an svet Uoler dajte daž!"⁴³ Svetnik ni nikoli skoparil z dežjem. Ohranilo se je izročilo, da so se romarji ponavadi vračali domov, premočeni do kosti. Verniki so verjeli tudi v čudežno moč studenca pod cerkvijo, ki naj bi bil zdravilen za oči. Žal je cerkev z opuščanjem romarske funkcije pričela propadati. Zadnja maša pred obnovo cerkve je bila 16. avgusta 1942, isti zvonček se je oglasil in vabil k maši vernike spet leta 1987.⁴⁴

Ljudje so se k svetniku obračali tudi v drugih težavah. Nekoč je šel soldat iz Kota v temi iz vojske domov. Nad Kredom je "zamerkal, da gre en črn maček za njim". Tega ni mogel prenašati in je s sabljo presekala mačka.

Jejžes Marija! Iz enega sta "ratala" dva mačka, iz teh dveh štirje in tako naprej - zmeraj več jih je bilo!

Soldat se je v strahu obrnil k svetemu Ilarju:

"O sveti Ilar, pomagaj mi ti!"

Sveti Ilar se ga je usmilil in mu del:

"S sabljo naredi križ nazaj, pa boš rešen!"

Ubogal ga je in še tisti večer srečno prišel domov.⁴⁵

Ohranile so se tudi navade za priklic dežja, ki verjetno izvirajo še iz poganskih časov. Milko Matičetov omenja nevsakdanjo, izjemno šego. Ob hudi suši (menda poleti 1895) so v Podbeli naredili "ogenj na vodi". Ko niso pomagale ne molitve ne romanja, so po nasvetu stare žene porinili v tolmun skoraj usahle Nadiže stara lesena vrata in na njih prižgan ogenj.⁴⁶ Ali gre tu za staro navado, ohranjeno v stoletjih, ki pa se je je spominjala le še starka, je težko ugotoviti. Šego so lahko spoznali tudi drugod, saj je poznana tudi v Prekmurju, kjer so dekleta zakurila ogenj v košari in jo spustila po Muri. Etnologi menijo, da to obredje sega v poganske čase, namenjeno pa naj bi bilo pomiritvi nekega "vodnega božanstva".⁴⁷ V Prekmurju je bilo devištvo ob tem obrednem ravnanju obvezno.⁴⁸

Najbolj nenavaden način klicanja dežja izhaja iz bližnje Rezije. Ko so Rezijani rabili visoko vodo, da so lahko plavili drva po Solbici, so iz groba izkopali človeško lobanjo in jo prinesli na kraj, kjer naj bi začeli les spuščati v vodo. Pred lobanjo so se "spoštljivo ustavljali in izgovarjali priprošnje besede". Ko so bili uslišani in je voda narasla, so lobanjo odnesli h grobu, iz katerega so jo vzeli, in jo spet zagreblili.⁴⁹ Običaj je očitno poganskega izvora in izhaja iz verovanja v duhove prednikov.

Svetnik ni hotel uslišati ljudi, če se niso ravnali po božjih postavah. Še v 20. stoletju, 15. junija 1919, je župnik pri maši oznanil zbranim veseljakom: "Molitev za dež bo še naprej, če pa ne bo konec ponočevanja, ne bom imel izvenrednih pobožnosti. Razvedrilo, poštena zabava je dovoljena, potrebna. Če pa kdo cele noči pijančuje, in potem gre še le zjutraj spat ves skrokan, to ni več razvedrilo, - ampak uničevanje samega sebe."⁵⁰

⁴⁶ Milko Matičetov, *Duhovna kultura v gornjem Posočju*, Tolminski zbornik 1975, Nova Gorica 1975 (odslej TZ), str. 183.

⁴⁷ M. Gavazzi, *Klicanje dežja z ognjem na vodi*, *Traditiones* 14/1985, Ljubljana 1985, str. 169 - 170.

⁴⁸ Če bi se pa le dogodilo, da katera od deklet ne bi bila več devica, bi to zanj pomenilo usodno nevarnost. Če bi taka predrznica kdaj šla v čoln, bi se čoln potopil in ona bi utonila (maščevanje užaljenega vodnega božanstva). Tej usodi pa lahko uide, če pred vstopom v čoln vrže v valove kos kruha.

⁴⁹ N. Kuret, *PLS1.*, str. 523.

⁵⁰ ŽA Kred, *Oznanila v cerkvi sv. Nikolaja v Kredu*, od 4. . 919 do 29/8 - 1926., sub dato.

⁴² Prav tam, str. 83-85.

⁴³ Emil Cencič, *Sv. Hilarij in Tacijan*, Dom 1985, št. 2, str. 6.

⁴⁴ Stanko Uršič, *Obnovljena cerkvena sv. Volarja pri Kredu*, Dom 1987, št. 15, str. 5.

⁴⁵ ZB, str. 200. Treba je tudi omeniti, da je ljudsko domišljijo vedno buril tudi skriti zakopani zaklad v tej cerkvi.

Naravne nesreče

Lesena bivališča so bila sorazmerno varna pred potresi, bolj pa so bili nevarni plazovi, ki so lahko pod seboj pokopali vasi. Temu se je pridružil še strah pred božjo kaznijo. Tako je nastala pripovedka o Molidi, zasuti vasi pod Matajurjem.⁵¹ V vasi so živeli premožni ljudje, siti in preobjedeni vsega, še najbolj kruha. Z njim so matere brisale otroške ritke. Kljub temu pa za berače in reveže niso imeli usmiljenega srca. Zato jih je doletela "božja kazen". Sesul se je iz Matajurja moleči del skalnatega roba in vas je izginila za vedno.

Strah ljudi pred tem hudim, njim neznanim pojavom, ki so si ga ponekod razlagali kot premik repa ribe Faronike, je skoval to zgodbo. Skalovje nad Molido in "prstaren" zrušeno skalovje v podnožju hriba jih je vsak dan opominjalo. Molida, ki se nahaja vzhodno od Robiča, je v resnici ostanek mogočnega podora, ki se je utrgal po umiku ledenika z Molidnika na pobočju Matajurja.⁵²

Huda ura

Hude ure se je človek, odkar se je začel ukvarjati s poljedelstvom najbolj bal. V trenutku mu je lahko uničila trud dolgih mesecev in ga izpostavila lakoti. Ko je bila nevihta že blizu, so jo skušali pregnati s čarovnimi, magičnimi sredstvi.⁵³

Bolj kot strele in groma so se kmetje bali toče. Ker si niso znali razložiti, od kod toča, je prevladalo mnenje, da znajo točo delati dijaki iz črne šole, duhovniki in coprnice. Točo nad Borjano so sejale coprnice, ki so priletele celo s Hrvaškega.⁵⁴

Po toči so celo duhovniki jeznim kmetom le težko dokazali svojo nedolžnost. Še l. 1900 je moral neki "gospod nunec" iz Brd v cerkvi na prižnici javno in glasno izjaviti, da toče ni naredil on. Ali so mu kmetje verjeli, ni gotovo.⁵⁵

Duhovniki so, če so le hoteli opravljati za to potrebne molitve, toči tudi branili priti v njihovo župnijo. Jezni Volčani so zato hoteli iz fare izgnati župnika Matka (l. 1728), ker je toča vse pobila, medtem ko se je on zabaval s svojo mlado in prikupno kuharico, namesto da bi šel v cerkev molit in odganjat nevihto, kakor delajo drugi duhovniki.⁵⁶

Preprosti ljudje so naravno dejstvo, da zračni tresljaji vplivajo na oblake, spoznali že zdavnaj pred dognanji učenih fizikov, čeprav tega še niso znali razložiti. Izobraženci, goreči nasprotniki "praznoverja" so konec prejšnjega stoletja rohneli proti mežnarjem, ki so hodili zvonit ob hudi uri. Da to ni prazna vera, so začeli priznavati šele na začetku 20. stoletja.⁵⁷

Po zemlji so včasih tudi hudiči hodili

Da, da, v starih časih je bilo tudi tega več kot danes, ali pa so bili tudi zlodji bolj pošteni kot danes, ko se skrivajo za različnimi maskami. Na vsak način, naši predniki so imeli veliko opraviti s hudičem, pri tem pa je zanimivo, da je bil peklenšček ta, ki je vedno potegnil krajši konec. Te povedke je težko uvrstiti v določeno časovno obdobje, edini dogodek, pri katerem je imel hudič prste vmes in ga lahko datiramo, je izgradnja Hudičevega mostu v Čedadu. Zato sem se odločil, da celotno poglavje postavim v ta čas. Verjetno je tudi samemu hudiču, za par stoletij gor ali dol, popolnoma vseeno; vse v zvezi s hudičem gre lahko zato kar mirne duše tja.

⁵¹ LMC, str. 3.

⁵² Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1995, geslo Robič.

⁵³ PLS 1, str. 487. Med vsemi se mi je zdel najzanimivejši običaj s Koprškega (Truške). Moški je stopil pred lišo, iztegnil meznec, kazalec in palec, likrati skrčil sredinec in prstanec ter kazal proti nebu roge.

⁵⁴ ZB, str. 114. Povedka je najbrž mlajšega nastanka, verjetno s konca 19. ali začetka 20. stoletja. Prislutimo ji. Svoje cajte so s Kota hodili golcat dol na Hrvaško. Enkrat so po delu trudni šli v eno oštarijo in tam je bila ena ženska, ena kelnerca. Vprašala ji je, odkod so. Možje so ji rekli, da ona ne pozna njili domače kraje, a so ji vseglili povedali, da so z Borjane. Ona je dela: "Vse gor okrog poznani. Vi ste s tistega kraja, kjer je dosti kakocev, posebno gor po Breškonovem in Gorjupo-

vem. Tam smo me enkrat letele čez in smo ludo uro nosile. En mož iz vasi je vrgel nož gor v nas. Tisti nož se ni je ravno v metlo zaptčil, tako, da sem ga prinesla domov."

Pokazala jim je nož in eden od mož je spoznal, da je to njegov nož. Tako so tudi spoznali, da je kelnerca coprnica.

⁵⁵ PLS 1, str. 491. Stare ženičke so vedele: če je toča od Boga, ni večja od pšeničnega zrna, če je pa duhovniška, je debela.

⁵⁶ M. Matičetov, Duhovna kultura v gornjem Posočju, TZ, str. 180.

⁵⁷ PLS 1, str. 493.

Sam hudič se je sredi 15. st. pojavil tudi v Čedadu, kjer je meščanom zgradil kamniti most čez Nadižo. Peklenšček se je trudil, toda ostal je brez plačila, most pa je še danes poimenovan po njem. Most čez Nadižo, zgrajen sredi 15. stoletja (1442-1452), je bil namreč po preboju soške fronte pri Kobaridu (1917) porušen, toda kmalu obnovljen v izvirni obliki.⁵⁸

Pred 15. stoletjem pa je vodil čez Nadižo drugačen most. Njegova upodobitev se nam je ohranila na mestnem pečatu Čedada iz prve polovice 14. stoletja. Na pečatu je upodobljeno mesto s šestimi stolpi, onkraj "vražjega mostu", od katerega je vidnih pet obokov, pa stoji še sedmi stolp. Na pečatu s konca 14. st. (1396), ki se je verjetno uporabljal do l. 1430 (takrat naj bi bil izgubljen), pa je bil most čez Nadižo upodobljen s štirimi loki.⁵⁹

Hudiču pa je bilo popolnoma vseeno, kaj je veliko mesto in kaj vas, zato se je pojavil tudi v Breginju. Ljudje v Breginju so hoteli sezidati mlin. Dolgo in dolgo so se mučili, a ga niso mogli dokončati.

Pridružil se jim je sam zlodej in obljubil, da bo "maln" sezidal čez noč, še preden začnejo petelini peti, za plačilo pa je zahteval dušo človeka, ki bo prvi prestopil prag mlina. Res je pričel pridno delati in delal je celo noč. Ko se je bližalo jutro, je tudi zlodej zaključeval svoje delo. Ljudje so se prestrašili, saj je imel zlodej že skoraj vse dokončano, vdeti je moral le še klopotec, ki poganja "sirk" na kamne. Takrat so ljudje zbudili peteline, ki so začeli kikirikati. Zlodej je videl, da so ga ljudje okrog prinesli, in odletel je tja, od koder je prišel. Breginjci pa so bili veseli, da imajo "maln" in da so lahko "sirk" doma mleli.⁶⁰

Bejž hudiču v riti!

Bartholomeus Anglicus je sredi 13. stoletja opisal Karantanijo,⁶¹ h kateri je prišteval Koroš-

ko, Štajersko, Kranjsko in Primorsko. Oglejmo si, kakšen vtis je ta minorit dobil o slovenski pokrajini in ljudeh.

"... Na mnogih krajih je rodovitna zemlja ter bogata divjačine, goveje živine in konj. Ljudstvo je bojevito in hrabro ter zavarovano z mesti in gradovi. Zemlja je zaradi bližine Alp, kjer pogostoma sneži in dežuje, mrzla. Zaradi mrzlih voda, nastalih iz skopnelega snega, je baje v gorah mnogo golšavih. Tu je veliko medvedov, divjih volov in drugih posebnih gozdnih zveri. Tu so tudi užitni polhi, katere jedo, čeprav se zdi, da so iz mišjega rodu, kajti njih meso je tečno in mastno."

Celotna Tolminska je bila v srednjem veku še zelo redko naseljena. Pred vojno proti Benečanom (1287) je patriarh Rajmund iz vojaških namenov ukazal opraviti popis prebivalstva.⁶² Furlanski parlament je celotno patriarhovo državo l. 1328 razdelil na desetnije. Na Tolminskem je bilo 82 desetnij,⁶³ to se pravi 5000 do 6000 prebivalcev.⁶⁴

Čedajski notar Marcantonio Nicoletti je v zadnjih letih svojega življenja († 1596) napisal poročilo o Slovencih na Tolminskem. To je bilo, po njegovem, preprosto, pobožno in poslušno ljudstvo, ki pa je veliko dalo na svojo čast. Ljudje so le stežka odpustili tistemu, ki jih je užalil. Trdno so se držali svojih navad, oblačili so se vedno enako in živeli od živinoreje. Premožnejši med njimi so bili skopi in z malim zadovoljni. Hčeram so za doto dajali po nekoliko glav živine in največ še liro grošev, toda k temu je nevesta dodala še polno darov svojih sorodnikov in svatov. Te darove so dajali na veliko pogačo, ki je stala

to pismo. Leta 1230 je bil poklican v Devín ob Labi za učitelja Svetega pisma. Najbrž je bil po rodu Anglež. Ok. l. 1240 je spisal neke vrste enciklopedijo, ki je obsegala 19 knjig. V 15. knjigi, ki ima naslov "De provinciis", je opisal razne evropske dežele. Zadevno snov je deloma povzel iz drugih spisov, deloma pa je zapisal to, kar je sam videl ali pa so mu drugi povedali.

⁶² Patriarh Rajmund je l. 1286 odredil splošno mobilizacijo svojih podložnikov, ki je zajela moške od osemnajstega do šestdesetega leta starosti. Po trgih je zahteval vsakega šestega, po vaseh pa vsakega desetega moškega. (MB, str. 263).

⁶³ ZT, str. 78.

⁶⁴ TZ, str. 429. Na ozemlju občine Tolmin (sedanje občine Bovec, Kobarid in Tolmin) je bilo l. 1869 32000 preb., l. 1961 23500 in l. 1971 21930. Rutar pravi za število preb. v 14. st.: "Izvestno še jako malo." (V 19. st. je spadala k Tolminskemu tudi sedanja občina Cerkno.)

⁵⁸ *Civildale e i suoi dintorni, Friuli Venezia Giulia; Azienda regionale per la promozione turistica, Ufficio decentrato di Civildale in collaborazione con il Museo Archeologico Nazionale di Civildale del Friuli, f. 5. (Turistični vodič po mestu in okolici, str. 5.)*

⁵⁹ B. Otorepec, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 220.*

⁶⁰ ZB, str. 77. Sirk = narečno poimenovanje koruze.

⁶¹ *Gradivo V., št. 752. Bartholomeus Anglicus je bil minorit, ki je nekaj časa na vseučilišču v Parizu razlagal Sve-*

sredi mize, in zelo glasno so hvalili tega, ki je največ dal. Bili pa so zelo "babjeverni". Zato so se svatje vračali iz cerkve na ženinov dom po nenavadnih poteh, ponavadi kar počez čez polje, med potjo kričali na ves glas in z golim mečem po zraku sekali, da bi prestrašili zle duhove. Radi so prepevali, najrajši pesmi o Devici Mariji in svetnikih, o kralju Matjažu in drugih narodnih junakih.⁶⁵

Pisci 19. stoletja (Carlo Podrecca, Francesco Musoni) so trdili, da se je v vasi Črni vrh (Montefosca v B. Sloveniji) ohranil "najbolj čisti tip" prvotnih slovanskih naseljencev. Pri tem so Črni vrh opisovali kot "Črno Goro Slavije".⁶⁶ V vasi so živeli moške atletske postave, "s krvavo ardečimi očmi", z neostriženimi lasmi in redko brado, "ognjene farbe". Oblačili so samo volneno majico, odpeto na nedrih vsem vetrovom; okrog kosmatih reber sta se pozimi zaledenela voda in sneg. Obuti so bili v suknene "žeke" (copati, krejsko žok, podobni espadrilam), ženske pa, ampak ne vse, v neko vrsto volnenih dokolenk brez stopala.

Moški in ženske iz te vasi so nosili vse na ramah, namesto živine. Pogosto so na glavi iz doline na vrh strmega hriba znosili vse, kar so potrebovali za življenje, v času suše tudi vodo iz Nadiže. Njihova prehrana je bila skromna, zadovoljili so se z repo, zeljem in korenjem.

Skrivnost njihovih visokih postav s širokimi pleči in orjaško močjo ne izvira samo iz težkih pogojev življenja v hribih, ampak tudi iz podegovanih telesnih zasnov. Če je bilo pri hiši več bratov, se je skoraj vedno oženil samo eden, navadno je bil to tisti, ki je bil največji in najmočnejši. Takšni, kot so ti vaščani, naj bi bili naši predniki, ki so se "u starodaunih časih" bili z Langobardi in naselili hribovje do furlanske ravnine.⁶⁷

Kmetje so zlahka nasedali raznim vražam in drugim praznoverjem, pa kaj bi se čudili, saj takrat niti "boljši sloji družbe" v tem oziru niso bili nič boljši.

V drugi polovici 14. in v 15. st. so se po deželi klatili t. i. "potujoči šolarji", ki so prihajali v glavnem iz nemških dežel. Ti so ljudstvu prerokovali, coprali in ga učili raznoraznih vraž. Njihov posel ni bil težak, praznoverni ljudje so jim zlahka nasedli.⁶⁸

Ljudje so bili tudi prepričani v obstoj vampirjev in volkodlakov, česar tudi ne smemo obsojati, pomislimo samo, koliko zahodnega sveta je danes pod vplivom Hollywooda. Verjeli so, da se nekateri ljudje spreminjajo v volkove in nimajo miru v grobu, da ponoči vstajajo in sesajo kri živim ljudem. Bovčani so tako trdili za neko žensko, ki je umrla l. 1435. Brez vednosti duhovščine je razdraženo ljudstvo odkopalo njen grob, nato pa so s kolom prebodli njeno truplo, kar naj bi po ljudskem mnenju uničilo volkodlaka. Ko je za to zvedel duhovnik, je zadevo sporočil v Čedad in naddiakon je začel s preiskavo. Žal se o njej ni ohranilo nobeno sporočilo.⁶⁹

Da bi povzdignil pobožnost in pravne navade svojih podložnikov, si je prizadeval že patriarh Bertrand. Predvsem je hotel odpraviti takšne razvade in napake, kakršni sta kartanje in pijančevanje. Pravilno je ocenil, da je treba s takšno reformo začeti pri glavi, se pravi pri višjih slojih prebivalstva. S posebno postavo o načinu oblačenja je zato najprej omejil prevelik blišč pri bogatih. Nato se je lotil "navadnih ljudi", ki so se zbirali na sejmihi okrog cerkva, torej tudi na blagoslovljeni zemlji, kjer so pokopavali mrliča. Leta 1338 je ostro prepovedal vsakršno sklepanje kupčij na pokopališčih.⁷⁰

Ljudstvu pa so dajali slab zgled tudi njihovi dušni pastirji. Duhovščina je bila v 13. in 14. st. zelo pokvarjena. Večina duhovnikov se je vdajala igranju, gostovanju in pijančevanju. Patriarh Paganio je moral veliko svojih duhovnikov kaznovati zaradi konkubinata, dolgov, igranja (kockanja) itd... Ob vsakršnem poskusu od zgoraj, da bi to preprečili, so ti veseljaki vztrajno branili svoje pravice. Tako so l. 1444 furlanski duhovniki patriarhovega namestnika celo zatožili pri beneški vladi, ker jim je zapovedal, da morajo odstraniti ženske sluge...⁷¹

⁶⁵ ZT, str. 80.

⁶⁶ Črno goro je v Kraljevini Italiji "popularizirala" Jelena Petrovič, Italijani so lahko samo občudovali postavo svoje kraljice v družbi njenega kraljevskega moža.

⁶⁷ E. C., Zgodovina in življenje beneških vasi (8): Čena-vrh, Dom 1981, št. 6, 7.

⁶⁸ ZT, str. 65.

⁶⁹ ZT, str. 65.

⁷⁰ ZT, str. 66.

⁷¹ ZT, str. 66.

Torej se ne smemo čuditi dogodku iz l. 1358, ko je Čedajski kapitel poslal v Bovec naddiakona, da bi kaznoval tamkajšnjega vikarja, ker je ubil nekega drugega duhovnika.⁷²

Seveda vsi duhovniki niso bili pokvarjeni. Nekateri so tako lepo skrbeli za svoje ovčice, da so iznašli prav posebne načine, kako očistiti njihove duše.

Župniku Boratelliju iz Spodnje Idrije se je sredi 17. st. posrečilo z javnimi cerkvenimi kaznimi ustrahovati svoje grešne ovce. Privezoval jih je h križu ali k nagrobniku pred cerkvijo ali celo zaprl med mrtvaške kosti.⁷³ Povedka iz Logaršč pa govori o veliko boljšem starem župniku, ki je z domiselno pridigo svoje farane odvadil preklinjati.⁷⁴ Poglejmo si jo.

Pred leti je bil v eni župniji star župnik. Zelo je bil žalosten, ker so njegovi farani pogosto uporabljali kletvico "Bejž hudiču v rit!" Enkrat pa se domisli, kako jih bo tega odvadil.

Naslednjo nedeljo med pridigo jim pove, kaj se mu je sanjalo:

"Umrl sem. Najprej pridem v nebesa in povprašam po svojih faranih, a nobenega nikjer. Grem v vice, a tudi tu ni nobenega. Grem še v pekel in vprašam Luciferja, kje so moji farani. Ta pokliče debelega hudiča in mu privzdigne rep.

O groza!

Iz riti so gledali vsi moji farani!"

Kar je Bog zvezal, je človek lahko razvezal, a tudi plačal to neumnost. To nam dokazuje ohranjena ženitovanjska pogodba s konca 13. stoletja.⁷⁵

Listina je datirana v leto 1288. Ženin Oton iz Smasti se zavezuje nevestinemu varuhu, da bo plačal 5 mark novega oglejskega kova, če bi se nevesta Agata iz Tolmina ločila zaradi spora s sorodstvom bodočega moža ali če bi le-ta imel razmerje s kako drugo žensko.

Popolnoma razumljivo je, da se je žena lahko ločila od moža, če jo je le-ta varal. Nekoliko bolj čudno pa je, da so ji že samo spori z moževimi

sorodniki dovoljevali ločitev. Sicer pa je to le teoretično, v praksi je bila procedura ločitve (če je to Cerkev sploh dovolila) gotovo bolj zapletena.

Preprosto ljudstvo na podeželju je bilo veliko manj pokvarjeno kot kulturno civilizirano meščanstvo v velikih mestnih središčih. Primerjamo lahko legendi o sv. Hilariju. Po legendi, nastali v Oglelju, so svetnika bestialno mučili, ganilo jih je očitno šele takšno pretepanje, pri katerem so človeku izstopila čreva. "Krejski" Gejdi, ki bi lahko svetnika zmečkali kot črvička, tega niso storili.⁷⁶ Za navadne ljudi je bila že dovolj kruta kazen ta, da so ga vrgli v Nadižo. Sicer pa je tako tudi še danes.

"Gejdovska kazen" nam da slutiti še nekaj. Ljudje so se bali globoke vode, ker očitno niso znali plavati.

Turki na ledu

Zaprtoost med gorami in odmaknjenost od glavnih poti, sta rešili te kraje pred vdori Turkov. Turška kopita so prvič gazila po tolminski zemlji l. 1478.⁷⁷

Pripovedi o turškem divjanju so v ljudeh zbujele grozo, v bližini svojih domov (na Krasu in v Furlaniji) so lahko na lastne oči videli požgane hiše in polja, zato so verjetno razmišljali, kako bi si ob takšni nevarnosti pomagali.

O turškem napadu govori ljudska pripoved, da je bila na krejskem polju takšna bitka ali sekanje, da je bilo čez vse polje do kolena krvi.⁷⁸ To klanje se je dogajalo pozimi. Naši ljudje so obrnili Nadižo na polje, da je zamrznila in na to ledeno ravan so nagnali Turke. Ker so bili Turki v opankah, jim je drselo, naši pa so se z derezami na nogah lahko premikali in z vilami pobili dosti

⁷⁶ Obe legendi sta bili že opisani. Gejdom kljub velikosti nihče ne prepisuje krutega ravnjanja z ljudmi.

⁷⁷ Marta Filli, Alojz Carli - Lukovič in njegov spis "Tolmin kot kraj in okraj", TZ, str. 285. A. Lukovič v svojem spisu (izšel l. 1875 v "Glasu") slikoviti opisuje turški pohod, zgrešil pa je letnico dogodka. "Pri petem napadu l. 1479 teptala so turška kopita prvokrat Tolminska polja, kajti po malih bitvah z Benečani na friulskem polju vdarijo ti vrati čez Sočo po cesti (prav za prav kolovozu) do Kanala i od tam naprej drvitjo čez Predel na Koroško."

⁷⁸ LMC, str. 2. M. Matičetov, Duhovna..., str. 186.

⁷² ZT, str. 76.

⁷³ M. Matičetov, Duhovna kultura..., str. 180.

⁷⁴ ZB, str. 237.

⁷⁵ M. Matičetov, Duhovna kultura..., str. 179.

sovražnikov ter s kosami sekali njihove glave kot seno. Tisti, ki so se rešili, so rekli: "Nikoli več na pridemo v ta kraj, imajo železne roke in noge!"

In Turki se v ta kraj niso nikoli več vrnili.⁷⁹ Edini turški napad, ki je potekal skozi soško dolino, je bil meseca julija 1478,⁸⁰ ko Nadiža v naših podnebnih razmerah ne more zamrzniti. Veliki turški vojski nihče ni mogel do živega, pač pa Simon Rutar poroča o uspešnem upiranju posameznim turškim oddelkom, ki so ropali po deželi stran od glavne smeri prodora; o teh ropanjih so se ohranile tudi pripovedke iz Baške grape.⁸¹ Domove vaščanov Hudajužne so pred ognjem rešili okusni žganci, kraju pa je po dogodku ostalo ime.⁸² Do spopada z manjšim oddelkom je prišlo lahko tudi na Lapoču, kjer so se konji slabo znašli na močvirnem svetu, ljudska domišljija pa je storila svoje in si predstavljala še boljši izid boja na ledu. Škoda, da se ni našel etnograf, ki bi hokejske tekme, ki smo jih tam igrali še kot otroci, povezal s spominom na ta dogodek, saj niti krvi ni manjkalo. V preteklosti naj bi na Lapoču izkopali celo turški denar in turške podkve, vendar se tega ne da preveriti.⁸³

Manjši oddelek Turkov pa je lahko prodril po Nadiški dolini med kakšnim drugim vdorom turške vojske v furlansko nižino. Proti koncu meseca oktobra 1477 je okoli 10 000 akindžij nenadoma pridrvelo do Soče, kjer so se utaborili. Od tod so se razkropili na vse strani; nekateri so na severu dosegli Trbiž, glavnina pa je pritisnila dalje proti zahodu. Razlili so se kakor povodenj po ravnini do Tilmenta. Zgorelo je do 100 vasi in zvečer je cela ravnina med Sočo in Tilmentom bila eno samo neizmerno ognjeno morje. Turki pa so drveli še dlje, prekoračili so Tilment in upepelili vse vasi do Piave. Turki so se 12. novembra obrnili proti Bosni.⁸⁴ Ta turški napad bi že lahko povezali z njihovim drsenjem na ledu.

Po ljudski pripovedi, naj bi bila ob turškem napadu ukradena mlada plavalasa deklica iz hiše

št. 32.⁸⁵ Pripoved o nadaljnji usodi deklice je nekoliko nejasna, zato jo povzemam v obliki, kot sem jo našel zapisano: "...ko se je nato srečala z nekim vojščakom iz tega kraja, ga vpraša od kod je doma in ta jej odgovori od tam, kjer seno na vodi suše in se jim derva po plazu same raztepe. Potem naroči naj le pridejo njeni ljudje po denar z vozom, ker veliko je naropal njen mož".

Iz pripovedi se da izluščiti, da je neki Turek (morda slovanske krvi?) ugrabljen deklico poročil. Tam je morala preživeti že veliko let, saj se z vojakom nista poznala. Njen mož je bil verjetno že pokojni, ona pa po njegovi smrti lastnica naropanega blaga. Vojak naj bi bil v službi neke krščanske vojske, cesarske ali beneške, ki je prodrla na turško ozemlje. Ni bil turški ujetnik, saj se je lahko vrnil domov. "Njeni ljudje" so Krejci, prebivalci njene rojstne vasi, ni pa jasno, kako bi lahko na turškem ozemlju (v Bosni?), izvedli naročeni manever z vozom. Očitno je, da ga niso izvedli, kajti ostali so revni.

Med turškimi ujetniki, ki so jih Furlani osvobajali iz ujetništva (pri tem so se kot spretni posredniki izkazali Dubrovčani), najdemo tudi nekaj žensk. Med ujetniki, ki so bili zajeti l. 1477 in kasneje osvobojeni, je bila tudi Suzana, hči Georgija de Chodroipo iz Vidma. Leta 1500 sta bili iz ujetništva odkupljeni dve ujeti sestri, hčeri mlinarja iz kraja Sedile (Sedilis), na robu Beneške Slovenije (verjetno ujeti med vdorom 29. 9. - 4. 10. 1499). Turek, od katerega sta bili sestri odkupljeni, je ocenil Mathio, ki je bila poročena in stara okrog 17 let, za 70 dukatov, Isabetto, staro okrog 9 let, pa za 30 dukatov.⁸⁶ Iz cene je razvidno, da je revežem iz turškega ujetništva lahko pomagal samo Bog. Če pogledamo na zemljevid, lahko ugotovimo, da so bili Turki spet zelo blizu naših krajev, torej ne smemo zanemariti možnosti, da so tudi tokrat pridrli k nam.

Ob turškem vdoru so tukajšnji prebivalci pokazali veliko poslovnega smisla. Turško vojsko so v glavnem sestavljali slovansko govoreči mar-tolozci in nekateri domačini so se z njimi dogovarjali za nakup in preprodajo naropanega blaga. Zaradi teh prekrškov so bili nekateri kmetje pozneje tudi kaznovani.⁸⁷

⁷⁹ Podobno zaklinjanje poznamo tudi po dogodku pri "Turškem križu" pri Podselu. "V dolino, kjer teče lepa plava voda, ne bo nikoli več stopila turška noga." (Zlati Bogatin, str. 131.) Prav zaradi tega zaklinjanja lahko sumimo, da so te povedke kasnejšega nastanka.

⁸⁰ Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že, Celje 1990*, str. 70.

⁸¹ Zlati Bogatin, str. 138, 139. (Podbrdo in Bukovo.)

⁸² Isto, str. 151.

⁸³ LMC, str. 2.

⁸⁴ I. Voje, *Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva*, ZČ 1987, str. 260.

⁸⁵ LMC, str. 3.

⁸⁶ I. Voje, *Odkupovanje Furlanov...*, str. 260-262.

⁸⁷ Peter Stres, *Idrsko in Mlinsko*, Nova Gorica 1995, str. 15.

Prav nič se ne trudijo...

Turki pri požiganju vasi niso imeli težkega dela, saj so bile strehe krite s slamo, na takšni strehi pa se ogenj počuti kot doma, le brez doma hitro ostane.

Kobarid je bil po spisu nekega anonimnega pisca iz l. 1600-1606 vas s približno dvajsetimi hišami, ki so bile vse lesene in krite s slamo. "Kobarid se do l. 1683, ko je pogorel do tal, ni mnogo spremenil," je v krstno knjigo zapisal tedanji vikar Sebastijan Damiani, ki je vas dobro poznal, saj je bil domačin iz Kobarida. Sklepamo lahko, da Kobarid tudi po požaru l. 1616 ni bistveno spremenil svoje podobe. Tudi streha župnijske cerkve je bila prekrita le z lesenimi skodlami.⁸⁸

Zunanja podoba vasi se do 18. st. ni veliko spremenila. Takrat je Marija Terezija izdala dekret o obvezni gradnji zidanih hiš. Konec tega stoletja so bile v teh krajih zidane le cerkve, poleg njih pa je stalo še nekaj podzidanih hiš. Opisovalec vojaških deželnih merjenj je vse to ocenil kot strateško nepomembno.⁸⁹ Nasploh se mu je zdelo, da imajo tukajšnji prebivalci slabe poti, slaba bivališča in da se prav nič ne trudijo, da bi jih izboljšali.

Ravno v tem času pa je prihajalo do pomembnih sprememb, ki so izboljšale življenjske razmere in tudi spremenile zunanji videz vasi. Slamnato kritino so pričeli nadomeščati opečnati strešniki, "korci". Na "Mišcevi" hiši se je ohranil "korc" z letnico 1772, vpraskano ob izdelavi.

Tihotapci

Tolminski kmetje so se veliko ukvarjali s tovarništvom. Tovorili so zlasti vino iz Čedadu in Goriških Brd v Tolmin, Bovec in Kobarid za domače krčmarje, ki so se v teh krajih zaradi cvetoče krčmarske obrti sčasoma zelo pomnožili.⁹⁰

Trgovcem in drugim popotnikom so nudili prenočišča, hkrati pa so se utrujeni gostje lahko okrepčali s slastnim briškim ali furlanskim vinom. Kmetje pa so vino tovorili tudi dlje; čez prelaz na Predelu so ga dobavljali koroškim krčmarjem. Te kupčije so prinašale dobre in stalne dohodke, zato je bil marsikateri kmet ob koncu 15. st. ugleden in premožen mož. S prisluženim in prihranjenim denarjem od tovarništva je lahko "kupil" kmetijo v doživljenjski ali dedni zakup, ali pa jo je kupil v last skupaj s činžem. Njegova družina običajno ni poznala lakote; če je žito doma slabo obrodilo, ga je kupil v Čedadu. Udeleževal se je tudi raznih romanj. Najbolj priljubljena božja pot je bila Stara gora, vendar mu ni bilo težko obiskati tudi bolj oddaljenih svetišč. Po končanih verskih obredih je v bližnjih krčmah in vinotočih rad potrošil kakšen dukat, ki ga je prislužil med letom. Med veseljačenjem je pogosto prišlo do pretepov, vendar je bilo v teh časih dovolj denarja, tudi za plačevanje prekrškov zoper javni red in mir.

Beneško-avstrijska vojna je to stanje temeljito spremenila. Avtrijske oblasti so, da ne bi prišlo do morebitnega vohunjenja, prebivalstvu prepovedale vsakršen stik s podložniki Beneške republike. Do tedaj legalne tovarnike je tako prizadela stroga prepoved trgovanja z benečansko Furlanijo. S tem je bil življenjski obstoj večine prebivalstva ogrožen, izhod pa so videli le v tihotapstvu blaga v Furlanijo. Vsevpred so začeli tihotapiti živino v Furlanijo, od tam pa so po skrivnih poteh dovažali vino in žito.⁹¹

Temu po robu se je odločno postavil tolminski glavar. S cesarskimi vojaki je nadzoroval vse poti, ki so vodile v Kobarid ali mimo njega na benečanska tla. Zlasti je pazil na kmete, ki so živeli v bližini meje. Matevža Klobusina iz Spodnje Borjane je zaradi tihotapstva živine kaznoval z dvanajstimi dukati globe. Obedu Kurinčiču iz Sužida je zaplenil 30 volov, ki jih je tihotapil prek meje. Tomaž Felc iz Starega sela je bil obsojen na kazen 44 dukatov.⁹² Da bi tihotapstvo čimbolj zatrl, je tolminski glavar kaznoval tudi kmete, ki so bili samo osumljeni tihotapstva, če-

⁸⁸ F. Rupnik, *Opombe v krstni knjigi v Kobaridu*, Dom št. 2, 1993, str. 3.

⁸⁹ Drago Trpin, *Tolminska v opisu vojaških deželnih merjenj okoli leta 1785*, *Kronika* 1994, 42, str. 38.

⁹⁰ P. S. Leicht, *Studi di storia Friulana*, Udine 1955, str. 316. Zaradi pomembnosti doline v trgovskem prometu (kasneje se ji priključijo še romarske poti) se je vzdolž poti naselilo veliko Furlanov, ki so se poskušali okoristiti s prometom. Svoje lončke so pristavili gostilničarji, lilevarji, mali mešetarji...

⁹¹ M. Verbič, *Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v zač. 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513-1515*, *ZČ* 28, 1974, str. 16.

⁹² Očitno je bil Tomaž nepopravljivi prekupčevalec. Kaže, da je "imel na grbi toliko grehov", da se l. 1524 niti ni več spomnil, zakaj ga je zadela ta kazen.

prav so svojo nedolžnost dokazali pred sodiščem. Kaznovan je bil tudi vsak, ki je bil zasačen v bližini prehoda meje, ali bil osumljen, da je bil na oni strani. Urban Čibahel (Čebokli?) iz Kreda je moral bovškemu glavarju plačati 60 dukatov globe, ker je nekim koroškim tovarnikom pripomogel, da so jim Lahi vrnili zaplenjene kornje.⁹³ Iz višine kazenskih glob je razvidno, da je bilo tihotapstvo takrat res lep in donosen posel.

Ker se je tihotapstvo kljub strogim kaznim in vedno ostrejšim ukrepom širilo, je tolminski zemljiški gospod Mihael Neuhauser⁹⁴ prepovedal vsak nakup in prodajo živine znotraj gospostva ter prodajo te živine v sosednja gospostva na cesarskih tleh. Za vsakršno kupčijo je moral kmet imeti njegovo dovoljenje. Toda kmetje se niso držali njegovih navodil in niso hoteli priti na grad po dovoljenje. Ne zaradi takse, ampak zaradi tega, ker so na gradu ponavadi dobili batine.⁹⁵ Zato so blago rajši skrivaj tihotapili, kljub zagroženim kazni in ječi.

Seveda je bil Neuhauser do preganjanja tihotapstva in kaznovanja z denarnimi globami upravičen, ker je tako veleval cesarjev ukaz, le dohodke od glob bi moral izročiti cesarju. Tega pa ni storil. Celo sam je pošiljal kmete po vino, da so mu ga dovažali za tlako, tega vina pa je le malo porabil za grad, več ga je prodal krčmarjem po visoki ceni⁹⁶ in zaslužek spravil v svoj žep. S tem je dajal slab zgled kmetom, ki so pogosto izkoristili priliko, ko so tovorili za njega in zaslužili še nekaj zase.

Poleg tega se je njegov sodnik tihotapcem pustil podkupovati, tako da so živino lahko varno prepeljali čez mejo. Po odpravi prepovedi trgovine pa jim je omogočal, da so brez spremščine in mitnine živino prepeljali prek meje.⁹⁷ Tudi duhovščina se je rada ukvarjala s pridobitnimi posli, točenjem pijač in prodajo živine, cerkveni

posli pa so ji bili bolj malo mar. Šentviški in kneški župnik sta se ves čas trgovinske zapore ukvarjala s tihotapstvom živine na beneška tla. Župnik iz Kneže je tihotapil živino celo v času, ko so bili na Tolminskem cesarski objezdniki, njihove navzočnosti mu je bilo kaj malo mar.⁹⁸

Zato ni nič čudnega, da tega pojava niso mogli zatreti. Tihotapstvo je ob beneški meji cvetelo, zato so v času Marije Terezije, ko so ustanovili finančno stražo, postavili finančne postaje v Kamnem (10 financarjev je stanovalo v tamkajšnjem mlinu), Robiču in Sedlu (2 revizorja in 4 kordonisti). Leta 1786 so prestavili finance iz Sedla v Podbelo in iz Robiča v Kred. Po dunajskem kongresu 1815 je bližina meje za 51 let izginila. Ko je l. 1866 Italija dobila Benečijo, so vse kraje na desnem bregu Soče uvrstili v "colni mejni okraj" in pri Robiču ustanovili colnijo II. vrste. Ponovno so tudi vpeljali finančno stražo, ustanovili postaje v Volčah, Kobaridu, Breginju in na Srpenci ter zatirali tihotapstvo, ki je včasih v teh krajih zelo cvetelo. Še posebej so se s kontrabantstvom ukvarjali Kotarji, ki so do l. 1848 prenašali tobak s Hrvaškega na Beneško.⁹⁹

K temu je treba dodati, da "kontrabant" v teh krajih niti ni vedno izhajal iz želje po dobičku. Velikokrat je tihotapljenje prek meje prinašalo ljudem denarni dodatek, ki jim je zgolj pomagal pri preživetju. Bil pa je to kar nekakšen splošen "ljudski šport" in so se z njim vsi ukvarjali. Celo duhovniki. "Pre" Jožef Jusič (1871-1964) je osem let služboval v Kredu, kjer je umrl in je tam tudi pokopan. Sam je pripovedoval različne anekdote, ki so se mu pripetile v dolgem življenju. Te zgodbe sta Franc Drole, nekdanji župnik v Breginju, in kobariški dekan Franc Rupnik napisala v obliki pesmic.¹⁰⁰

Med prvo svetovno vojno je "pre" Jusič služboval v Plešiščah (Beneška Slovenija). To so bili težki časi in vsak si je moral pomagati sam, kot je vedel in znal. "Pre" Jusič je hodil po cigarete

⁹³ M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 17.

⁹⁴ Prebivalci tega zastavnega imetnika tolminskega gospostva niso marali. Med ljudstvom so krožile zlobne govorice, da sploh ni plemiškega rodu, ampak sin nekega čevljarja, ki se je na nepošten način dokopal do denarja in plemiškega naslova.

⁹⁵ M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 19.

⁹⁶ *Ista*, str. 22.

⁹⁷ *Ista*, str. 26. Podobno kot ta sodnik je počel komandir policijske postaje v Breginju, ki je imela nalogo zatirati tihotapstvo. Sam je kontrabantarje obveščeval kje in kdaj bodo postavljene zasede, tako da so se jim jih izognili, dobiček pa so si skupaj razdelili. Za neuspehe pri zatiranju tihotapstva pa je dolžil nesposobnost svojih

podrejenih. Hotel jim je sam pokazati, kako se tej reči streže: "Danes bom jaz sam, namesto vas nesposobnežev odšel v patrolo." Seveda se je pred tem dogovoril s tihotapci. Ti so mu pri pokopališču pustili nalirbntnik s tobakom. Komandir je pobral nalirbntnik in to "trofejo" prinesel na postajo. "Ste videli," se je pohvalil. "Ujeti jih sicer nisem mogel, 'ruksok' sem pa le zaplenil."

⁹⁸ M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 34.

⁹⁹ *ZT*, str. 210.

¹⁰⁰ B. Zuannella, *Tragikomične zgodbe iz življenja pre Jožefa Jusiča (z moralnimi nauki)*, Dom 1981, št. 4.

prek meje v Breginj. Vedno mu je šlo vse po sreči, tobaka je nosil po dve vreči. Nekoč pa ga je presenetila patrola, vendar se je rešil in med ravsanjem s "financotom" iztrgal tudi njegov plašč, ki ga je nato še dolgo nosil. In za konec še sklepni verzi:

*Moralni nauk je tukaj ta:
Ne kradi nikdar! To pa ja:
v sili vzemi, kjer se da.*

V boju za konfine

Ljudstvo v vojnah slepo sledi ukazom svojih vladarjev, ti se kasneje pobotajo, skupaj žrejo in se med seboj celo poročajo, navadni smrtniki pa ostanejo med seboj skregani. Ob spremembi gospodarjev so v Breginjskem kotu izbruhnili mejni prepiri, ki so imena teh, od Boga pozabljenih krajev, ponesli v zgodovino evropske diplomacije. Očitno so bili mejni prepiri tako hudi in nevarni komaj vzpostavljenemu novemu redu v Evropi, da so bili omenjeni celo v wormskega miru, kjer so poskušali mejne spore v Kotu ("nella valle di Bergogna") zgladiti.¹⁰¹ Ti prepiri so se med sosedi večkrat pojavljali, zlasti ob sejmi in cerkvenih slovesnostih. Kaže, da so bila ravno ta praznovanja kritična zaradi maliganov, ki so zavreli v krvi. Prepiri, med katerimi so padale celo smrtne žrtve, bi sredi 18. st. kmalu pripeljali do splošne evropske vojne.

Že l. 1506 so začeli Sejani, Borjanci in Krejci veliko pravdo z Ložani in landarskimi podložniki zaradi paše in drvarjenja na Miji. Sodnija v Vidmu je 11. decembra 1508 salomonsko odločila, da imajo oboji pravico do skupne paše in sekanja drv po vsej Miji. Na to odločitev so se opirali Sejani pri svojih poznejših prepirih.¹⁰² Toda Ložani so zase zahtevali ves zahodni obrok Mije do vrha in trdili, da je bilo tako dogovorjeno v opisu avstrijsko-beneške meje ob sklepanju miru l. 1521. Sejani pa niso o tem hoteli nič slišati, zagotavljali so, da imajo oni neko drugo pismo z drugačnim opisom meje. Toda tega pisma niso nikoli pokazali. Trdili pa so, da so jim pašniki na Miji nujno potrebni in da so oni tam od nekdanj, sami, brez beneških podložnikov pasli in sekali.¹⁰³

¹⁰¹ ZT, str. 132.

¹⁰² ZT, str. 132-133.

¹⁰³ *Sie haben ihren Pluembbesuech und Behuelzung auf dem Venetianischen... Tako je zapisano tudi v urbarju iz l. 1624. Pluembbesuch - "pravica do rože" iz nem. Blum, pravica do paše.*

Tudi Krejci so imeli pravico do paše na Miji. Po urbarju iz l. 1624 je bilo v Kredu 11 kmetij, v vasi pa je živel tudi en kajzar. Kmetje so bili podložni samostanu v Rožacu, cerkvi sv. Nikolaja in družini Zucco. V urbar tolminskega gospostva so bili dolžni le dajatev za sečnjo in pašo na Miji, v bližini beneške meje. Tolminsko gospostvo je od tega dobilo 2 renska goldinarja in 9 krajcarjev. Dajatve v urbar tolminskega posestva pa je moral plačevati Valentin Marcola (Vallantin Marzollia) za njivo v bližini Nadiže, na kraju imenovanem "goschia supraiam", in poleg tega še za drugo njivo, ležečo v bližini.¹⁰⁴

V 16. in v prvi polovici 17. stoletja je bilo na meji še precej mirno. Psa so z verige spustili Sejani, ki so l. 1663 prestopili mejo svojih posestev, nakar so beneški podložniki vložili pritožbo. Vlada je hotela prepire končati in urediti mejo s pomočjo mejne komisije, ki pa se je razšla brez uspeha. Leta 1694 se je vnel hud prepir zaradi planine Razor ali Robič na Miji. To planino so beneški podložniki prodali Robiču ok. l. 1650, toda trdili so, da so jo le zastavili, tako da bi jim moral Robič plačevati neko najemnino. V Tolminu so dokazali, (še l. 1765), da Robič že več kot sto let plačuje tolminskemu urbarju najemnino od te planine. Žal se ni ohranil noben zgodovinski vir, ki bi pričal, kako so se začetniki spora pogodili na onem svetu.

Hujše se je razvnel mejni prepir l. 1706. Od tedaj naprej, vse do l. 1772, lahko zasledimo, kako avstrijski in beneški podložniki drug drugemu nagajajo, kako drug drugemu sekajo drva, plenijo živino na paši in se včasih celo pobijajo.

Leta 1706 so avstrijski podložniki beneškim zaplenili živino, ti pa so jim sežgali 200 kubičnih metrov drv in nekega pastirja tako pretepli, da je oslepel na eno oko. 7. januarja je podbelski župan naznanil v Tolmin, da so Benečani potolkli in pobili okoli 100 glav drobnice. Istega leta so Ložani razdrli dve apnenici na avstrijskih tleh in pri tem ubili enega podložnika. Leta 1724 so Benečani napravili apnenice na avstrijskih tleh in ubili enega človeka, zato je vlada zapovedala tolminskemu grofu, naj skuša beneške prestopke preprečiti in naj "s silo ne povrača". Leta 1735 in 1736 so Benečani iz Loga, Mersina in Landarja nadlegovali avstrijske podložnike in trdili, da imajo na Miji "promiscuitas pascendi et lignan-

¹⁰⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Urbar tolminskega gospostva iz l. 1624, I/67 u, f. 304.

di" ter jim zarubili deset krav. V začetku leta 1737 so Ložani ("quelli di Long") požgali gozd "Na klaviščah". Tega leta so si zopet pobijali živino. Ker so Benečani tožili Avstrijce, je dobil tolminski grof zapoved, da preišče, koliko škode so avstrijski podložniki napravili Benečanom. Leta 1738 so Sejani zarubili Ložanom 110 koz, toda že 8. maja so dobili povelje, da morajo kože vrniti, drugače bodo morali plačati kazen 25 florintov. Pri nekem tepežu je neki Sejan ob obračunu s pestmi in kamenjem dobil tako hude poškodbe, da je kmalu nato umrl. Leta 1739 je neki Sejan ustrelil beneškega podložnika. Ker so Benečani večkrat sekali drva v avstrijskih gozdovih, je tolminski grof 14. novembra 1739 Sejanom izdal zapoved, da v takšnih primerih pridobijo drva nazaj in jih prenesejo na takšen kraj, od koder jih ne bi mogli vzeti. Leta 1747 so Krejci Benečanom zaplenili dva konja in dva voza. Leta 1749 so Benečani zaplenili Krejcem 120 glav živine. Cesarica Marija Terezija je tolminskemu grofu poslala ukaz, naj skuša zaplenjeno živino dobiti nazaj po mirni poti. Če to ne bi bilo mogoče, naj poroča o tem vladi, da pošlje vojaške na beneško mejo. 28. februarja 1750 se je borjanski župan pritožil, da je več kot 50 podložnikov landarskega gospostva posekalo gozd na Miji. Župan v Sedlu, Janez Čuš, je 28. junija v Tolmin poslal pritožbo, da so Benečani v avstrijskem gozdu nasekali veliko drv. Naslednje leto je Čuš poročal v Tolmin, da so Benečani ranili tri Sejane, ko so jih napadli s kamenjem. Leta 1760 so se pritoževali Breginjci in Ložani, da so stanovalci Sedla, Homca, Podbele in drugih vasi prestopili mejo, plenili in počenjali še druga sovražna dela. Kot odgovor na to so se avstrijski podložniki pritoževali, da jih nadlegujejo Benečani, zlasti Ložani, ki neprenehoma požigajo gozd na Miji in tam napravljajo svoje senožeti, čeprav da je ta gozd od nekdaj sejski. Pri tem so celo ubili enega Sejana. Goriška vlada je naročila tolminskemu grofu, naj to stvar preišče in o njej poroča. Na krejskem svetu je l. 1772 neki Gosnjak iz Mersina sezidal hlev in malo koč so začel obdelovati bližnjo zemljo, toda Krejci so Gosnjaka spodili in mu podrli hlev ter koč. ¹⁰⁵

Glavni vzrok razprtij je bila nenatančno zaznamovana meja, določena le s cerkvijo sv. Križa pri Sedlu in potokom Rapidom med Robičem in Štupco (Stupizza). Prav zato je poskušala avstrijska vlada to stvar urediti že l. 1707. ¹⁰⁶ Vendar iz-

delava mape o mejnem svetu ni bila lahka naloga, saj so se zemljemerci včasih znašli celo v smrtni nevarnosti. ¹⁰⁷ Zaradi hudih mejnih preprirov med Avstrijci in Benečani je bil l. 1737 v Breginju nastanjen javni notar. V času najhujših preprirov (od l. 1736 do l. 1739) so se Krejci, Borjanci in Sejani opirali na grofovo povelje z dne 2. marca 1737, ki jim je dovoljevalo, da se z vso silo upirajo Benečanom, če bi ti hoteli prekoračiti mejo in delati škodo na avstrijskih tleh. Tako je namreč grofu zapovedal sam cesar, češ, sila naj se s silo odbija.

Najhujše posledice bi lahko imel rop sto dvajsetih glav drobnice v Kredu, ki so ga zagrešili beneški podložniki l. 1749. K sreči je tolminskemu grofu Johanu Ignacu Coroniniju spor uspelo rešiti po mirni poti, saj je bila vladarica ("Marija Terezija, po milosti božji...") v nasprotnem primeru pripravljena na meje poslati vojaščino. Njeno veličanstvo se je tako osebno seznanilo z vasjo Kred (... *aus dem dorf Creda* ...), saj stoji pod poveljem z dne 17. januarja 1750 njen lastnoročni podpis. Njeno mnenje je 21. februarja potrdil tudi njen mož Franc Lotarinški. S problemi v Borjani se je cesarica senanila že novembra leto pred tem (*dorf Boriana*). ¹⁰⁸

Spopad z Beneško republiko v tem času bi bil zelo tvegan, saj bi lahko v vojni metež potegnil tudi druge evropske sile in bi hitro izbruhnila splošna evropska vojna z zaveznicami na eni in drugi strani. Ker se je komaj končala "avstrijska nasledstvena vojna" (1741-1748), bi se nova vojna za Avstrijo lahko končala usodno. In če je vsaka podobnost wormskega miru ("kotarski vložek") z Daytonom zgolj naključna, vsaka primerjava pa zlonamerna, bi lahko Kred leta 1749 primerjali s Sarajevom leta 1914, Benečane z Gavri-

ni (Loch) ali Logje?), medtem ko so delali mapo nekega pašnika. Cesar Karel VI. je poslal tolminskemu grofu Jakobu Antonu ukaz, da mora dogodek natančno opisati in narisati mesto zločina, tako da se bo videlo, na kateri strani se je zgodil umor. Poleg tega je ukazal, da je treba napeti vse sile, da se zlikovec ujame in zapre. Poskušaj naj se prijateljsko živeti z Benečani in naj se sile ne povrača s silo.

¹⁰⁷ Vlada je l. 1735 naročila zemljemercu Ivanu Zorzi, naj napravi mape mejnih krajev na Kolovratu in Matajurju. To je bila težka naloga, ker so se Benečani temu upirali. Brž ko so zagledali cesarskega zemljemerca, so pričeli zvoniti z zvonovi, ljudstvo se je zbralo in mu žugalo. Kljub sovražnemu razpoloženju je uspel opraviti svojo nalogo do konca julija.

¹⁰⁸ ARS, fond Reprezentanca in komora za Kranjsko, fasc. XLVII, zap. št. 134. Gradivo o kraji živine je pomešano s spisi o mejnih konfliktih v Pazinskih grofiji.

¹⁰⁵ ZT, str. 231-232.

¹⁰⁶ Izdelava mape ni bila lahka naloga, saj je neki Sejan ubil beneškega podložnika iz Logov (Log v Nadiški dol-

lom Principom, nesrečnega nadvojvodo Ferdinanda pa z ukradeno živino.

Zusammenfassung

Menschen mit eisernen Armen und Beinen

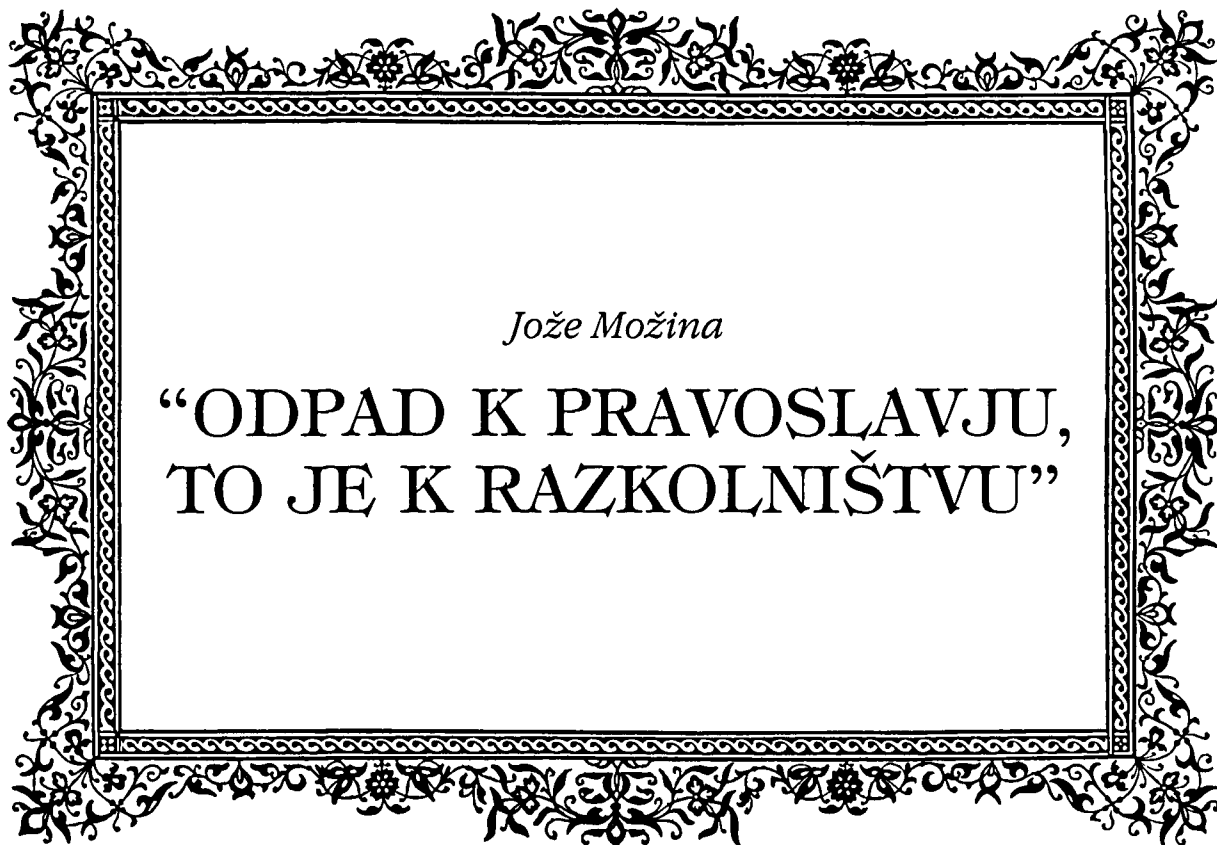
Einige Sternschnuppen aus der Vergangenheit
eines Dorfes am Oberlauf der Nadiža

Der vorliegende Artikel zeigt Momentaufnahmen aus dem Leben am Oberlauf des Flusses Nadiža, wie es in der Vergangenheit gelebt wurde, vor allem aus dem Dorfe Kred an der heutigen slovenischen Westgrenze. Er beschreibt die Ereignisse bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts und das Geschehen nach der Errichtung der neuen Grenze zwischen der Republik Venedig und der Habsburger Monarchie. Diese neue Grenze trennte ehemalige Nachbarn, die einst beisammen lebten, die aber danach heimlich die Grenze überschritten und einander Holz stahlen, einander die Kalkbrennöfen niederrissen und vor allem Vieh erbeuteten. Ihre Zwistigkeiten hätten beinahe zum Krieg zwischen diesen beiden Staaten geführt, denn Maria Theresia hatte beschlossen, Soldaten an die Grenze zu entsenden. Zum Glück konnte die Sache auf friedlichem Wege bereinigt werden.

Die Ereignisse werden vor allem mithilfe von Geschichten beschrieben, die in der Volksüberlieferung erhalten sind. Am weitesten zurück in die Vergangenheit reicht die Legende vom hl. Hilarius (Volar), der die Ureinwohner, die Gejden vertrieb. Die Gejden waren Riesen heidnischen Glaubens, die der Heilige für immer aus dieser Gegend verjagte, und die sich angeblich weiter im Osten ansiedelten. In der Erinnerung des Volkes ist auch der schreckliche Attila erhalten, ebenso die Erinnerung an wilde Weiber, wundersame Frauen, die die Zauberkunst beherrschten und die Menschen allerlei Fertigkeiten lehrten. Von den Türken erzählt

die Volksüberlieferung, daß unsere Leute sie einmal so geschlagen haben, daß auf dem Felde das Blut bis zu den Knien stand. Die unterlegenen Türken beschlossen, daß sie in ein Land, wo "Menschen mit eisernen Armen und Beinen" lebten, nie mehr zurückkommen wollten. Von der Kirche im Dorf ist nur die Nachricht erhalten, daß sie zuerst nur ein ärmliches Kapellchen war, das ein lediger Onkel gebaut hatte. Die Leute fürchteten sich vor der Strafe Gottes und erklärten sich die Sündenstrafen auch mit Naturphänomenen, und einer Zeit der Dürre pilgerten sie zum Kirchlein des hl. Hilarius oder Volar, wie dieser Heilige im Volk genannt wird. Der Heilige erbarmte sich ihrer in ungewöhnlicher Weise und ließ es auf die Bittprozession schon auf dem Heimweg regnen. Die Bauern beschäftigten sich im täglichen Überlebenskampf auch noch mit anderen Dingen, machmal auch mit gesetzwidrigen. Das Schmuggeln wurde geradezu zu einem Volkssport, ebenso die Wilderei und unerlaubter Fischfang. Wir dürfen auch den Teufel nicht vergessen, der in verschiedenen Geschichten immer wieder auftaucht. Vor ihm brauchte man allerdings keine Angst zu haben, denn er zog immer den Kürzeren.

Dem Grundbuch können wir entnehmen, daß es Abgaben gab, aus denen wir schließen können, von welcher Art die Wirtschaft war; die Archäologen schließen auf der Grundlage von Überresten irdenen Geschirrs auf das Alter einer Ansiedlung, mittelalterliche Urkunden erzählen uns, wer der Besitzer war, wo es gebrannt hat... Aus den Geschichten, die ohne Schrift geschrieben sind, und die sich von Geschlecht zu Geschlecht in der Überlieferung des Volkes erhalten haben, können wir ertahren, was in den Herzen der Menschen niedergeschrieben war. Jede neue Generation von Zuhörern hat sich, erwachsen geworden die Geschichten vielleicht ein wenig zurechtgeschnitten, sie um eine Schattierung verändert, doch ihr Wesen ist erhalten geblieben.

Jože Možina

“ODPAD K PRAVOSLAVJU, TO JE K RAZKOLNIŠTVU”

*“Sv. Mihael, nadangelj,
brani nas v boju proti satanu in hudobnim
duhovom, ki hodijo po svetu v
pogubo duš.”*

*(Naslov uvodnika v
Zgodnji Danici, 11. 11. 1889)*

Leta 1889 so se v Podragi na Vipavskem, pod vodstvom izobraženih in liberalno usmerjenih vaščanov, odločili, da bodo z odpadom od katoлиštva in prestopom v pravoslavlje izsilili župnijsko samostojnost. Ta dogodek je zaradi izvirnega ljudsko-religioznega značaja in razpleta zelo zanimiv in zasluži našo pozornost. Na podlagi sodobnega časopisnega poročanja, škofijskega ter župnijskega arhivskega gradiva in ljudskega izročila se pred bralcem razkrije in obnovi celotno dogajanje. Rekonstrukcija ima najprej značaj zgodbe in se tako tudi bere. Kronološka obravnava daje zgodbi historičen značaj, znotraj tega pa podatkovna zgodovina, kjer viri to omogočajo, odpira prostor vsakdanjim dogodkom; usodam posameznikov in usodi lokalne skupnosti.

Podraga je v cerkveno-pravnem pomenu skupaj z Lozicami, kot podružnica spadala pod vikariat Šentvid¹, ki leži okrog dva kilometra više v Vipavski dolini, v smeri Razdrtega, njena matična župnija pa je bila prafara sv. Štefana v Vipavi.

Kaplanijo v Šentvidu je 30. novembra 1579 ustanovil vipavski “fajmošter” Janez Ottinger na prošnjo šentviških občanov in vipavskega stolnega vikarja. Kaplani so imeli pravico deliti vse zakramente in opravljati službo božjo, vendar pa so bile vse župnijske (farne) pravice do leta 1786 pridržane matični vipavski fari. Šentviški kaplani so opravljali duhovniško službo v vseh devetih podružnicah vipavske fare, tudi v Podragi.

Beneficij² v Podragi sta z ustanovnim pismom 13. novembra 1758 k novi kapeli sv. Urbana ustanovila podraška rojaka Fran Josip Trošt, nadžupnik v Rogatcu na takratnem Spodnjem Štajerskem, in njegov brat Elija Ignacij Trošt, župnik pri sv. Vidu pri Ptuj. Darovala sta 3000 goldinarjev glavnice, od katere naj bi beneficiat užival letne obresti, kar naj bi mu omogočalo bivanje v Podragi; na teden naj opravlja po dve maši

¹ Za imenovanje tega kraja in njegovih prebivalcev je več možnosti. V sodobnih virih se največkrat uporablja Šentvid ali Št. Vid; razen v citatih, sem uporabljal prvo obliko. Prebivalci vasi in okoličani imenujejo vas Šembid; Podnanos, sedanji uradni naziv kraja, je nastal v povojnem času.

² Beneficij je cerkvena služba, vezana na določene dohodke, beneficiat pa je tisti, ki omenjene dohodke uživa – v našem primeru duhovnik v Podragi.

za ustanovnika in ob nedeljah popoldne poučuje otroke krščanski nauk. Pozneje so obveznost glede maš z dovoljenjem knezoškofijskega ordinariata skrčili na eno mašo tedensko. S pismom nadškofijskega ordinariata v Gorici 1. avgusta 1793 je moral podraški benediktin v duhovnem pastirstvu pomagati šentviškemu vikarju. Dohodki benediktina pa so se v stoletju njegovega obstoja realno močno zmanjšali, kar potrjuje tudi izjava ljubljanskega knezoškofa Jerneja Vidmarja (1860-1875) ob birmovanju v Šentvidu leta 1868, ko je izjavil, da prinaša podraški benediktinij toliko dohodkov, da lahko duhoven od njih le pol leta živi³. Kljub vsemu pa je bila leta 1883 sezidana nova benediktinjska hiša. Denar za to so pridobili iz prodanega občinskega gozda, 200 gld je dala podraška cerkev, 100 gld pa je prispeval sam cesar Franc Jožef I. Prvi duhovnik je bil po župnijskih virih sodeč Urban Tropav, ki se ga v Podragi omenja leta 1770. Do ustanovitve župnije se jih je zvrstilo petnajst. Šestnajsti, Franc Pleško, pa je bil leta 1890 z ustanovitvijo župnije imenovan za prvega podraškega župnika.

Prizadevanja Podražanov za večjo samostojnost na verskem področju imajo bogato preteklost. Že 16. februarja 1787 so vložili prošnjo za lastno pokopališče, leta 1849 pa so isto prošnjo ponovili. Marca 1850 je bila prošnja uslišana in Podražani so se zavezali, da ostane – ne glede na to, da imajo lastno pokopališče –, razmerje podružne občine Podraga do vikariata v Šentvidu nespremenjeno. Vikar v Šentvidu je ohranil pravico v Podragi pokopavati po stolnem redu in si zaračunavati za pot po še 20 krajcarjev. Občina Podraga pa se je zavezala plačevati letni stolni ekvivalent. Knezoškofijski ordinariat je še dal vedeti, da želi ohraniti dosedanje razmerje med Podrago in vikariatom v Šentvidu, kar so Podražani v poravnavi tudi obljubili. Kljub temu pa so vaščani že leto pozneje, to je 13. aprila 1851., od knezoškofijskega ordinariata prosili za cerkveni ločitev od Šentvida. To prošnjo jim je ordinariat zavrnil: "Ordinarjat nima povoda za ustanovitev samostojne kuracije v Podragi, pač pa ima vzrok proti ustanovitvi. Podružna občina Podraga se je še prejšnje leto, ko je bila naprava lastnega pokopališča dovoljena, proti vsaki nadaljni ločitvi od Šentvida in za obstoj pri istem izjavila. Pri tem ima tudi ostati; ker je za duhovne in dušeskrbne potrebe podružne občine Podraga po dosedanji uredbi popolnoma dobro preskrbljeno, in je le od občanarjev odvisno, da to uvedbo

s prejšnjim čutom v svoje večno poveličanje primarno porabijo."⁴

Ta odgovor pa Podražanov ni oplašil, marveč so prošnje za samostojnost še naprej pošiljali. Zanimivo je, da je občinsko predstojništvo v Podragi, ko je 25. februarja 1872 spet poprosilo za ločitev od Šentvida in ko na svojo prošnjo za samostojnost ni dobilo odgovora, z dopisom 5. julija 1872 znova prosilo za naglo rešitev. Ko pa je 22. julija prišel negativen odgovor, so občinski možje svojo vlogo (ali prepis le-te) zahtevali nazaj. Ordinariat jih je poučil, da vlog ne vračajo in da ne morejo zahtevati niti prepisov, saj mora vlagatelj za svojo uporabo izvirnik ohraniti doma.

V svojem razmerju do Šentvida so se Podražani počutili zelo podrejene in ponižane. Spomenica navaja nek spis, kjer naj bi bilo zabeleženo, da so "kakor priklonjen pes".⁵ Kaže, da je bil boj za samostojno župnijo glavna postranska zadeva podraškega županstva od začetka druge polovice 19. stoletja naprej. Šlo je za pravo kontinuirano vaško politiko, ki je leta 1889 dosegla svoj vrhunec in epilog. Pokopališče in z njim dovoljenje pokopavati doma so že imeli, potrebovali so še krstni kamen. Našla se je radodarna cerkvena dobrotnica in brez vsakega cerkvenega dovoljenja so leta 1881 v cerkev svojevoljno postavili krstni kamen. Ko je prišel šentviški vikar Ivan Tomažič v Podrago opravljat duhovno službo, je tam našel krstilnico, ki so jo vaščani sami vtihotapili. Tomažič v dopisu ljubljanskemu škofijskemu ordinariatu 20. oktobra 1884, ko se je zadeva s Podrago še zapletla, pripoveduje, da se je tedaj premagal in Podražanom ni nič očitil, pač pa se je ob prvi priliki pritožil pri ljubljanskemu ordinariju Janezu Zlatoustu Pogačarju. Knezoškof mu je tedaj zagotovil, da Podražanom tudi to ne bo pomagalo priti do zaželenega cilja. Ta škofova izjava je prišla gotovo tudi do ušes Podražanov, zato si ti za časa življenja škofa Pogačarja niso upali izprostiti dovoljenja za krščenje. Pogačar je leta 1884 umrl, 20. septembra 1885 pa je občinsko predstojništvo v Podragi na ordinariat v Ljubljani že vložilo prošnjo, da se dovoli delitev sv. krsta v domači cerkvi. Ta prošnja ni bila uslišana, pač pa je knezoškofijski ordinariat 27. maja 1887 tedanjega kuratnega

³ Spomenica, str. 4.

⁴ Spomenica, str. 13; citati so dobesedni, brez popravkov, razen, ko gre za tehnične (tiskovne ali rokopisne) napake.

⁵ Spomenica, str. 15.

beneficiata Frančiška Pleška pooblastil, da sme v podružni cerkvi v Podragi krščevati in pokopavati, vendar mora vsak obred zaradi vpisovanja v župnijsko matično knjigo prijaviti vikarju v Šentvidu. Njemu mora izplačati tudi pripadajočo cerkveno dajatev – štolnino. Krstno vodo so morali še naprej dobivati iz Šentvida ali Vipave.

Podražani so torej v svojem osamosvajanju dosegli še eno stopnjo, kar kaže na to, da se je Cerkev na daljši rok le prilagajala volji ljudstva in se s tem poskušala izogibati sporom, ki bi škodovali njenemu ugledu. Obenem pa je z zavlačevanjem želela preprečiti, da bi samovoljna dejanja, kot je bilo podraško, dobila posnemovalce.

Podraško županstvo pa v nagajanju cerkveni gosposki, ki ni hotela uslišati "pravičnih" zahtev njihove vasi, ni prenehalo. Z odtegotvijo bere, ki jo je bila vas po takratni ureditvi dolžna duhovniku, so udarili po žepu šentviškega vikarja, Ivana Tomažiča, ki je moral bero 5. marca 1884 sodno izterjati. Županstvo v Podragi mu je zastanek 10 gld izročilo preko okrajnega glavarstva v Postojni, in to s suvereno pripombo, naj v prihodnje, ko bo terjal plačilo svojega dela, prej zadovoljivo opravlja svojo službeno dolžnost v občini Podraga. Ta očitek je vikar v svojem dopisu na okrajno glavarstvo 10. marca 1884 zavrnil

kot zlobno sumničenje in prostaško laž. Spor z vikarjem pa se je umiril, saj je Tomažič v svojem dopisu na glavarstvo v Postojni z dne 31. januarja 1888 napisal, da mu je občina Podraga ob odhodu iz Šentvida enoglasno dala pismeno zaupnico, da je z njo postavno in pohvalno ravnal. Podražani so se pač od vikarja Tomažiča, ki jim ni mogel več ne škoditi ne koristiti, kar zgledno poslovili in svoje sile usmerili drugam. Junija 1887, na jurjevo, so Podražani pohiteli z dopisom Ivanu Demšarju, župniku v Ledinah, ki je bil imenovan za novega vikarja v Šentvidu. Še na Ledine so mu pisali pismo, datirano s 26. aprilom 1887; v pismu poudarjajo, da nočejo in ne morejo biti pod nobeno ceno s Šentvidom še nadalje združeni. V nadaljevanju pravijo, da so krivična bremena zanje neznosna in da se mora nenaravna vez s Šentvidom razvozlati ali prese-

kati. Podraško županstvo je novega dohovnega pastirja tudi obvestilo, da ga po sv. Juriju nočejo več uporabljati in plačevati. Pripominjajo, da so izjavo s podobno vsebino poslali tudi knezoškofijskemu ordinariatu v Ljubljani⁶. Omenjena dopisa, ki sta tempirana na zamenjavo šentviškega vikarja, kažeta na novo, preračunano ofenzivo na poti k samostojnosti. Posebej dopis Demšarju kaže, da so se Podražani pri doseganju svojih ciljev hoteli izogniti intrigam na osebni ravni (kot se je dogajalo do tedaj) in novega vikarja izločiti, še preden bi se ta pojavil v vasi.

Edino sredstvo, s katerim je v ta namen razpolagala Podraga, je bilo seveda odtegotvje bere. Vsi Podražani, razen hišnih števil 4 in 5, ki sta skoraj bliže Šentvidu kot Podragi, so se ob pobiranju bere za leto 1887 uprli in je niso hoteli dati.

Podraga

Vikar jim je poslal opomine, Podražani pa so po svojem zastopniku Ivanu Božiču iz Podrage, hišna št. 87, poslali ugovor. Začela se je pravda. Vikar se je 24. novembra 1887 pritožil na okrajno glavarstvo v Postojno. To je 5. oktobra 1888 razsodilo, da se mora bera za leto 1887 zbrati v 14 dneh in v nasprotnem primeru zagrozilo z rubežem. Mala podraška občina pa je še naprej spretno izkoriščala pravne mehanizme, ki so bili sicer obsojeni na neuspeh, vendar so politizirali "podraški primer" in dolgoročno vodili vodo na mlin svojim zahtevam.⁷ Tako so se Podražani

⁶ Pismo omenja *Spomenica*, hranijo pa ga v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani (NŠAL); ŠAL/Ž, fasc. Spisi Podraga 1887.

⁷ 15. aprila 1888 pravijo, da obče znane razmere med Podrago in Šentvidom ne dopuščajo, da bi se udelež-

proti razsodbi glavarstva 24. oktobra 1888 pritožili na deželno vlado. Ta je z razsodbo z dne 31. avgusta 1889 pod št. 131 okrajno glavarstvo v Postojni pooblastilo za rubež. Epilog te pravde pa sega že v čas podraškega "razkolništva". Po dogovoru deželnega predsedništva s tedanjim škofom Jakobom Missio je rubež zaradi "novo nastalih razmer" izostal, podraško bero pa je vikarju Demšarju izplačal kar škof sam. S tem je odpadla potreba po izvrstitvi terjatve, hkrati pa je pravno stališče do rubeža ostalo nedotaknjeno. Škof Missia je tako sprejel salomonsko rešitev, ki naj bi za silo reševala cerkveno avtoriteto, čeprav je bil glavni namen njegovega dejanja umirjanje napetega položaja. Podražanom je želel odvzeti povod za njihovo ravnanje, saj so sami pri odtegotanju bere ves čas poudarjali svoj neugoden materialni položaj.

Za občinski odbor pa je škofovo posredovanje, ki so ga nedvomno pravilno razumeli kot popuščanje, pomenilo pomembno zmago. Tako so preprečili eksekucijo – izvršitev rubeža, vaška skupnost pa je s silo le dosegla, da od sv. Jurija 1887 dalje vikarju v Šentvidu niso več dajali bere. Ko je meseca oktobra leta 1889 vikar Ivan Demšar v Podragi pobiral bero, mu je (oziroma onim, ki so pobirali) Ivan Semenič (poznejši podraški staroverec), posestnik iz hišne št. 28, vzel mernik in ga nesel k županu "v svrhu cementiranja".⁸ Mernika mu niso več vrnil in je dolgo časa (menda do leta 1911) počival visoko na polici v občinski pisarni, ki je bila v spodnji levi sobi šolskega poslopja. Ob posebnih prilikah so ga liberalni očetje po pisanju podraške župnijske kronike opremili s kakim za duhovnika izzivalnim napisom.

Pravda okrog bere šentviškemu vikarju je bila Podražanom pravzaprav otipljiv kamen spotike, na katerem so hoteli dokazovati krivico, ki naj bi se jim godila, in izposlovati svoje zahteve. Tako je razumel tudi škof Missia. Bolj verjetno pa je, da so Podražani razmišljali o radikalnejših sredstvih že takrat, ko so jim prišli na ušesa sklepi dekanijske konference v Vipavi (7. januarja 1889), pravdo z bero pa so le izrabili za povod svojega upora. Na januarskem sestanku pri dekanu Matiji Erjavcu je sodelovalo še osem duhovnikov, ki so spadali neposredno pod vipavsko dekanijo.

Pod prvo točko so razpravljali o novih župnijah. Dekan je prosil prisotne duhovnike za podatke in utemeljitve svojih predlogov. Svoje mnenje je med drugimi izrazil tudi šentviški vikar Janez Demšar. V zapisniku konference piše: "Janez Demšar misli, da bi bilo brezdvomno v blagor ljudstvu in duhovnikom, ako bi mesto beneficijatov v Podragi in na Lozicah en kaplan v Šentvidu nastavljen bil. Vsi navzoči g. g. kurati spoznajo, da so vsi tri beneficiji v dolini Vipavski 'de malo', a ker se računati mora z obstoječimi faktorji mora ostati želja g. Demšarja le *primum desiderium*."⁹

Mnenje šentviškega vikarja je s potrditvijo dekanijske konference izničilo vse dotedanje podraške želje in prizadevanja. Demšarjev predlog je bil celo korak nazaj, saj bi po tej ureditvi Podražani izgubili stalnega beneficijata, duhovno službo pa bi opravljal kaplan iz Šentvida. Čeprav je bila konferenca diskretnega značaja, so Podražani kmalu izvedeli za njene sklepe. Morda prav iz ust vikarja Demšarja.¹⁰ "Obstoječi faktorji", na katere so morali šentviški vikar in cela dekanija računati, pa so bili nedvomno prav Podražani. V drugem delu dekanijske konference so duhovniki razpravljali o novih samostojnih župnijah v njihovi dekaniji in soglašali, da naj bi te bile: Šentvid, Šturje, Goče, Planina, Col, Budanje in Vrabče. Poleg kriterija, ki je upošteval razpršenost poselitve oziroma oddaljenost od župnijske cerkve, je bil pomemben podatek tudi število prebivalcev. Tako imata Planina in Vrabče 744 oziroma 749 duš, ostale pa tudi več kot 2000. Podraga je imela takrat 505 prebivalcev (podatki sedanjega podraškega župnika), njena oddaljenost od Šentvida pa je bila 20 minut peš, zato tudi ni čudno, da Podraga po redni poti ni imela možnosti za samostojno župnijo. Vse to Podražanom ni vzelo poguma. Občinski odbor je 16. januarja 1889 poslal ljubljanskemu škofu nov dopis – prošnjo za izločitev od Šentvida. Vsebovala je tudi prošnjo za začasno dovoljenje za oklice in poroke, ki bi jih opravljal podraški beneficiat. Nekaj dni prej naj bi se pri ljubljanskem knezoškofu Missii kot pooblaščenec podraškega župana mudil Ivan Božič¹¹. Škof naj bi

⁹ NŠAL – ŠAL/Z, fasc. Spisi Podraga, 1889, št. 3/6 89.

¹⁰ V zapisniku sestanka knezoškofijskega kanonika in komisarja Karla Kljuna s podraškimi veljaki 22. junija je navedena tudi trditev Ivana Božiča, po kateri naj bi Demšar škodoželjno izjavil, da je že domenjeno, da Šentvid postane župnija in da potem ne bo več možnosti za njih. (NŠAL, spisi Podraga, 1889.)

¹¹ NŠAL, zapisnik z dne 22. junija.

vali procesij in prošjo na ordinariat, da bi imeli procesije kar v Podragi. (Spomenica, str. 18)

⁸ Slovenski narod je 7. oktobra 1889 pisal, da je meril 3/4 litra preveč.

Nagrobnik družine Semenič

mu ob tej priložnosti rekel, naj vložijo prošnjo za obe zadevi. Božičev obisk v Ljubljani je bil verjetno posledica novic z dekanijske konference in slabih možnosti za podraško župnijsko samostojnost. Škof oziroma knezoškofijski ordinariat na prošnjo občinskega odbora očitno ni odgovoril, saj je slednji dobra dva meseca pozneje, 24. marca, poslal novo prošnjo, kjer omenja vsebino prejšnje. Občinski odbor je v tem svojem dopisu št. 125 izrazil tudi nasprotovanje povišanju šentviškega vikariata v župnijo, ker bi s tem izgubili vse možnosti za lastno. Kaže, da so se vse od začetka leta 1889 "verske" razmere v Podragi naglo zaostrovale; v ospredju so bili predvsem spori s šentviškim vikarjem Janezom Demšarjem (na sodni epilog je čakala pravda za podraško bero). Ko so Podražani leta 1888 na svojo roko nabavili klešče za peko hostij in pričeli hostije pripravljati doma, so s tem šentviškemu cerkovniku, ki je hostije delal dotlej, odtegnili 5 goldinarjev letnega zaslužka. Še več: ključarja podraške cerkve sta v pismu z dne 3. februarja 1889 zahtevala, naj šentviški vikar izpla-

ča podraškemu cerkovniku 5 goldinarjev za peko hostij in zahtevala pojasnilo, zakaj te vsote noče izplačati. Vikar jima je v obširnem dopisu dne 7. februarja 1889 pojasnil, da Podraga ne prepušča vseh cerkvenih dohodkov v oskrbovanje vikarju, kakor bi morala, in da on ni nikdar podraškemu cerkovniku naročil, naj peče hostije, torej ga tudi plačal ne bo. Ključarja sta se nato 16. februarja 1889 pritožila na knezoškofijski ordinariat v Ljubljani. Ob koncu njune pritožbe pa sta v skladu z vaško politiko dodala: "Milo premilo ponavljamo, naj bi se vsaj zaradi ljubelega miru naša sploh zaželjena in tolikokrat že uložena prošnja za ločenje od šentvida milostno uslišati blagovolila. Kajti sedanje stanje je nezno, ker nemir zajeda duše in telesa."¹²

Dekan Matija Erjavec je 12. marca 1889 zadevo preiskal in dne 4. maja 1889 je ključarjema posredoval odlok ordinariata v Ljubljani z dne 8. aprila 1889, št. 784, s katerim ta razsoja, da je pritožba ključarjev neutemeljena in nična. Namesto podpore sta bila podraška ključarja deležna prijaznega, vendar z vso resnobo danega opomina. Dekan je ugotovil, da se v Podragi s cerkvenimi dohodki "nepostavno ravna", in naročil, da se mora v cerkvi nabrana miloščina vračati vikarju.

Iz tega obdobja je tudi zanimiva prošnja, ki posredno, z individualne plati, zadeva tudi našo temo. 30. maja 1889 je podraški župan Ivan Furlan knezoškofu poslal dopis, v katerem pravi, da bi se po smrti žene, ki mu je zapustila štiri majhne otroke, rad znova poročil. Težava pa je v tem, da šentviški vikar ne izvaja oklicev niti noče poročati. Župan je prosil zase in za ostale Podražane, ki da čakajo že tri leta, da bi jih lahko oklical in poročil kar podraški duhovnik. Župan je na koncu tudi zapretil, da se bosta on in nevesta po 16. juniju "brez oklicev in brez poroke pod eno streho združila".¹³

Občinski odbor, ki je bil s knezoškofijsko pisarno glede svojih zahtev ves čas v stiku, je 16. junija škofu poslal dopis, v katerem mu posreduje izračun dohodkov, ki bi jih imel samostojni kurat v Podragi. Znašali bi 433 goldinarjev in 99 krajcarjev. Glede na to, da je za letne dohodke župnika veljal predpis 600 gld., so Podražani obljubili, da bodo manjkajoči del določili iz občinske blagajne.¹⁴

¹² NŠAL, št. 528.

¹³ NŠAL, št. 1213.

¹⁴ NŠAL, št. 278.

Zaradi zmešnjave, ki je v vipavski dekaniji vladala na področju cerkvene uprave, razlika med vikariati in samostojnimi župnijami ni bila povsod enaka. Šentviški vikariat je de facto deloval kot samostojna župnija, Podražani pa so se hoteli (vsaj) izenačiti z njimi.

Višja cerkvena oblast še vedno ni kazala pravega razumevanja za tegobe Podražanov. Slednji pridejo, kot je rečeno pozneje, zaradi nesporazuma v konflikt tudi s svojim duhovnikom Pleško¹⁵. V ozadju naj bi bile govorice o Pleškovi premestitvi. Prvi dejanski nasprotnik njihovih zahtev pa je bil ves čas šentviški vikar Demšar. 20. junija 1889 je podraški občinski odbor ljubljanskemu knezoškofu dr. Jakobu Missii poslal telegram z naslednjo vsebino: "Vaša knezoškofovska milost! Z ozirom na vse to kar se je zadnje dni, osobito pa včeraj v naši cerkvi menda na višje povelje godilo, izjavlja občinski odbor v imenu cele občine Podraške, naj se častiti gospod beneficijat Pleško rajši danes nego jutri iz Poddrage prestavi, kajti ljudstvo se je jednoglasno izreklo, da bode rajši v pravoslavje prestopilo, nego bi se Št.Vidu in onim, ki za njim stojе, podalo. To je zadnja želja občine Podraške."¹⁶

Sledijo podpisi občinskih odbornikov. Telegram iz Podrage so v Ljubljani sprejeli zelo resno, saj je knezoškof še istega dne pooblastil kanonika in knezoškofijskega komisarja Karla Kljuna, da odpotuje v Podrago in ohladi razgrete glave. Že naslednji dan je moral biti komisar Kljun v Podragi, saj je dvanajstim občinskim odbornikom z županom Ivanom Furlanom na čelu in obema ključarjema poslal vabilo, da se naslednjega dne, to je 22. junija, ob 9. uri zglasijo v kuratni hiši. Pripisal je, da je od knezoškofijskega ordinariata pooblaščen, "da naj izravna zadeve cerkvene občine Podraške."¹⁷ (Prejem vabila so s podpisi potrdili vsi povabljeni. Antona Lozeja in Ivana Ženka je podpisal občinski tajnik Ivan Božič, ki ga sicer ni med vabljenimi. Sestanek je naslednjega dne tudi bil, o njegovem poteku je poročal kanonik Kljun. Ta je zapisnik sestanka z opombami 25. junija poslal knezoškofu. Poleg podraških veljakov, obeh ključarjev in seveda kanonika je bil na sestanku navzoč tudi podraški beneficijat Franc Pleško. Razprava je bila, po zapisniku sodeč, dolga in burna. Pod ok-

nom je svoje odbornike vzpodbujala tudi množica Podražanov, saj je Kljun v zapisniku zabeležil, da je stopil do okna in zbrano množico sam vprašal, če je res, da hočejo vsi stopiti v pravoslavje. Množica je temu pritrdila, piše kanonik, z vzkliki: "Res."¹⁸ Edini oprijemljiv rezultat sestanka s Podražani je bil protokol (poročilo s sestanka), ki ga je v soglasju z občinskimi veljaki sestavil kanonik, podpisali pa so ga vsi prisotni. Listina ima dve točki: 1) Ločitev Podrage od Šentvida in 2) Dovoljenje oklicenja in izvrševanja porok. V njej so zapisane pglavitne izjave govorcev. Zanimivo je zlasti stališče podraškega beneficiata Pleška, ki pove, da je ločitev Podrage in Šentvida potrebna za dosego miru med občinami, prav tako pa je po njegovem potrebna samostojnost glede poročanja. Beneficiat Pleško je iz cerkvenih vrst edini, ki izraža podporo podraškimi zahtevam. Pri tem se sklicuje na potrebo po doseganju miru. S takim stališčem pa prihaja v spor s svojim prvim nadrejenim, šentviškim vikarjem Demšarjem, ki je hud nasprotnik podraške avtonomije. Oba duhovnika je laže razumeti, če upoštevamo njuna človeška gledišča. Pleško lahko s uresničitvijo podraških zahtev dobi mesto župnika, Demšar pa pri vsaki spremembi v korist Podražanov izgubi del svoje jurisdikcije. Vsekakor pa se Podražani, verjetno zaradi podpore njihovim zahtevam, na sestanku s Kljunom poravnajo s svojim beneficiatom.

Za prerekanja in tepeže med Podražani in Šentvidci pravijo podraški odborniki, da izvirajo iz cerkvenih zadev in šentviškega posmehovanja v zvezi s tem. Posamezni podraški predstavniki so na sestanku omenjali spore s šentviškim vikarjem in svoja "upravičena" prizadevanja za župnijo. Knezoškofijski kancler Karel Kljun pa je pojasnil, da je škofija deželni vladi, skupaj s predlogom drugih kuracij na Vipavskem za samostojne fare, predložila tudi podraško zahtevo. S takim posredovanjem je kanonik uspešno pomiril duhove in prenesel neposredno odgovornost na deželno vlado. Pri Podražanih so njegove besede znova vzpodbudile pozitivna pričakovanja, zato so v listini spet podali izračun dohodkov "bodočega župnika" in obljubili, da bodo do polne letne plače župnika določili iz občinske blagajne¹⁹. Pričakovanja Podražanov se niso izpolnila. 31. avgusta je deželna vlada zavrnila njihovo pritožbo glede neupravičenosti

¹⁵ Pleško je bil nameščen v Podrago kot beneficijat 14. aprila 1887.

¹⁶ NŠAL, telegram z dne 20. junija.

¹⁷ NŠAL, vabilo z dne 21. junija.

¹⁸ NŠAL, Kljunov zapisnik z dne 25. junija.

¹⁹ NŠAL, protokol sestanka Podražanov s Kljunom z dne 22. junija.

bere za šentviškega vikarja in postojnsko okrajno glavarstvo pooblastila za rubež. Občina je s tem izgubila skoraj dve leti trajajočo pravdo za bero, poleg tega pa je morala prispevati še za poškodovani šentviški zvonik; storjena "krivica" je bila povod za izbruh nezadovoljstva cele lokalne skupnosti.

22. septembra 1889 je prišlo zastopstvo občine Podraga, ki so ga sestavljali občinski tajnik Ivan Božič, Josip Božič in Franc Uršič k vipavskemu župniku in dekanu Matiji Erjavcu, po "odstopnice" iz katoliške vere. Erjavec jih je napotil na višjo instanco, zato so naslednjega dne, 23. septembra, z uradnim dopisom o svoji odločitvi obvestili ljubljanskega knezoškofa in priložili podpise vaščanov Podrage.

Dopis, ki kaže enotnost in resnost odločitve občine ter predstavlja vrh podraškega upora in ljudskega nezadovoljstva, se v izvorniku glasi:

Vaša knezoškofovska milost!

Prevzvišeni gospod!

Z ozirom na baš došli razsodbi visoke c. k. deželne vlade v zadevi pšenične bere Št. Vidškega g. vikarja in donosa od naše strani za popravilo zvonika pri vikarjatske cerkvi v Št. Vidu, – z ozirom na to, da sta nam ti dve razsodbi dovolj jasno in glasno govorita, kako se naša cerkvena zadeva od pristojnih oblastev rešuje, odločili smo se bili včeraj, 22. t. m. našo namero prestopiti iz katoličanstva v pravoslavlje uveljaviti in smo se bili vsi podpisani pri preč. gosp. dekanu Vipavskem osebno oglasili, da naš izstop na znanje vzame in nam potrebne izpustnice izroči.

Naveli smo včeraj in navajamo zopet danes vzrok našemu prestopu:

vera zahtevajoča od nas z vso silo, da krivične in v gotovih slučajih tudi naravnost sleparske tirjatve pod izogibo politične ovire plačujemo, ni prava in ni poštena. Taka se nam prijavlja katoliška vera v Podragi.

Gosp. vikarij mora priti vsaki dan po svojo biro, kajti mi se ne bomo nadalje pravdali, dobro vedoč, da je naš pravični glas donel vedno na gluha ušesa. Zlepa ne damo ničesar, iztrgati nam mora" duhovnik jedino vzveličevalne vere" svojo bero se siloma.

Zagotavljamo pa, da ne bomo nikomur nič žalega rekli niti storili.

Ker se je g. dekan branil našemu zahtevanju ugoditi in nam je nasetoval, naj se naravnost

na Vašo Milost obrnemo, storimo to s tem, ter zasvedočujemo s svojimi podpisi.

V Podragi dne 23. septembra 1889

Sledi 259 podpisov, od katerih je 40 lastnoročnih. Nepismeni so svojo privolitev potrdili s križcem pred imenom.

Poleg razsodbe, ki Podražanom kaže, kako se njihova zahteva po samostojni župniji ne premika, je pisec navedenega teksta kot glavni vzrok izstopa podčrtal nepoštenost Cerkve do njihove vasi s tem, ko s pomočjo sodišča in represivnih organov izterjuje od njih – po njihovem mnenju – skrajno nepošteno dajatve. "To ni prav in ni pošteno," pišejo Podražani in z moralnimi kategorijami soočajo in napadajo škofovsko avtoriteto. Njihovi kriteriji za pravičnosti se s tem sklicujejo na naravno pravo. Istega dne pa je Slovenski narod v rubriki Telegrami objavil vest o obisku podraških veljakov pri vipavskem dekanu, njihovo namero prestopa v pravoslavlje in napovedal odhod občinske delegacije v Karlovac k pravoslavnemu škofu. Po nadaljnjih vesteh so Podražani svojo namero uresničili in 27. septembra je odšla v Karlovac k pravoslavnemu škofu delegacija njihove občine. Zastopniki naj bi se tam pogovarjali o prestopu v pravoslavlje. Vrnili so se 29. septembra, v naslednjih dneh pa naj bi poslali prošnjo za sprejem v Zadarski episkopat, kamor bi Podraga spadala v cerkvenih zadevah. "Podraška zadeva" je hitro dobila politični pomen in odmev v nemškem in ostalem avstrijskem časopisju. Dopisnik iz Podrage (Ivan Božič) pojasnjuje ozadje podraške zadeve: "Primorani smo resnici na ljubo na vsa usta izjaviti, da tiči glavni in prvi vzrok v karajočih besedah sv. Pavla: quorum deus venter est! Tudi 'simonijo' je Gregor VII. l. 1075 zastonj zabranjeval, kajti neoprovržna istina je, da nam je Št. Vidski vikarijat mašo in blagoslove za par sto kokošjih jajec, tedaj za zemeljsko dobro prodajal! Mi naravno še nismo tako nizko pali, da bi kaj tacega kupovali. Drugi uzrok je pa ta, da je naših skozi 39 let neprestanih prošenj glas donel na gluha ušesa... Pomislite: na jedne strani proseča in krivico trpeča občina – na drugej strani jovinalna obrazovanost cerkvenikova!"²⁰

Božičev jezik, kljub slovnični nedoslednosti, ki je za tisti čas običajna, kaže na izobraženega in razgledanega moža, ki dobro pozna tudi ne-

²⁰ Slovenski narod, 1. 10. 1889.

katere negativne plati cerkvene zgodovine, na primer simonijo, ki jo najde tudi v podraškem primeru, ko naj bi vikar opravljal svojo službo za zemeljsko dobro – za kokošja jajca. Božičeva trditev nima povezave s kupovanjem duhovniških opravil v srednjem veku, vseeno pa je primerjavo zvito izkoristil.

V tako razgreto Podrago je 1. oktobra šentviški vikar Demšar poslal pobirat pšenično bero za leti 1888 in 1889, ki mu jo je kljub ugovoru Podražanov prisodila deželna vlada. Bera je bila neuspešna, saj so vaščani biračem zaplenili mernik, ti pa so jim potem za 50 novcev prodali tudi vrečo. Podražani pa so povrhu vsega od okrajnega glavarstva še zahtevali, naj se proti vikarju Demšarju kazensko postopa. Bere oziroma rubeža, ki ga je deželna vlada prisodila 31. avgusta, zaradi posredovanja škofa Missie niso več ponovili. Škof Missia je, zaradi novo nastalih razmer, v dogovoru z deželno vlado šentviškemu vikarju sam določil manjkajoči znesek. Pozneje mu je v posebnem pismu dne 26. oktobra 1889 pojasnil, da namreč rubež v tedanjih razmerah, ko se je najbolj delalo za prestop v pravoslavje, ni priporočljiv. Ker pa je škof vedel, da bi 3-letni zaostanek bere vikar težko utrpel, mu je sam namesto Podražanov poslal 270 goldinarjev.²¹

Drzna odločitev o zamenjavi vere se je Podražanom hitro obestovala, saj sta bili cerkvena in posvetna oblast zaradi nevarnosti splošnega pohujšanja zelo zavzeti za hitro poravnavo. Svojo prednost so Podražani podkrepili z nepopustljivimi stališči. Dne 5. oktobra je občinski tajnik Ivan Božič škofijskemu kanclerju Kljunu, ki se je dan prej mudil na pogajanjih v Podragi, naslovil dopis, v katerem mu v štirih točkah poroča o sklepih vaškega sestanka. V dopisu je v prvi osebi množine ("Mi Podražani") zapisano, da bodo Podražani odstopili od "že vršečega se prestopa v pravoslavje samo in jedino tedaj ako se 1.) popolna ločitev Podrage od Št. Vida doseže..."²² Pod prvo točko še zahtevajo, da morajo vsi dohodki, ki jih je dobival vikar, vključno z berami, ostati v Podragi. V drugi točki od šentviškega vikarja zahtevajo, da se mora odreči razsodbi z dne 31. avgusta, s katero mu je bila dana pšenična bera, v tretji pa zahtevajo razveljavitev razsodbe, ki jim je naložila prispevati za šentviški zvonik. Na koncu, v četrti točki, so zapisali, da

ponujajo spravno roko, če bodo zahteve iz prvih treh točk izpolnjene v najkrajšem možnem času oziroma vsekakor prej, kot bodo končani njihovi dogovori z zadarskim episkopatom.

Medtem je vodja Podražanov za cerkvene zadeve, Ivan Božič, v Slovenskem narodu znova pojasnjeval njihovo resnico. 7. oktobra je bil v rubriki Dopisi sestavek z njegovim podpisom²³. Božič piše, da se je šentviški vikar za Podražane zanimal le, kadar je bilo treba pobirati bero. Vikarju očita tudi, da ni prihajal poučevat v šolo, kjer naj bi, ko v Podragi ni bilo duhovnika, pripravljati otroke za prejem zakramentov. Napeljuje tudi na zakulisje, saj jih je posvetna oblast v času, ko je knezoškofijski ordinariat Podražanom obljubljal ureditev njihove ločitve od Šentvida, z razsodbo prisilila prispevati za "od strele božje" poškodovan zvonik.

Ivan Božič izraža prepričanje, da se Podražanom godi krivica, ob koncu pisanja pa že zabavlja čez vikarja Demšarja, ko ga vabi, naj pride v Podrago po svojo bero, "da bo postojnski okrajni glavar vitez Schwarz dočkal dolgo zaželeno veselje, da bo katoliški duhovnik pobiral po Podragi nezasluženo bero v spremstvu bajonetov; Podražani hočemo namreč brez v nebo vpjiočih grehov v pravoslavje prestopiti."²⁴

Božičevo posmehovanje cerkveni in civilni oblasti ni ostalo brez odgovora. O tem piše Slovenski narod 25. oktobra. Sklicuje se na nedoločen vir iz Podrage. 22. oktobra naj bi tako 17 orožnikov blokiralo vas in zastražilo poleg občinske pisarne še hiše podraškega župana Ivana Furlana, zastopnika v cerkvenih zadevah Ivana Božiča in občinskega pisarja Ivana Žgurja. Pri zaslišanju in preiskavi so sodelovali: namestnik državnega pravnika – dr. Kavčič, Haufen iz deželnega sodišča v Ljubljani in Bamberi iz okrajnega sodišča v Vipavi. Iz časopisnih virov je razvidno, da so preiskovalci na podlagi nam neznanе ovadbe preiskali občinsko pisarno in hiše omenjenih Podražanov, pobrali nekaj zanje zanimivih pisem in s seboj odpeljali Ivana Božiča. Osumljeni naj bi se pregrešili zoper člen 65/1b in člen 302 Avstrijskega kazenskega zakonika. Orožniki so med preiskavo tudi razgnali množico Podražanov.

²¹ Vrednost triletna bere v Podragi je znašala slabo polovico letne plače (600 gld) župnika.

²² NŠAL, dopis z dne 5. oktobra.

²³ Ostali prispevki o podraškem sporu so nepodpisani ali pa časopisi navajajo le "od našega dopisnika".

²⁴ Slovenski narod, 7. 10. 1889.

Ta dogodek kaže, da sta cerkvena in civilna oblast povezani skušali s političnimi sredstvi, ki bi imela podlago v nadejanih najdbah obremenilnega gradiva pri omenjeni trojici in v občinski pisarni, razkrinkati voditelje in s tem doseči, da bi se uporna podraška samozavest sesula. Na pomembnost preiskave kažeta položaj preiskovalcev in število žandarjev. Med možnim obremenilnim gradivom so morda, glede na način politiziranja podraškega dogodka v avstrijski periodiki, iskali protiavtstrijsko (prorusko) oziroma protikatoliško vsebino.

Slovenec je 25. oktobra na podlagi pričevanja prijatelja enega od urednikov, ki se je mudil v Podragi, pisal, da se Podražani v vaški krčmi norčujejo iz Boga in svetnikov. Pisanje se nanaša na dogodek 13. oktobra (kakor je razvidno iz Podraškega odgovora na te trditve v Slovenskem narodu), ko se je v vaški krčmi očitno ustavil nekdo, ki je bil v povezavi s časnikom Slovenec. Podražani so, po časopisnih vesteh sodeč, prišli z njim v spor in ga nagnali iz gostilne.

V začetku novembra je bila preiskava proti Podražanom končana. Zaslisanih naj bi bilo nad 160 oseb. Slovenski narod je 8. novembra neuradno zapisal, da niso dobili nobenega sumljivega gradiva.

Z razvojem dogodkov v Podragi cerkveni in posvetni oblastniki nikakor niso mogli biti zadovoljni. Drugače pa je bilo z ostalimi, ki jih dogodek ni neposredno zadeval. Kaže, da jim je Podraga priskrbela zanimivo kost, ki je bila še dolgo potem, ko so se zadeve pravno-formalno uredile, dovolj slastna za obiranje. O tem priča tudi reklamni oglas vipavskega fotografa, objavljen v okencu na zadnji strani Slovenskega naroda, 9. novembra 1889:

F

otografija Poddrage.

Podpisani je fotografiral to jako romantično in zanimivo vas. — Fotografije prodajam po 1 gl. 50 kr. franko.

Dragotin Žagar,
fotograf v Vipavi.

(922--2)

Oglas pove, kako odmeven je bil pravzaprav podraški spor in kako so se na račun Podrage zabavali ljudje takratnega časa.

Podražani, ki so že takoj na začetku, ko so želeli pokazati resnost svojih namer, navezali stike s pravoslavnim škofom v Zadru, so se novembra zopet obrnili nanj s prošnjo, da jim pošlje popa. O tem 13. novembra piše Slovenski narod. Arhiepiskop Knezevič naj bi za Podražane določil popa Salvatija Knezeviča iz Trsta. Tržaška občina pa svojemu popu ni dovolila kratkega odpusta, za katerega je prosil. Pop se je vseeno odločil, da pojde v Podrago. Med tem pa naj bi dobil od zadarskega vladike brzojavko, da pride on sam v Podrago. Do prihoda pravoslavnega škofa v Podrago ni prišlo. Verodostojnost vira, ki ga je za to trditev uporabil časnik Slovenski narod je vprašljiva; vsekakor so take vsebine še bolj povečale zanimanje javnosti. Cerkevna in posvetna oblast sta naposled ocenili, da upora ne moreta obvladati in da je privolitev v podraške zahteve v danih razmerah nujen ukrep, saj bi nadaljevanje konflikta in napovedana ustanovitev pravoslavne župnije v Podragi privedla do še hujših zapletov. Pohiteli so z upravno reformo vipavske dekanije in glede Podrage spremenili prvotne načrte.

Ministrstvo za uk in bogočastje je potem z odlokom z dne 18. novembra 1889 dovolilo, da se Podraga ustanovi kot samostojna župnija z vsemi pravicami, ki jih imajo župnije, ter deželni vladi naročilo, naj s podraško občino določi dohodke, ki bodo odslej pripadali njihovem župniku²⁵. V župnije so bile povzdignjene tudi vasi Goče, Šturje, Planina, Šentvid in Črni Vrh nad Idrijo. Ministrstvo je tudi modro dopustilo, "da se ima tudi Lozicam eventuelno pripoznati samostalnost..."²⁶, in pri tem upoštevalo, da podraška župnija ne bo po volji Lozičanom, ki so bili do tedaj v istem položaju kot Podražani (beneficij). Glede Cola, Podkraja, Vrabč in Budanj, ki so jih duhovniki na dekanijski konferenci v Vipavi, januarja 1889, predlagali za župnije, pa je ministrstvo sklenilo, da bo o tem odločalo posebej. Deželni vladi je naložilo naj preveri, koliko plače bi se še dalo dobiti iz lokalnih dohodkov. Državna uprava je namreč imela, ne glede na cerkvene pristojnosti, pomemben vpliv na tovrstne cerkvene zadeve, saj je morala sama poskrbeti za ustrezno plačo duhovnikov.

Deželna vlada je 20. novembra Podražanom poslala dopis in jih obvestila o odloku Ministrstva za uk in bogočastje, 25. novembra pa je bil v

²⁵ Slovenec, 20. 11. 1889.

²⁶ Ibidem.

občinskem šolskem posloplju na poziv okrajnega glavarja sestanek na to temo. V zapisniku sestanka piše, da so prisotni podraški gospodarji po daljšem razgovoru in natančnem pretresu sprejeli naslednji sklep:

V Podragi ima se ustanoviti samostojna duhovnija od vsake druge duhovnije jurisdictionelno neodvisna ter ima se določiti za dotičnega duhovna, kateri naj ima naslov župnika, plača pa po postavi določena od 600 goldinarjev.

“Ta plača naj se takole doseže in sicer:

- Z današnjo plačo gospoda beneficijata v znesku od 360 f 59
- z vinskim relatumom kateri se je doslej plačal gospodu vikarju v Št. Vidu v znesku od 52 f 50
- z donoskom imatrikuliranih maš katere je dosedaj izvršil gosp. vikar šentvidski v znesku od 28.15 f
- s pšenično bero dosedaj odrajtano gosp. vikarju šentvidskemu v znesku od 76 f
- z zneskom odrajtanim istemu vikarju pod naslovom delavcev pa 5. 94 f

Skupaj 523 gld 18 novcev.

Razen tega naj se v doplačilo župnikove nove plače odvzame od Josip Bratovžove kaplanske ustanove tretji del kapitala, čigave obresti bodo zadostovale, da se dopolni popolnem nova plača župnikova v znesku 600 goldinarjev.

Razen tega naj se izročita novi podraški župniji ona dva vinograda katera ležita eden v podraški z imenom Biševce in drugi v loški katastrski občini z imenom “Cestno brdo” in katere sta se svojedobno izročila gosp. vikarju v Šentvidu od strani Podražanov le zaradi njegovih duhovnih opravil v Podraški občini.

Konečno naj se oprosti podraška občina oziroma duhovnija odplačila, katero je prejel do sedaj vipavski gosp. Dekan.

Pod temi pogoji izrečemo, da je naše duhovnijsko vprašanje rešeno in da prekličemo za-se in ude svojih družin izjave zaradi izstopa iz katoliške cerkve.²⁷

“Ako se z zgoraj navedenimi dohodki doseže znesek kateri bi znašal več nego 600 goldinarjev bi se imel pribitek v občinsko blagajno vplačati.

Ako pa z vsemi temi doneski ne bi se dosegla polna plača 600 gold. naj se primanklej plača iz državnega verskega zaklada.”²⁸

Sklepi sestanka povedo vse. Podražanom so v zameno za preklic izstopa iz katoliške vere v celoti rešili njihovo “versko vprašanje”. V dveh mesecih so z drznim političnim pritiskom izsilili vse tisto, in še več, kar so v zadnjih desetletjih zahtevali.²⁹

Iz listin, ki dokumentirajo podraške odcepitvene težnje, je razviden odnos vaščanov do oblasti, čeprav o njihovih intimnih odločitvah glede postopanj v tem sporu lahko le ugibamo. Na drugi strani pa je podraški upor priklical k sodelovanju različne veje oblasti. Iz dokumentiranih stikov med njimi pa lahko razberemo, kakšen je bil pravzaprav njihov resničen odnos do podraškega upora in kako so si predstavljali njegovo rešitev.

Korespondenca dokazuje, da sta cerkvena in posvetna oblast z vso resnostjo in kurentnostjo pristopila k reševanju podraških zadev šele takrat, ko so bile te podkrepljene z grožnjo prestopa v ortodoksno vero. To je bila grožnja, ki je pomenila nevarnost ustaljenemu družbenemu redu in oblast tega ni mogla prezreti. Deželni predsednik Winkler je takoj ob prvi omembi pravoslavja naročil poizvedbe in o izsledkih obvestil škofa. Kranjska deželna in cerkvena oblast ni podcenjevala podraških groženj in je v nasprotju s stališči postojnskega okrajnega glavarja ter duhovščine vipavske dekanije želela nastopati angažirano, vendar skrajno previdno, da si ne bi, kot je dejal Kljun, naprtila odgovornosti za morebitni odpad.

Potem ko so 24. maja 1889 pristojnemu ministrstvu na Dunaju poslali formalni predlog za preureditev vipavske dekanije, so se zaradi naraščajočega nezadovoljstva Podražanov, ki so izkoristili vsako možnost za razpihovanje spora, škof in ordinariat, pa tudi deželna oblast, znašli v nevhvaležnem položaju. Po eni strani so poskušali miriti Podražane, ki so prav deželne in škofijske veljake krivili za neuspešno oziroma počasno reševanje njihove zadeve, po drugi strani pa so si tudi prek apostolskega nuncija prizade-

²⁷ Izjema je bil Ivan-Jovo Sementič, ki je ostal v pravoslavju.

²⁸ NŠAL, št. 2702

²⁹ Še junija so se v podobnem dokumentu zadovoljili z vikarjatom in se obvezali, da bodo za duhovnikovo plačo določili iz cerkvene blagajne.

vali pri dunajski vladi izposlovati čimprejšnjo rešitev, ki bi jih rešila bremena velike odgovornosti. Zavedali so se, da bi ne glede na kompetence, ki jih je imel pri reševanju teh zadev Dunaj, odgovornost za pravoslavje v Podragi in s tem povezane posledice padle na ramena kranjske deželne oblasti in ljubljanske škofije. S posredovanji, kakršno je bilo Kljunovo v začetku oktobra 1889, s posegi in represivnimi grožnjami okrajnega glavarja Schwarza in različnimi popuščanji, kot je bilo plačilo zaostale bere s strani "nekega človeka", so poskušali pridobiti na času, pa tudi prikriti lastno nemoč. Podraški liberalni voditelji niso "nasedli" cerkveni in deželni politiki, ampak so raje počakali, da se je zadeva skuhala do konca. Pogum in drznost sta se v tem primeru izplačala.

Pomemben vir za raziskovanje in razumevanje takratnih razmerij je tudi polemika, ki se je vnela med klerikalnimi in liberalnimi listi. Časopisje pa ni le bolj ali manj objektivno poročalo o dogodkih, ampak je imelo nanje tudi upoštevanja vreden vpliv. Glavna, skoraj dnevna polemika se je razvijala med kranjskima časnikoma obeh nazorskih usmeritev – Slovenskim narodom in Slovencem. Tako Slovenec že v prvih prispevkih 27. septembra in 2. oktobra omenja, da se že dalj časa vrše obravnave med kompetentno duhovno in deželno gosposko za ureditev podraškega cerkvenega vprašanja in Podražane opozarja na nepotrebnost njihovega početja. "Nekateri pa nočejo počakati postavne določbe, temveč hujskajo tamkajšnje prebivalstvo ter naznanjajo svetu, da bode staro in mlado prestopilo v pravoslavje. In teh glasilo je sedaj Slovenski narod. V telegramih, domačih novicah, podlistku in dopisu pripoveduje ta slovensko – katoliški (?) list, da se je izrekla vsa občina pri vipavskemu dekanu, da odstopi od katoliške vere, da je poromala posebna deputacija v Karlovec k pravoslavnemu biskupu itd."³⁰ Časnik odkrito napade liberalni Slovenski narod in mu pripiše podporo podraškim hujskačem. Očita mu tudi, da izrablja neljubi dogodek in se "malone v vseh vprašanjih strinja z nemško-židovskimi listi..."³¹ Tako Slovenskemu narodu kot tudi liberalnemu štirinajstdnevniku Slovanski svet pripisuje sovraštvo do katoliške vere – vere vseh Slovencev – in naklonjenost do razkolne cerkve. Pisec se v nadaljevanju sprašuje, če sme slovenski katolik podpirati in brati takšne liste.

"Nobenega kompromisa z onimi, ki med katoliškimi Slovenci zagovarjajo in delajo za razkol; to ni strast, to ni zelotizem, to je sveta dolžnost vsakemu katoliku, ki hoče biti vreden tega imena."³²

Pisec, ki je v Slovencu spremljal podraško dogajanje, je bil nedvomno zelo dobro informiran iz cerkvenih krogov. Tako o dogajanju v škofiji kot tudi na lokalni ravni mu je poročal šentviški vikar Demšar. Slovenčev dopisnik piše namreč o ozadnjih posameznih podraških prerekanj s šentviškim vikarjem in postavlja na laž Božičevo pisanje o teh zadevah. V rubriki Izvirni dopisi z dne 23. oktobra pisec pod naslovom Iz podraške sosesčine razglablja o zgodovini carigrajskorimskega razkola, pri čemer se pridružuje mnenju hrvaškega literata Antona Kanižlića, da je bil padec Bizanca leta 1453 "kazen božja za trdovratne razkolniške Grke". Pisec iz podraške sosesčine, ki bi prav lahko bil šentviški vikar Demšar, napada liberalno časopisje in obžaluje "blodnje podraške občine", ki pohujšuje "Vipavsko ljudstvo". Obenem svetuje, da bi svetna in cerkvena oblast pohitela z reševanjem "zamotane zadeve" in med "dvema zli izbiri manjše zlo."³³

Slovenec se posebej posveča tudi praktičnim posledicam prestopa v "razkolništvo", saj preprosto ljudstvo pač nima prave vednosti o vzhodnem razkolu in tamkajšnjih verskih običajih. V obširnem uvodniku najprej pojasni teološke razlike med verama: Marijino brezmadežno spočetje, papežev prvenstvo... Bolj je zanimiva podrobna projekcija verskih razmer v Podragi v primeru, da do prestopa res pride. Osnova zanj je interkonfesionalni državni zakon, proglašen 25. maja 1868, kjer je določeno, pod kakšnimi pogoji se vero spreminja in kakšne posledice to prinaša.

"Čl. 4. te postave veli, da sme vero premeniti le, kdor je štirinajsto leto starosti izpolnil; to pa naj se godi po lastnem prepričanju ('nach seiner eigenen Überzeugung') in prosti volji ('freier Wahl')."³⁴

Zakon v drugem členu določa, da otroci od 7. do 14. leta ne smejo spreminjati vere. Tako tudi starši, ki so sprejeli drugo vero, ne smejo vanjo siliti tudi svojih otrok v tej starosti. Otroci pa

³⁰ Slovenec, 2. 10. 1889.

³¹ Ibidem.

³² Slovenec, 12. 10. 1889.

³³ Slovenec, 23. 10. 1889.

³⁴ Slovenec, 25. 10. 1889.

prav v teh letih hodijo v šolo, ki je katoliška. "To bo pa lepa! Stariši razkolniki, otroci katoliki! Stariši bodo občevali z grško-rimskim popom, otroci s katoliškim katehetom! Stariši bodo hodili v razkolno cerkev, otroci v katoliško, k sv. maši, h spovedi, k obhajilu, k božji besedi, k molitvi in drugim cerkvenim pobožnostim! Ako kateri teh otrok zboli, prišel ga bo katoliški duhovnik previditi; ako umrje, bo imel katoliški pogreb. Kaj o taki priliki poreče srce materino, kaj omehčani oče, katerim še državna postava naklada bridko dolžnost, da pri pogrebu zaslužen štolsnino plača duhovniku, cerkvi in cerkveniku, katere je popustil in jih zdaj sovraži?..."³⁵

je še v spominu žalostni dogodek iz nedavne preteklosti. Kaj bo storila zapuščena soproga, ako si nezvesti mož drugo izbere? Če je ostala katolikinja, jo tudi po državni postavi britke zveze reši le smrt. Če je pa razkolna in se morda nadalje omoži, pred Bogom tudi ta zakon ne velja, dokler prejšnji mož živi. Kaj bo z otroci takih nepravilnih ženitev? Kaj z nesrečnežem, ako se mu po milosti božji pozneje vest vendarle vzbudi, da skesano zopet prosi vsprejetja nazaj v naročje katoliške cerkve, katero je bil zavrnil?"³⁶

Katoliška Cerkev je svojim vernikom prepredala zakon z drugoverci, tudi s pravoslavnimi.

Matka kniaz'kova. Milost!
Pruvisti mi gospod'!

2. osiroma na baci došli, razobolili
 vidjeli, s. h. došli. stali u gadi, posmili,
 ne bili li. Vidjeli ga u vidjanja, mu dionara
 se nate stani na poraznje osiroma
 pri vidjanju, jerfere neki. Videli, — z osirom
 nate, da sta nam tje, da razoboli
 ugi, jama u glavnog, razoboli, baci
 naia cerkvena, razoboli u priroju
 shlatenje, selbici smo se bili stoji
 smo tje, u nate, namo, prapiti se
 katolicansko u prapiti, u nate tje
 smo se bili, u prapiti, pri, pri, gosp.
 delam, u nate, u nate, u nate
 u nate, da nate u nate u nate
 osiroma, u nate u nate u nate
 jaci. —

Kavale smo rinej in nargijano
xapob, pianso svetk naimme priostpne.
vea caktrejaja sol mas x vese silpde
klivime in v godovine sluzigje tvei:
marasovsk slupavke sijajale pod magile
pal bime ovube plavijonim, vi prava in
in postana. Taka se nam prapolja ka
tebika vna v odshagi. —

Uspoj. vitaraj. mona priŝti vati dan
 pol. soj. b. l. i. kajti mi se ne bano
 nadoje pravdali, dobro videti, da je
 nio pravini glas slova vedno

na gluhu ušima. U brzi se domo vraćam;
izdahnem novo more, zabornim jedom:
skatelinu ušima vori! svojoj lici se silma. —
Kragobojanost mi, da se ne budem ni čemu
ni u čemu, kako mi se stane. —
Ma se je je. Svakom kraml' našemu
zaključivanju ugodi se, nam se je naslovlava,
na je se naslovlava, na tako čitloj stranu.
Naslovlava se stani, ter naslovlavanju
svaki svojoj volji se svojim podjaci.

At Toldragi dne 23. septembra 1889

[illegible]

Prvi dve strani dopisa ljubljanskemu knezoškofu, 23. 9. 1889

Zakon v petem členu določa tudi, da tisti, ki spremenijo vero, izgubijo vsakršne pravice do prejšnje. To se nanaša tako na duhovno hrano kot tudi na cerkveno premoženje in dejavnost cerkvenih ustanov. Pisec posebej opozarja na problematiko porok in sklenjenih zakonov. "Zakon med katoliki sklenjen ostane veljaven do smrti tudi v razkolništvu. Ali grško-rusko pravo dovoljuje v slučajih razveljaviti zakon, in menda

Glede na to, da bi okolica Podrage ostala katoliška, bi si uporni Podražani morali izbirati neveste in ženske le iz svoje vasi. "Kaj bo storiti podražkemu fantu, ako mu bolj ugaja nevesta iz sosednje vasi? Kaj dekletu, ako je tudi po najpoštenjšem potu zunaj domačije našla priliko k srečnemu zakonu? Odreči se bo treba sreči, katera jo vabi, ali pa grško-ruski veri, katera to vez katoli-

35 *Ibidem.*

36 *Ibidem.*

kom zabranjuje..."³⁷ Katoliška Cerkev prav tako ne dovoljuje, da bi bili njeni udje drugovercem krstni ali birmanski botri ali obratno. Glede na navado, da se "kume" izbira med starimi prijatelji, pisec opozarja, podobno kot pri ženitvah, da to ne bo več mogoče in da se bodo stare prijateljske in družinske vezi razdrle.

Poseben problem pa je seveda obhajanje praznikov. Poleg tega, da pravoslavni in katoličani vseh praznikov nimajo enakih in da so tudi običaji za posamezne praznike drugačni, je dodatna težava še v zamiku koledarja³⁸. "Sveti dan, vernemu katoliku največji praznik, bodo eni iz družine radostni hiteli v cerkev, ki danes, krasno ozaljšana, veselih božičnih pesmi odmeva, oče pa in kateri sinov, ki rojstvo Jezusa trinajst dni pozneje praznujeta, bota gnoj vozila, in ker je morda ravno petek, jima bo gospodinja po strogo postno grško-ruskem običaju morala zabeliti. V sosednji hiši bode pa ravno narobe. Na praznik sv. Rešnjega Telesa bodo katoliki po zdanji navadi imeli slovesen sprevod s presv. zakramentom. Vihrale bodo cerkvene zastave, h katerih napravi so morda odpadenci z doneski pripomogli, milo se bo čez plan razlegal glas zvonov, katere so oni ali njih očetje bili omislili. In ko se bo pri altari peval evangelij, dajal blagoslov in v zbranem koru odmevalo petje deklic in dečkov, bodo v bližini drugoverne sestre zelje sadile, bratje orali, oče drva sekal, ker nimajo danes praznika."³⁹

Nasprotno bo seveda takrat, opozarja uvodničar, ko bodo na vrsti pravoslavni prazniki, ki jih katoliška Cerkev nima, ali pa jih je že praznovala. Vse to bo povzročalo sitnosti in zmešnjave v družini in med sosedi. ... "krhalo se bode spoštovanje do očeta in matere, zamrzlo bratsko občevanje sosedov med seboj in nesrečna vas se bode odtujila najbližji okolici..."⁴⁰

V isti številki Slovenca, 25. oktobra, je v rubriki Izvirni dopisi objavljen tudi daljši sestavek Iz podraške soseščine, ki je nadaljevanje tistega z dne 23. oktobra. Pisec omenja, da bi pravoslavni duhovnik moral priti v Podrago že 27. oktobra. Nadalje opisuje nevzpodbudno versko stanje v Podragi, večji del sestavka pa posveča opisu

svoje izkušnje z družino pravoslavnega popa, kjer je poučeval otroke.

"Čudno se mi je pa zdelo, da je jedla vsa družina tudi ob petkih mesno; prašam jih, mar se oni ne postijo, kot mi Latini. Pa župnik mi reče, da radi draginje se tako ložje shaja z ono malo plačo! Meni so pa po moji zahtevi naredili vselej postne jedi ter so mi še pritrdili, naj se le držim navade Latinov in naj dohajam tudi v petkih na obed, ker mi hočejo vselej postne jedi napraviti. Vse pa, kar sem pri tej popovi obitelji videl in skusil, me ni moglo kar nič navdušiti za njih "pravoslavje, za katero se naši sosede Podražani tako navdušujejo, marveč dozdevalo se mi je vse tako odurno in zoprno, vedoč že tedaj prave vzroke grškega razkola. Kmalu po mojem 4-5 mesečnem podučevanju je bil pop zopet v bivšo krajino (granico) prestavljen in tako je bilo tudi konec mojih repeticijs z njegovima sinovoma."⁴¹

Striktno cerkveno stališče v podraškem sporu zastopa slovenski cerkveni tednik Zgodnja Danica. Pisanje Danice ima podobno naravnost kot Slovenčevo, vendar če je vsebina Slovenčevih člankov v prvi vrsti protiliberalna, pa Danica napada predvsem (rusko)⁴² pravoslavje. "Razkolništvo" označuje za trdovratno ločitev od občestva svetnikov, edinosti sv. Cerkve in Kristusovega namestnika papeža. V uvodniku z naslovom "Odpad k pravoslavju, to je k razkolništvu", z dne 11. oktobra 1889, piše o pravoslavnem krivoverstvu, in "prestopu mnogih razkolnikov zopet k Jezusovi cerkvi (unijati)".⁴³ Uvodnik je v večji meri namenjen poročilu o preganjanjih unijatov v Rusiji. "Tudi na Ruskem je bilo veliko zedinjencev, unitov, ktere pa razkolni Rusi strašno preganjajo, terpinčijo in z vso silo in trinoštvom tirajo nazaj v razkolstvo, kar je 'Danica' že večkrat naznanjala in bomo še v tem spisu zopet videli.

K takim razkolnikom, ki niso zedinjeni s katoliško cerkvijo, hočejo nekteri spraviti tudi katoliško občino v Podragi na Ipavskem. Kolika nesreča bi bila za to ubogo ljudstvo, lahko vsak sam spozna in sprevidi, kdor je v veri podučen in ima zdravo pamet. Kdor se v tak odpad da za-

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ortodoksne cerkve tudi danes z nekaterimi izjemami (Bolgarija) uporabljajo julijanski koledar, ki ima 13 dni zaostanka za gregorijanskim.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Slovenec, 25. 10. 1889.

⁴² Habsburška monarhija je menila, da jo Rusija s svojo balkansko politiko zaščitništva slovanskih narodov ogroža. "Rusofilstvo" je bilo velik greh, za znanilca tega pa je veljalo tudi pravoslavje.

motati, se odloči od katoličanov..."⁴⁴ Avtor članka Podražane tudi opominja, da bodo morali zidati svojo cerkev in vzdrževati ne samo popa ampak tudi njegovo ženo in otroke. Najhujše pa je seveda to, kar čaka odpadnike v večnosti. Uvodničar potem navaja še pisanje dveh avstrijskih časopisov o preganjanju unijatov na Ruskem, ki naj bi v zadnjem času, z izseljevanjem celih vasi v Sibirijo, doseglo vrhunec.

V rubriki Zgodnje Danice Ogled po Slovenskem in dopisi pa pisec 1. novembra Podražanom očita, da se brezglavo odločajo za "staroverstvo" in da kupujejo mačka v žaklju, ne da bi se zavedali posledic. Glede slovanske liturgije pisec pravi, da se je sam že udeležil pravoslavne službe božje na Hrvaškem, in da razen pogostega "Gospodin pomiluj" ni razumel veliko. Ob tem se norčuje iz Podražanov, ko pravi, da bodo za njih verjetno napravili posebno slovensko liturgično mašno knjigo. Pri odvrčanju Podražanov od njihove namere je pisec tega članka ubral nekoliko drugačno pot od predhodnih sestavkov v Danici in Slovencu. Še bolj je upošteval praktično in k posvetnim rečem obrnjeno podraško dušo in ji na nekoliko šaljiv način prikazal težavnost staroverstva:

"Pa, ~ oglejmo si 'pravoslavje' še po kaki drugi strani. Ako se n. pr. tu ali tam vpraša: 'Kaj pa vaš gosp. župnik? ali kaj vaš gosp. kaplan?' se bo prav pogosto čulo: e, so prav 'faj gspud', - dobro četrť ure, pa so z mašo pri kraji. Če traja sv. maša pol ure, so že gospod mnogim preveč kasni. Staroverska ali 'pravoslavna' božja služba pa traja - nota bene: brez pridige - celo uro in tudi več. Vzemimo čas, ko bi žvižgala burja okoli cerkve, 'pope' pa bi maševal celo uro in še dalj, - e, pej bi ne bil Podražanom odveč 'faj gspud, čeravno bi bil pravoslavni "plebanuš"'.⁴⁵

V nadaljevanju se pisec sprašuje, če so Podražani poučeni o pravoslavnem postu in "prijateljsko" pojasnjuje: "Glej, ljubi moj prijatelj, ki to bereš, in slušaj; govoril ti bom prilično, in prav po domače: Ako si katolik, in ješ postni dan n. pr. meso, pečenko, klobaso ali kaj enacega, kaj ne, o tebi se reče, da mersiš? V pravoslavni veri ni le tudi ravno tako, ampak še dokaj ostrejšje. Le zapomni si dobro prijetnosti staroverskega posta: Ako si pravoslaven in si postni dan zabeliš žgan-

ce ali druge jedi z maslom ali srovim maslom (putrom), ti s tem mersiš; - če si vliješ med kavo mleka: ti mersiš; če prigrizneš k polenti košček sira: ti mersiš; ako si daš narediti katerokoli si bo di jajčno jed in vžiješ: ti mersiš, - z eno besedo: kar je živalskega, ali kar pride od živali, če v postni dan vživaš: ti mersiš. Vsega tega katoliška cerkev svojim vernikom o postih zavživati ne prepoveduje; nasproti pa staroverci ali 'pravoslavni' take dni smejo vživati le to, kar rodi zemlja, namreč: močnate jedi, sočivje, za zabelo (začimbo) pa smejo rabiti edino le olje. Kdor ima slab želodec in je sploh slabega zdravja, kako mu presedajo take jedi, zlasti če jih ni bil od mladosti navajen. Če človek danih božjih ali pa cerkvenih zapovedi ne spolnuje, greši, - grešiti pa prepoveduje vsaka vera: tudi "pravoslavna".⁴⁶

Sledijo še druga svarila in opomini, ki so podobni tistim v Slovencu. Slovensko cerkveno in k Cerkvi naravnano časopisje je poskušalo s poučnimi članki Podražane odvrniti predvsem od odločitve za odpad od katolištva. Zaradi "razkolništva", ki je želo zanimanje cele monarhije, je trpel ugled kranjske deželne in cerkvene oblasti. Omenjena časopisa sta uporabila svoja sredstva za to, da bi bilo pohujšanja čimprej konec. V svojih člankih sta Podražane včasih zmerjala, na drugem mestu pa skoraj rotala, naj se vrnejo k edino zveličavni katoliški veri. Pisec članka v Danici tako pravi, da naj bi ga v prvi vrsti brali tisti, ki omahujejo med katoliško vero in pravoslavljem.

Časopisna polemika o podraški "shizmi" je imela dodatno razsežnost v panslavizmu. Ideje slovanske vzajemnosti in solidarnosti so v 19. stoletju navduševale mnoge Slovence. V zadnjih desetletjih 19. stoletja so poleg kulturnikov vse večji interes za povezovanje in sodelovanje (avstrijskih) Slovanov pokazali tudi politiki. To je bila posledica bujnega razvoja družbenega življenja tako na Slovenskem kakor tudi v Rusiji, ki je po odpravi tlačanstva začela uvajati liberalne reforme. Slovensko zanimanje za Rusijo je povezano s krepitvijo narodnega gibanja in njegovim preraščanjem v politični boj, vzporedno s tem pa je raslo tudi nezaupanje avstrijske oblasti, ki je v vseslovanskih povezavah videla nevarnost za svoj obstoj. Tudi v ruski družbi se je povečalo zanimanje za Slovence, v naše dežele so prihajali številni ruski slovanofili in v ruskem časopisju so redno spremljali tudi politično življe-

⁴³ *Zgodnja Danica*, 11. 10. 1889

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Zgodnja Danica*, 1. 11. 1889.

⁴⁶ *Ibidem*.

nje Slovencev v Habsburški monarhiji. Poleg tega so slovanska dobrodelna društva v Rusiji tudi finančno podpirala dejavnost slovenskih panslavistov in jim omogočala objavljanje prispevkov v njihovem časopisju. Po tej poti so o podraškem uporuh brali tudi v Rusiji. 14./26. avgusta 1891 je dopisnik iz Trsta v Slavjanskih izvestijih poročal o širjenju pravoslavja med primorskimi Slovenci. Trdil je, da izvira pravoslavna vera v teh krajih še iz časov, ko sta delovala Ciril in Metod. Primer vaščanov Podrage, ki so izrazili željo, da bi prestopili v pravoslavno vero, daje dopisnik za podkrepitev trditvi, da ogenj pravoslavja ni ugasnil pod pepelom prisilnega miru in da se z nezadržno silo širi med vsem slovanskim narodom v teh krajih.⁴⁷

Panslavizem je temeljil na ideji, da je ruska država oziroma rustvo tisto, ki se lahko upira pan-germanizmu, in ki bi lahko nudilo drugim Slovanom oporo in zaščito tudi na političnem področju. Obenem je bil panslavizem usmerjen k oblikovanju skupne slovanske zavesti, slovanske vzajemnosti ter skupnega kulturnega prostora ne glede na države, v katerih so živeli posamezni slovanski narodi. Rusofilstvo je panslavizem "dopolnjevalo" zlasti v tem, da se je zavzemalo za prevzem ruskega jezika in s tem cirilice, pravoslavne cerkve in podobnih ruskih značilnosti. Liberalna Edinost je tako v cirilici natisnila neko Gregorčičevo pesem, Slovanski svet pa nekaj svojih člankov, sicer pisanih v slovenščini.⁴⁸ Slovenskim izobražencem je panslavizem sprva pomenil predvsem obrambo in odgovor germanizaciji in italijanskemu nacionalizmu, obenem pa tudi iskanje zaščitnika. V okviru vseslovanških povezovanj je bilo vprašanje vere eno ključnih. Nasprotniki panslavizma so svoje zavračanje utemeljevali z nevarnostjo prevlade pravoslavja, čeprav je bil v to smer naravnani le del liberalne struje. Panslavizem je imel v Habsburški monarhiji vsekakor proruski in s tem protiavtstrijski oziroma pravoslavni, kar pomeni protikatoliški značaj, zato mu je država nasprotovala in ga preganjala.

Leta 1888 je namesto Slovana začel izhajati Slovanski svet, pod vplivom Hribarja in Podgornika je bil njegov namen predvsem propagirati

idejo slovanske vzajemnosti pod okriljem Rusije. V pisanju o Podragi sledi Slovenskemu narodu in podpira njegovo polemiko proti Slovincu s tem, da pisanje katoliškega časnika razkrinka-va kot protislovansko. "Slovenec, kateremu so postavili trajni spomenik zlasti v Velikonemčiji s tem, da so ponatisnili glavne dele nekvalificiranega člana "Quousque tandem -?" sedaj lepo molči ter nima niti poguma, da bi zdravil rane, katere je on zasekal znova slovenskemu narodu. No zgodovina slovenskega naroda bode tudi ta dogodek zabeležila ter pomnila, kako je neka stranka na Slovenskem avtoritativno dajala orožje najhujšim nasprotnikom slovenskega naroda in posebno tudi vsega avstrijskega Slovans-tva." ⁴⁹

V avstrijskem, predvsem nemškem časopisju, so podraške dogodke seveda obravnavali predvsem v smislu protiavtstrijskega in proticerkvenega panslavizma, to je bila tudi priložnost za protidržavno označevanje Slovencev in vseh Slovanov. Časnik Slovenec opozarja prav na ta vidik škodljivosti podraških dogodkov ter na neodgovorno in za Slovence škodljivo poročanje domačega liberalnega časopisja. "Tudi ta dogodek naši nasprotni listi uporabljajo proti Slovincem; govore in pišejo namreč o porusenju kranjske dežele, o panslavizmu, ki pridobiva vedno več realnih tal. Vemo, da to ni res, toda židovski listi po tem ne vprašajo; vendar dosegli bodo svoj namen: Slovenci bodo počrtnjeni na najvišjem mestu kot panslavisti, kot rusofili, katerim treba ostreje stopati na noge; nasledek bo: da bo "železna roka" vedno huje pritiskala Slovence. In kdo bo nosil krivdo? Tisti list, ki je temu dal povod, škodoželjno obesil vso stvar na veliki zvon in ni imel besedice, da bi bil grajal kot katolik nepremišljen korak zapeljanih Podražanov marveč hujskačem z vsem svojim vplivom dajal moralno podporo.

Z ozirom na vse to kličemo onim gospodom, ki imajo veljano besedo, pa tudi odgovornost pri "Slovenskem Narodu" in "Slovanskem Svetu", resno besedo: "Quousque tandem - ?"⁵⁰

V istem uvodniku pisec obtožuje Slovenski narod in Slovanski svet poveličevanja Rusije in pravoslavja ter pravi, da so prav v tem Podražani našli podlago za svoje "razkolništvo". "Toda ne le v verskem, tudi v političnem oziru zna biti ta

⁴⁷ Iskra Čurkina, *Rusko-slovenski kulturni stiki*, Ljubljana 1995, str. 240.

⁴⁸ Tudi o tem je leta 1891 pisalo slovanofilsko glasilo *Slavjanske izvestija* S.- Peterburškega slovanskega dobrodelnega društva. (Iskra Čurkina, str. 240.)

⁴⁹ *Slovanski svet*, 25. 11. 1889.

⁵⁰ *Slovenec*, 12. 10. 1889.

dogodek Slovincem v veliko kvar, posebno ker se govori, da se enaka agitacija vrši tudi po drugih krajih. Vsakdo ve, kako so napete razmere med Avstrijo in Rusijo. Nemci nete to napetost in vsako najhujše gibanje Slovanov v Avstriji slikajo v višjih odločilnih krogih kot panslavizem, kot grozno uporno pošast.”⁵¹ Politične posledice, ki jih Slovenec opisuje, so bile dejanske predvsem zaradi prevladujočega prepričanja o nemoči slovanskega prodora, v boju proti tuje-rodnim (nemškimi, italijanskimi) političnim elitam, in prepričanja o nujnosti kompromisov z njimi.

Izven polemično začrtanih člankov ljubljanskega časopisja spremlja tržaška *Edinost*, glasilo istoimenskega liberalno usmerjenega društva, dogajanje v Podragi s precejšnjo časovno distanco. Tu ni bojazni pred posledicami, ki jih opisuje Slovenec. Članki v *Edinosti* so zaradi stalne protislovenske gonje italijanskega časopisja velikokrat še nacionalistični oziroma protiitalijanski, ne pa tudi proticerkveni. 19. oktobra 1889 *Edinost* piše, da daje prestop Podražanov v pravoslavje “povod nemškimi in laškim časnikom sikati svojo jezo in gnjev nad Avstrijske Slovence ter kliče vlado na pomoč pri očitnej veleizdaji in panslavizmu.” V nadaljevanju navaja pisanje “Istrie”, ki se, kot pravi pri obravnavi te zadeve, z “nečuveno nesramnostjo zaganja v slovansko duhovščino na Primorskem, ki jo imenuje edini vzrok temu prestopu. Članek, polen laži, sumničenja, nesramnosti in blata na vse, kar je slovansko, zaključuje se takole: Dogodek v Podragi – čeprav bi se začasno zadušil – ne ostane osamljen, mi lahko pričakujemo, da se bo ponovil po več krajih na kmetih, ko pride za to goden položaj. ...”⁵² Iz citatov italijanske “Istrie” v *Edinosti* je razvidno, da so tudi italijanski krogi v dogodkih, kot je podraški, videli nevarnost in celo pravilno ocenili, da dogodek ne bo ostal osamljen in da se bo ponavljal drugod.⁵³ *Edinost* ni zadovoljna z zadržanjem tržaškega škofa Flappa. Očita mu, da drži z “Lahi” v škodo Slovanov in v skladu s tem piše, da naj bi bili slovanski duhovniki (zanj) učitelji nevere, mestno italijansko razumnštvo pa stebri katoliške cerkve in njeni pravi učenci. Pri tem daje opazko, da so Italijani vzgojeni za bogokletje, in jo podkrepi z

njihovim oboževanjem Giordana Bruna⁵⁴, “znane prekuca in trosilca nevere”. Dodaja še, da so očitni nasprotniki “sv. očeta Papeža in sramotila sv. katoliške vere sploh, oboževalci Garibaldija itd. itd.”⁵⁵

Edinost o podraških akterjih piše s stališča obrambe slovanstva in se pri tem norčuje iz oblasti, ki hoče Podražane pokoriti z vzvodi represije. “Ivan Božič, ki je bil nedavno zaprt vsled znanih dogodkov v Podragi, je bil zopet izpuščen iz zaporu. Kakor znano, zatožili so ga, da je strasten ruski agitator in razširjevalec panslavističnih nazorov. Sumili so ga, da je v tajni zvezi z nekaterimi nevarnimi ‘panslavisti’, katerih samo ime bi moralo prestrašiti mirne prebivalce tukajšnjih dežel. No, sodna komisija, ki je prišla v Podrago, da preiskuje in najde množico ‘panslavistov’ in cele kupe rubljev; ko je natanko preiskala vse kmetske hiše, čijih gospodarji so se smatrali za panslaviste, našla je ... da je prišla v Podrago brez vzroka. Te črne živali – panslavisti, ti presneti zvaneči rublji, vodili so komisijo za nos, ker je prišla v Podrago ne da bi jih iztaknula. Glasoviti podraški proces se je spremenil na ta način v ničlo in nekateri slovanožrci so se kruto prevarili.”⁵⁶

Pričujoči citat slikovito razkrinka panslavistično nevarnost, ki so jo v očeh oblasti dobili podraški dogodki.

Panslavizem in rusofilstvo na Slovenskem sta bila nadomestek za pomanjkljivo nacionalno mitologijo – romantično podlago slovenskega nacionalnega gibanja. Ideje slovanstva so na eni strani krepile sodelovanje med slovanskimi narodi, predvsem znotraj monarhije, po drugi strani pa so ekstremi povzročali razdore na domačem političnem prizorišču, še bolj pa so bili škodljivi kot orožje v rokah nasprotnikov slovanskih narodov.

Podražani se niso mogli sprijazniti s tem, da so cerkveno podrejeni sosednji rivalski vasi. Kaže, da so bili od svojih vikariatskih sosedov pogosto deležni zasmehovanja, posebej po neuspehih pravih glede bere in popravila zvonika, zato se tudi niso hoteli udeleževati procesij v Šentvidu. Lastna župnija je imela zanje pomen

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Edinost*, 19. 10. 1889.

⁵³ Najbolj razvpit primer “podraške dediščine” je bil ver-ski upor v Ricmanjli pri Trstu v začetku 20. stoletja.

⁵⁴ V Italiji se je v tistem času ob postavitvi spomenika Giordanu Brunu v Rimu sprožila proticerkvena dejavnost

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Edinost*, 30. 11. 1889.

prestiža. Njihov spor s cerkveno in preko te tudi s posvetno oblastjo nima religioznih temeljev, odraža pa religiozno stanje, vrednotenje in umevanje vere takratnih Podražanov. Ljudsko dojemanje katoliške vere je v tem primeru pravzaprav idejna podlaga za potek podraškega dogodka in morda tudi vzrok, da so se do vere obnašali "kot do zunanje obleke, ki jo lahko vsak dan menjaš".⁵⁷ Tega so se gotovo zavedali tudi Podražani, ne glede na to, kakšni katoličani so bili. V istem časopisu jim 23. oktobra pisec, ko razglablja o vzrokih njihovega početja, očita, da je v njihovih očeh več vredno pol mernika pšernice kakor sveta vera.

Cerkev na Slovenskem in v ostalih avstrijskih deželah izgublja duhovni monopol, ki je v pretežni meri deloval tudi kot vdanost odločitvam cerkvene hierarhije. V tem primeru je razvidno, da volja cerkvene oblasti za Podražane ni absolutna; v nekem smislu to pomeni relativen odnos do cerkvenih predpisov, oziroma nesprejemanje cerkvene avtoritete v popolnosti. Cerkev se je na podlagi politike Svete stolice in lastnih izkušenj v tistem času približevala vernikom na alternativne načine in prisluhnila njihovim potrebam. Želje (pozneje so prerasle v zahteve) Podražanov je sprejela z razumevanjem do prosilcev in hkrati nejevoljo, ker so, posebej potem ko se je spor zaostрил z odpadom v pravoslavje, grobo posegale v cerkveni red.

Podraga je bila konec 19. stoletja povprečna katoliška vas. Vaščani so bili katoliki, hkrati pa tudi pripadniki določene lokalne skupnosti. V primeru spora s cerkveno oblastjo postavijo za vest lokalne skupnosti – vasi, ki ima eksistenčni pomen, nad zavest duhovne pripadnosti katolištvu. Še več, z vero celo trgujejo za potrebe lokalne skupnosti – podraške občine.

Cerkvena in posvetna oblast sta močno pohiteli z ureditvijo razmer glede župnij v zgornji Vipavski dolini. Ustanovitev več župnij lahko pomeni, da so hoteli pokazati na načrtnost svojega ukrepa in zmanjšati učinek podraške grožnje z odpadom, po drugi strani pa so rešili razmere "v paketu" tudi zaradi pravočasne zaježitve podobnih zahtev, ki bi se zgledovale po podraški. Želje ali zahteve po samostojnih župnijah so v okoliških vaseh že obstajale. Pomemben vpliv na nastajanje novih župnij in sploh spremembe v cerkveni teritorialni ureditvi je imela država. Dr-

žavna politika si je tudi po preklicu številnih cerkvenih reform Jožefa II. prizadevala racionalizirati cerkveno teritorialno ureditev, saj so sredstva za plače župnikov, v primeru premajhnih dohodkov župnije, dopolnjevali iz državnega verskega zaklada.

V podraškem sporu se kot element ljudske religioznosti kaže vera sama, in sicer kot tuzemska paradigma. Tako razumevanje vere je sestavni del procesa sekularizacije slovenske družbe. Cerkev in njen predstavnik na vasi, duhovnik, izgubljata splošni vpliv podprt z avtoriteto države. Podraga leta 1889 je primer skokovitega, konfliktnega koraka na poti laizacije podeželja.

Zusammenfassung

"Abfall zur Orthodoxie, das heißt, zum Schisma!"

Podraga erhielt mit der Einrichtung eines Benefiziums im Jahre 1758 einen eigenen Geistlichen, mußte aber noch immer einen Teil der Abgaben und Beiträge bei verschiedenen Anlässen an den Vikar von Šentvid abführen.

Der Kampf der Bewohner von Podraga um eine selbständige Pfarrei mit Sitz in Podraga begann kurz nach der Einrichtung einer selbständigen politischen Gemeinde, die nach der Auflösung der Illyrischen Provinzen im Jahre 1813 und dem Zerfall der französischen Bürgermeisterverwaltung (mairie) eingerichtet wurde. Die wiedereingesetzte österreichische Obrigkeit änderte die Ordnung und weitete die selbständige Bürgermeisterverwaltung auch auf kleinere Dörfer aus.

Die politische Obrigkeit bedeutete aber nur einen Teil der dörflichen "Selbständigkeit". Podraga war in kirchlicher Hinsicht immer noch Šentvid untergeordnet, deshalb war es bei der Doppelherrschaft dieser Zeit mit der Autonomie nicht zum besten bestellt. Sicher war die politische Eigenständigkeit zumindest die Grundlage für die Forderungen auch auf kirchlichem Gebiet. Die Bewohner von Podraga bemühten sich 39 Jahre lang mit verschiedenen Bittgesuchen und auch eigenmächtigen Handlungen um größere Selbständigkeit, was zu erreichen ihnen auch die Kirchenobrigkeit durchaus Hoffnung machte. In der Zeit der größten Bemühungen in diese Richtung, im

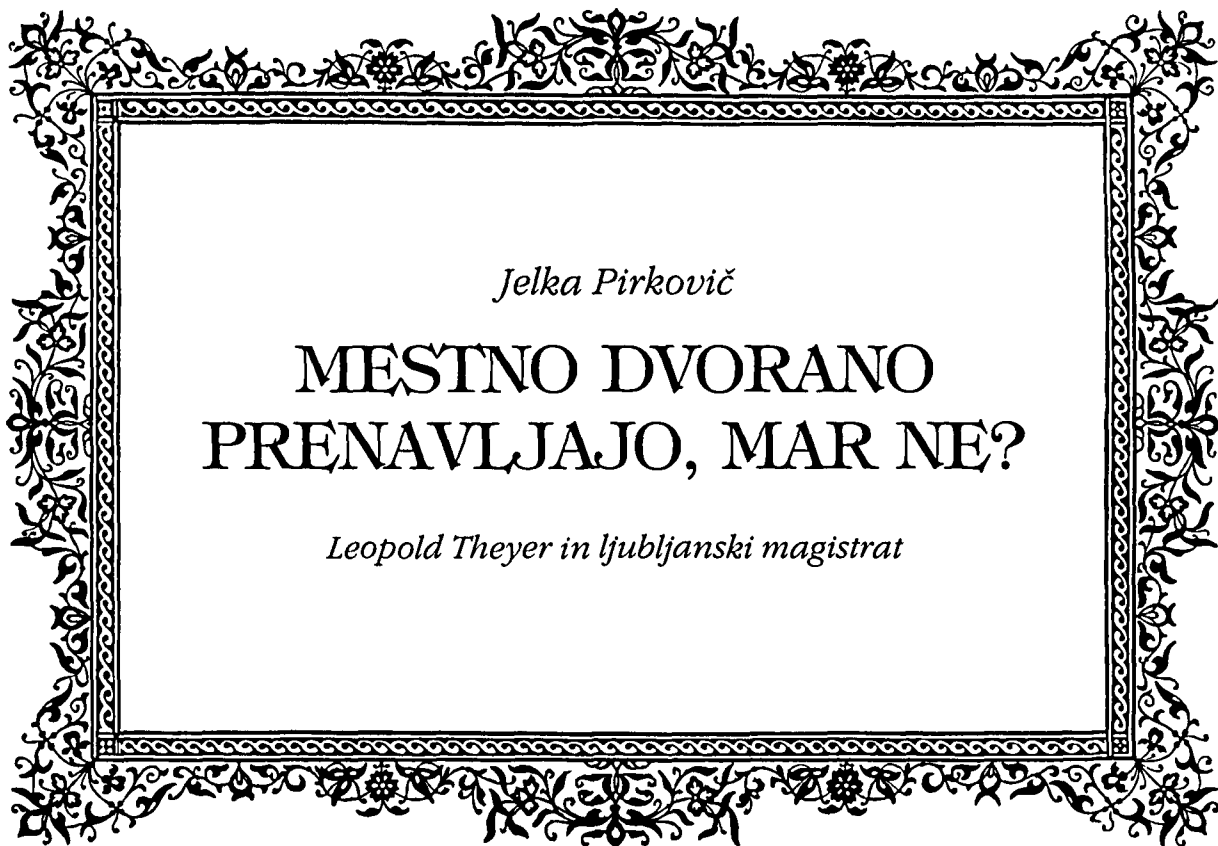
⁵⁷ *Slovenec*, 28. 9. 1889.

Jahre 1889, wollten die Bewohner des Dorfes Podraga nichts zur Reparatur des "vom Blitz Gottes verformten" Glockenturms der Vikariatskirche in Šentvid beisteuern. In dieser Zeit befaßte sich die weltliche Obrigkeit auch mit der Klage des Vikars von Šentvid wegen des Boykotts der kirchlichen Abgaben – so liest man für die beiden Jahre 1888 und 1889. Beide Fälle wurden zugunsten des Vikars entschieden. "Das Unrechtsurteil" überzeugte die Bewohner von Podraga "endgültig" davon, daß radikale Gegenwehr am Platze sei – der Abfall vom Katholizismus und der Übertritt zum orthodoxen Glauben. Damit spielten sie den stärksten Trumpf aus, der im heißen Herbst 1889 den Widerstand der weltlichen und der kirchlichen Obrigkeit beugte, sodaß die Bewohner von Podraga in den kaum zwei Monaten des "Schismas" mehr erhielten, als sie ursprünglich gefordert hatten.

Die slovenische Nationalbewegung, die im 19. Jahrhundert schnell aufkeimte, fand eine Ergänzung zum schwachen nationalen Mythos im Slaventum bzw. im Panslavismus (Russophilie), die katholische Lesart machte natürlich bei Glaubensdingen halt, die liberale dagegen erstreckte sich auch auf dieses Gebiet. Trotz der Originalität des Podrager Kampfes um die Selbständigkeit ihrer Pfarrei war gerade die Denkart, welche die slovenische liberale Presse in den achtziger Jahren des vorigen Jahr-

hunderts verbreitete, die ideelle Grundlage der Entscheidung für die Orthodoxie. Die Berichtserstattung über die Ereignisse in Podraga erhielt bereits zu Beginn den Charakter einer Zeitungspolemik in den bereits eingefahrenen Bahnen der liberalen und der katholischen Seite. Da die Gegner der Slaven in der Monarchie den Panslavismus als antikirchliche und antistaatliche Idee brandmarkten, fand die Podrager orthodoxe Episode in ganz Österreich-Ungarn, und sogar darüber hinaus – bis nach Rußland – ihr Echo. Deshalb galt den Bewohnern von Podraga auch in so starkem Maße die Aufmerksamkeit der kirchlichen und weltlichen Obrigkeit auf Landes- und sogar Reichsebene.

Der Aufstand des Jahres 1889 und das eigentümliche Verhältnis, das die Podrager Gemeinde zu den Geistlichen und zur Kirche hatte, reiht sich ein in den unaufhaltsamen Prozeß der Laisierung der Gesellschaft, der in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auch die slovenische Landbevölkerung erfaßte. Diese Entwicklungslinie setzte sich bis zum ersten Weltkrieg fort. Später, nach der italienischen Okkupation, veränderten sich die Verhältnisse aufgrund des Denationalisierungsdrucks wesentlich, der Geistliche erhielt eine verbindende, die nationale Identität verteidigende Rolle, und der Prozeß der Säkularisierung verlief in umgekehrter Richtung.

Jelka Pirkovič

MESTNO DVORANO PRENAVLJAJO, MAR NE?

Leopold Theyer in ljubljanski magistrat

Zgodovina prenove mestne dvorane

Maja letos je preteklo sto let, odkar je bil Ivan Hribar prvič izvoljen za ljubljanskega župana. Njegova izvolitev je nedvomno bistveno prispevala k popotresni obnovi Ljubljane in k njeni rasti v sodobno prestolnico. Hribar si je namreč prizadeval povečati ugled mestne občine, občinskega sveta in občinske uprave. Tako ne preseneča dejstvo, da je že nekaj mesecev po prevzemu županskih dolžnosti zastavil prenovo mestne dvorane v stavbi magistrata na Mestnem trgu 1.

Zgodba o preureditvi mestne dvorane v letih 1897/98 je v obrisih znana. O tem sta pisala predvsem Nace Šumi in Sergij Vilfan. Šumi je bil prvi, ki je javnost opozoril na veliko spomeniško vrednost tega interierja. V svoji *Arhitekturi secesijske dobe v Ljubljani* je zapisal: "Najznačilnejši in najbogatejši interjer te smeri pred pojavom secesije je preurejena mestna dvorana v rotovžu". V literaturi znane podatke o tem, da je bila prenova opravljena po načrtih graškega arhitekta Leopolda Theyerja je Šumi v svoji "Secesiji" dopolnil tako, da je Theyerju pripisal avtorstvo projekta prenove, Janu Dufféju, načelniku

mestnega stavbnega urada, pa avtorstvo detajlnih načrtov.¹

Viri iz časa prenove dvorane posredujejo drugačna dejstva. V grobem jih je povzel Vilfan v svoji knjigi *Zgodovina ljubljanske mestne hiše*.² Zgodovinski arhiv Ljubljane namreč hrani dokumente, ki so spremljali prenovo. Gre za več idejnih arhitekturnih načrtov, službenih poročil stavbnega urada, predlogov župana Hribarja občinskemu svetu, zapisnikov, ki govore o odločitvah občinskega sveta, različnih pisem, ponudb izvajalcev, računov in nalogov za plačilo.³

Iz vsega tega je razvidno naslednje:

V prvem nadstropju ljubljanskega magistrata je bila do preureditve v 90. letih prejšnjega stoletja dvorana, kjer je zasedal občinski svet. Načrt mestnega stavbnega inšpektorja Pollacka iz leta

¹ Nace Šumi, *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani (Ljubljana: Mestni muzej, 1954), str. 31. Objavljene fotografije hrani: št. 1-4: Zgodovinski arhiv Ljubljana, št. 5: Uprava RS za kulturno dediščino, foto J. Gorjup.*

² Sergij Vilfan, *Zgodovina ljubljanske mestne hiše, (Ljubljana: Knjižnica Kronike št. 4, 1958), str. 60-63.*

³ ZAL, LJU-489, Reg. I, fasc. 1028. Poleg tega ZAL hrani načrte, ki zadevajo preureditev magistrata v različnih obdobjih, in sicer v fondu Zbirka načrtov, LJU - 334.

1850 prikazuje takratni tloris dvorane z razporedom sedežev (slika 1).⁴ Klop s sedeži mestnih svetnikov je imela obliko podkve in je bila nameščena v rizaltnem, zunanjem delu dvorane, tam, kjer je sedaj prostor za predsedstvo. Z ustanovitvijo mestne občine se je povečalo število odbornikov. Zanje so verjetno uredili pomožne sedeže v notranjem delu dvorane.

Zamisel o preureditvi dvorane je dozorela z začetkom Hribarjevega županovanja. 13. 12. 1896 je Hribar predložil stavbnemu odseku, ki mu je načeloval deželni inženir Jan Vladimir Hrasky, načrte za preureditev mestne dvorane (292 in 296).⁵ Pisnemu predlogu so priloženi popisi del s stroškovniki (300 - 305) in skice preureditve (294 - 299). Gre za dve varianti vzdolžnega in prečnega preseka dvorane. Prva varianta prikazuje enoetažno dvorano, takšno torej, kot je bila pred preureditvijo. Druga skica prikazuje dvorano, segajočo skozi dve nadstropji (slika 2). Na istem listu je prikazan tloris dvorane z namestitvijo sedežev in z galerijo. Slednja sega do obokenskega pilastra. Skico je podpisal Jan Duffé.⁶

Sledi skica o novem urejanju mestne dvorane (309), ki prikazuje nekoliko drugačno tlorisno razporeditev (slika 3). Tukaj galerija sega le do konca prvega pilastra. Sedeži so razporejeni v štirih vrstah po dva sedeža, s tem da sta srednji dve vrsti krajši. Na skici je napis: "Sprejeto na seji stavbenega odseka dne 3/1 '97. Ivan Hrasky". Očitno gre za skico, ki je bila del predloga mestnega stavbnega odseka občinskemu svetu glede prenove mestne dvorane. Ker besedilo predloga (310 - 312) podaja natančen gradbeni program, ga predstavljam v celoti:

"Slavni občinski svet!

Na podlagi magistratnega poročila z dne 13/12 96 št. 22/68 posvetoval se je stavbni odsek o uredbi mestne dvorane in predlaga, naj slavni občinski svet sklene:

1) sledeči program za uredbo dvorane se odobri.

⁴ ZAL, Zbirka načrtov, LJU - 334, 10/1-13.

⁵ Številke (v oklepajih) med besedilom pomenijo številko folia.

⁶ Pod številkami od 297 do 299 so tudi trije kasnejši načrti Österreichische Alpine - Montane Gesellschaft, oziroma njenih graških delavnic. Prva dva sta datirana 17. 7. 1897 in sta očitno del ponudbe tega podjetja, tretji načrt pa je izvedbeni (dat. 14. 9. 1897).

2) mestnemu magistratu se nalaga, naj da na podlagi odobrenega programa po mestnem stavbnem uradu izdelati detajlni načrt in proračun za uredbo dvorane - in v novi občinskemu svetu poroča in tudi glede oddaje dela premerne nasvete stavi.

Program:

1) Dvorana se poviša za jedno nadstropje.

2) Notranja arhitektura bodi v soglasju z zunajno arhitekturo pročelja (pozna renesansa), katero naj se z balkonom⁷ popolni.

3) V dvorani se priredi v zadnjem delu galerija segajoča do roba lizen - njena konstrukcija bodi iz železa, strop iz betona, parapet iz klejnega gipsa.

4) Okna in vrata nova - okna od zunaj z prosvitnim, znotraj z barvenim steklom. Vhodna vrata dvojna s primernim portalom.

5) Klopi in mize se po priloženem načrtu amfiteatralno uvrste - zaradi česa se vhodna vrata za dva stopnja povzdignejo. Če ni konstruktivnih zaprek naj gre povišanje vhoda do prvega stebra v foyeru.

6) Sedežev za odbornike bodi 28, po dveh združenih in v štirih redih uvrstjenih. Oba postranska reda imata vsak štiri vrste - oba notrajna vsak 3 vrste. Srednja steza ima obe stezi, pri zideh so vsaka 1 m široke - notrajni stezi le 70 cm. Širokost foteljev obnaša 70 cm. - dolžina sedlja in mize 1.20 m skup. Vsak sedež obstoji iz zaklopnega fotelja z usnjenim povlakom obdanim z primernimi intarzijami - in z pisalne mize z predalom, suknjeno prevleko in skupnim tintnikom za dva sedeža.

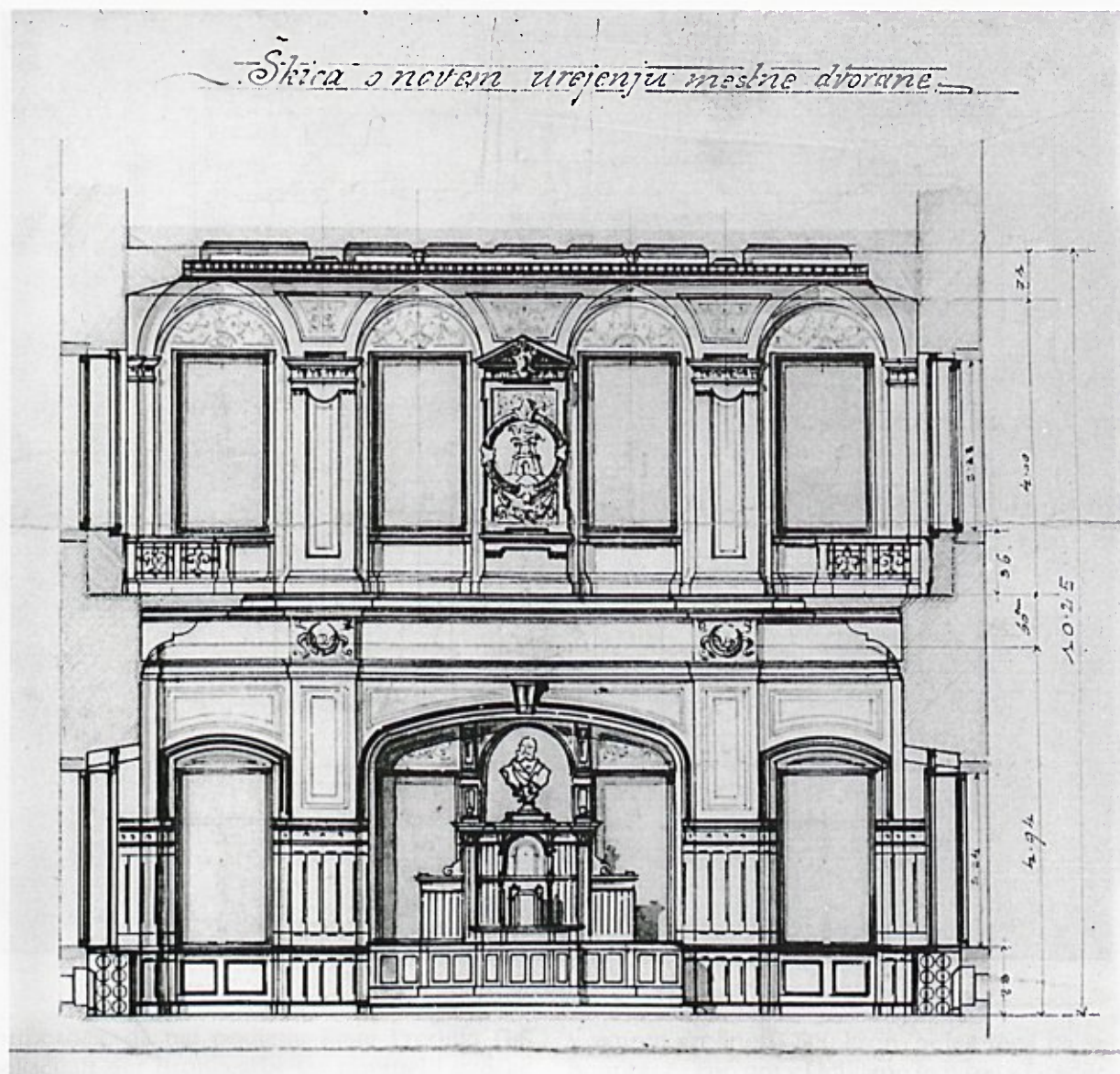
7) Presidium obsega stol za župana, podžupana, poročevalca, magistratnega referenta in zapisnikarja. Cela skupina ima proti balkonskim vratam in oknam primerno dekorativno izdelano zaslombo. Pri postranskih oknih so za časnikarje 2 mizi in 4 stoli umeščeni. Na prostoru pred presidiem miza za načrte in akte.

8) Stene bodite obložene z lesenim lambrijem pripravnim za obešanje obleke.

9) Vsa oprava od 6, 7, 8 bodi iz hrastovega lesa izdelana, ravno tako tla iz hrastovih deščic s primernimi preprogami. Pod galerijo v desnem kotu bodi umivalnik iz marmorja, na primer nem prostoru ura.

10) Pri dekorativni uredbi sten in stropa bo se oziralo, da srednji, glavni motiv obsega cesarjev

⁷ Baročni balkon so morale mestne oblasti konec 18. stoletja odstraniti, ker je menda grozilo, da se poruši. Vilfan, op. cit., str. 53.

Slika 2

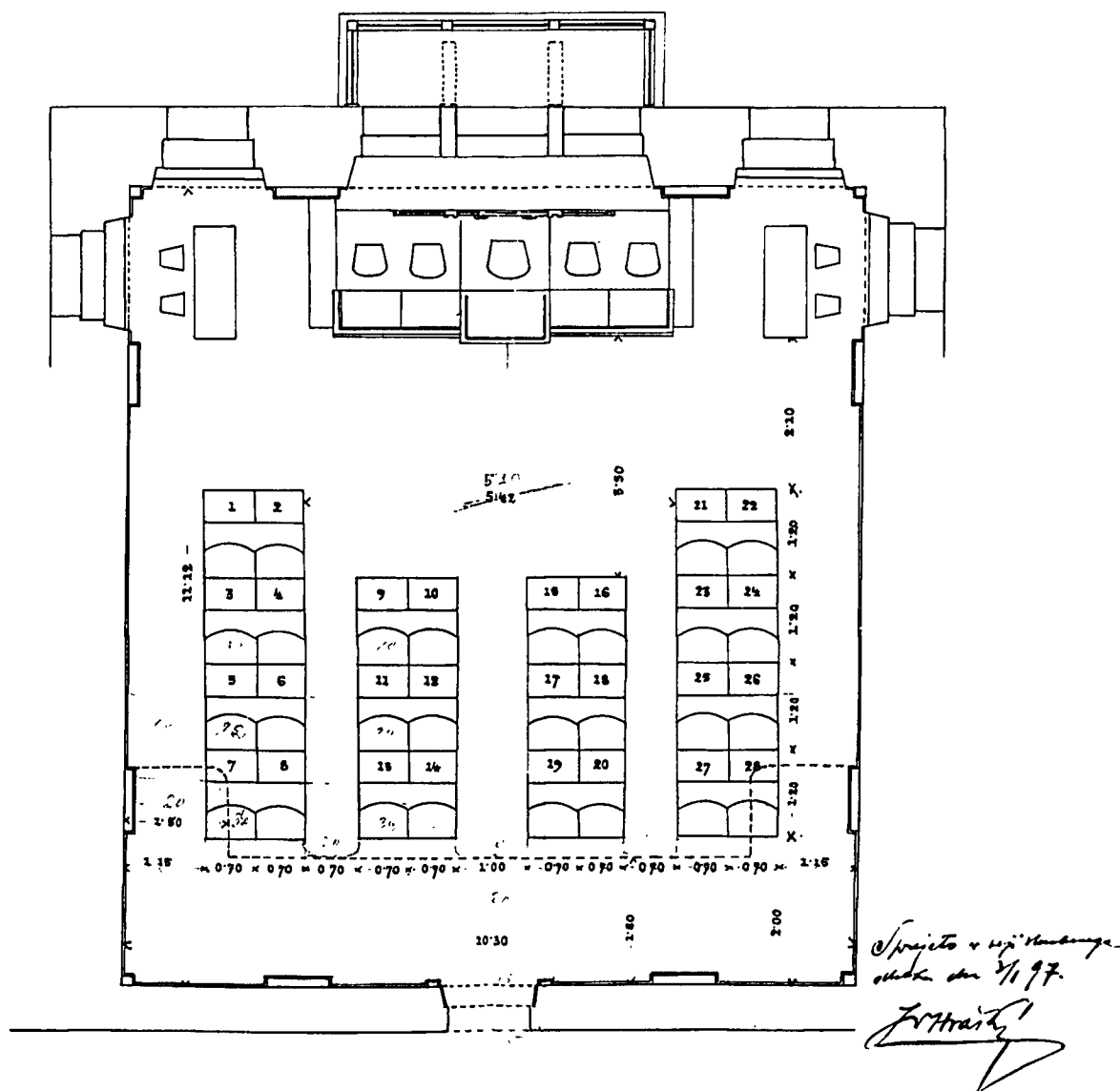
je, ali naj pripravi še načrte detajlov pohištva v naravni velikosti.

Julija sta prispeli ponudbi za izdelavo stropne konstrukcije in za kiparska in štukaterska dela. Istočasno je gradbeno podjetje Filipa Supančiča že začelo z gradbenimi deli. Hribar se je namreč 2. 8. 1897 Supančiču pisno pritožil nad lenobo in počasnostjo delavcev (334).

Avgusta je občinski svet odločal o ponudbah različnih podjetij in obrtnikov glede izvedbe del. Mizarski mojster Karol Binder je dobil naročilo za izdelavo oken, vrat in opažev, tovarna pohištva J.J. Naglas pa naročilo za izdelavo pohištva. Ključavničarski mojster Ivan Spreitzer je bil

izbran za izdelavo okovja. Klesarska dela sta si razdelila Feliks Toman in Alojzij Vodnik. Prvi je dobil naročilo za izdelavo balkona na glavnem pročelju, drugi pa za klesarska dela v dvorani, to je za izdelavo štirih plošč z imeni županov in marmornega umivalnika. Vsi naštetih obrtniki so bili iz Ljubljane.

Za druga dela so bili izbrani tuji ponudniki, in sicer že omenjena Avstrijska Alpinski - Montanska družba, podjetje Fischer, Haselsteiner in Bock, poleg tega pa še podjetje Wilhelma Brücknerja za centralno kurjavo in bratov Eben za pozlatarska dela na veliki rozeti. Vzdano stensko uro je magistrat kupil pri praškem podjetju Hrbek in Wejrosteck.

Slika 3

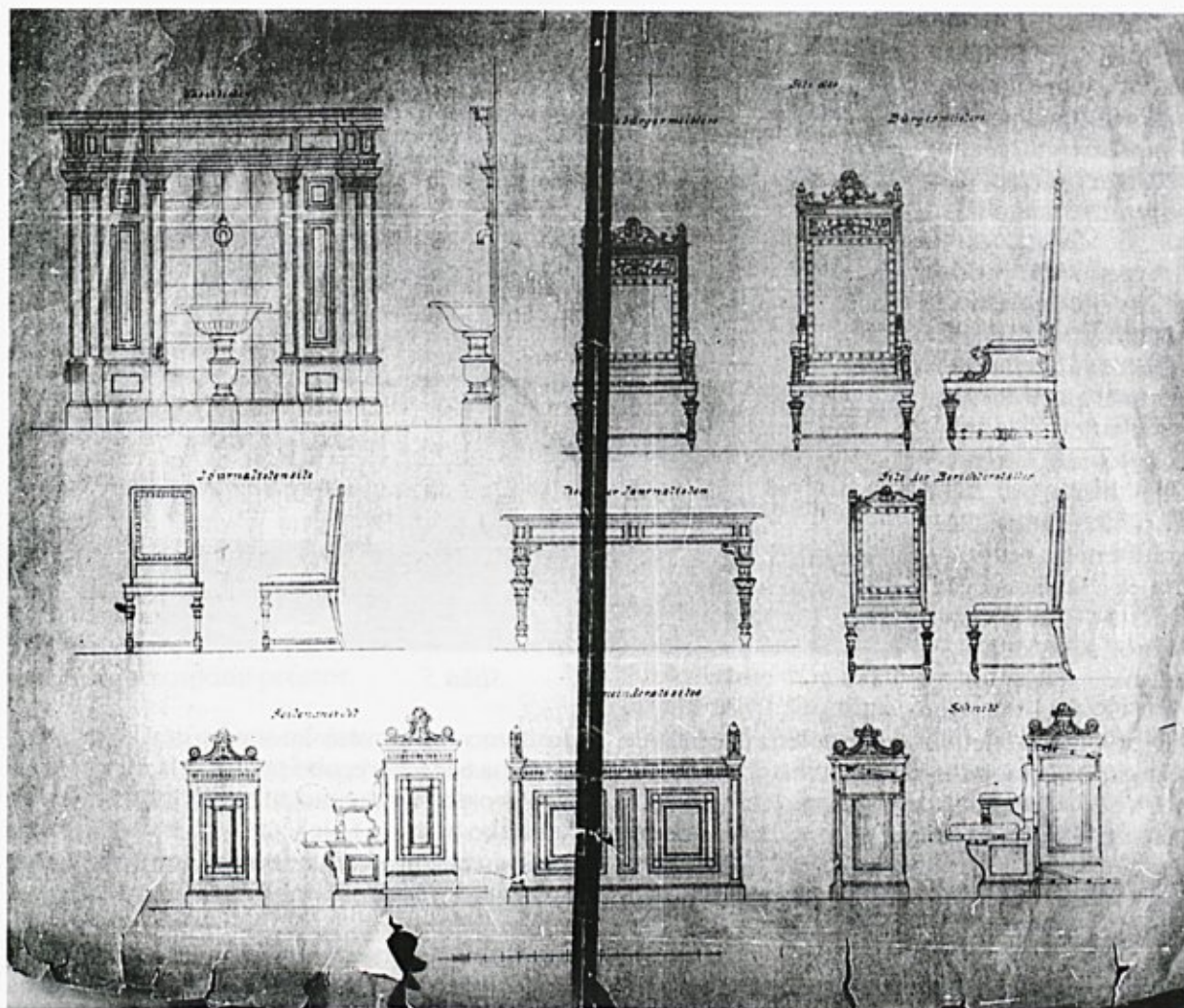
Vsi izvajalci so delo opravili dobro in v primer-
nih rokih. Izjema je bilo le Naglasovo podjetje,
ki so mu zadržali izplačilo zadnjega dela hono-
rarja, "... dokler ne odpravi manjših pomanjklji-
vosti na klopeh..." (475). Ko je stavbni urad potr-
dil, da so napake odpravljene, je tudi Naglas do-
bil celotno izplačilo.⁸

Nekoliko se je zapletlo pri naročilu za izdelavo
velikega lestence in stenskih svetilk. Očitno
se je po Theyerjevem posredovanju za to naro-
čilo potegovalo dunajsko podjetje Erste Pro-
dukt Gesellschaft der Broncearbeiter (395). 30.

⁸ Naglasov račun je skupaj z delom in materialom zna-
šal 3495 kron

aprila naslednjega leta je to podjetje županu po-
slalo pismo, v katerem se pritožuje, da niso do-
bili odgovora na ponudbo in da zahtevajo po-
vračilo stroškov izdelave dveh risb. Na hrbtni
strani je zapisano Dufféjevo "službeno poročil-
lo", iz katerega zvemo, da je podjetje Siemens in
Halske⁹ podarilo lestence in stenske svetilke za
ljubljsko mestno dvorano. Zato stavbni urad

⁹ To podjetje je istega leta dobilo naročilo za izdelavo
električnega dela mestne elektrarne. Morda je pri tem
zanimivo, da je Siemens - Halske v ljubljansko elektrar-
no vgradil agregat na enosmerni tok, čeprav so v tem
času že uporabljali naprednejši dvosmerni tok, tako na
primer v elektrarni v Subotici. Tadej Brate, Ljubljanski
tramvaj 1901 - 1958 (Ljubljana : Državna založba Slo-
venije, 1990), str. 27.

Slika 4

priporoča, da naj podjetju Erste Produkt Gesellschaft der Broncearbeiter povrnejo stroške za risbe.

Prenova dvorane je bila končana 3. maja 1898.¹⁰ Do začetka julija so bili izplačani vsi računi izvajalcev. Pred tem, to je konec aprila 1898, je Leopold Theyer Hribarju poslal pismo z računom za svoj honorar (379). Iz njega natančno zvedemo, da je bil Theyer tudi avtor zamisli za vse arhitekturne detajle, za opremo¹¹ in za pohištvo. Tako je zapisal, da je njegovo delo obsegalo: "... izdelavo načrtov, polirskih detajlov, načrtov v naravni velikosti, načrtov za lambrijo in pohištvo skupaj z načrti v naravni velikosti zanje, vse

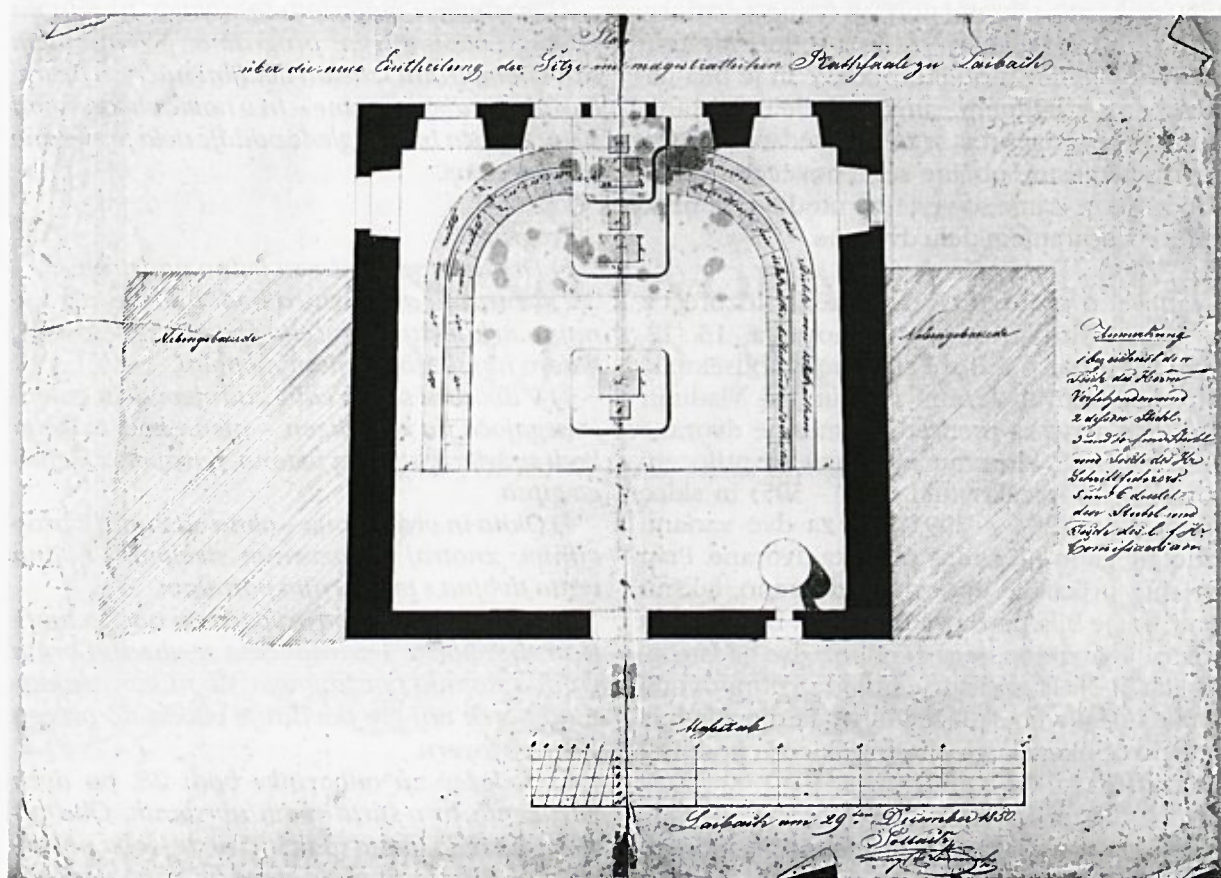
v skupni vrednosti 500 kron, poleg tega pa še honorar za eno pot v Ljubljano in nazaj v Gradec v višini 20 kron. Vse skupaj 520 kron." Mestni erar mu je honorar takoj izplačal.

Theyerjevi načrti za preureditev dvorane se niso ohranili, vsaj v Ljubljani ne. Morda jih bomo našli v Gradcu. Na srečo je ohranjen originalni načrt za del opreme (slika 4).¹² Na listu formata 73 x 61,8 so prikazani pogledi in prerezi umivalnika z opažem, županovega stola, stola in mize za časnikarje in klopi s sedeži za občinske svetnike. Načrt ni signiran niti datiran. Ker se natančno ujema z ohranjenim originalnim pohištvo, to je z opažem in umivalnikom in s stolom za župana, lahko z gotovostjo trdimo, da gre za enega izvedbenih načrtov za pohištvo, o katerem govori Theyer v svojem pismu z dne 29. ju-

¹⁰ Vilfan v *Zgodovini ljubljanske mestne hiše* (str. 60-62) prinaša govor, ki ga je Hribar imel na svečani otvoritvi dvorane.

¹¹ Theyer je tudi avtor načrta kovanih ograj na galeriji mestne dvorane (379).

¹² ZAL, Zbirka načrtov, LJU-332, 10/2-61.

Slika 1

kip, višji pa mestni grb – postrani motivi sten obsegajte kronološko uvrstitev imen ljubljanskih županov – motivi plafona grbe značajnih mest slovenskega ozemlja. Na stenski prostor med obema lizenami na desni strani se umesti veliki načrt mesta Ljubljane na levi strani pregledni načrt mesta Ljubljanske okolice.

11) Za razsvetljavo se priredi 1 glavni, dekorativni luster s 24 plameni, in na vsaki lizeni v dvorani in na galeriji se umesti jedna postranska luč.

12) Bodi poskrbljeno, da se dvorana soječasnno zveže s sobo za odseke, katera bi bila umeščena v 2. nadstropju t. i. Galletove hiše, za sedaj naj se pod galerijo v levem kotu potrební vhod, stopnišče in vrata priredijo, da ni treba pozneje v dogotovljeni dvorani nobenih stavbenih del.

13) Pri načrtanju in izgotavljanju pohištva za dvorano bodi naprošeno ravnateljstvo tukajšnje obrtne strokovne šole za blagohotno sodelovanje.

V Ljubljani 5/1 '97

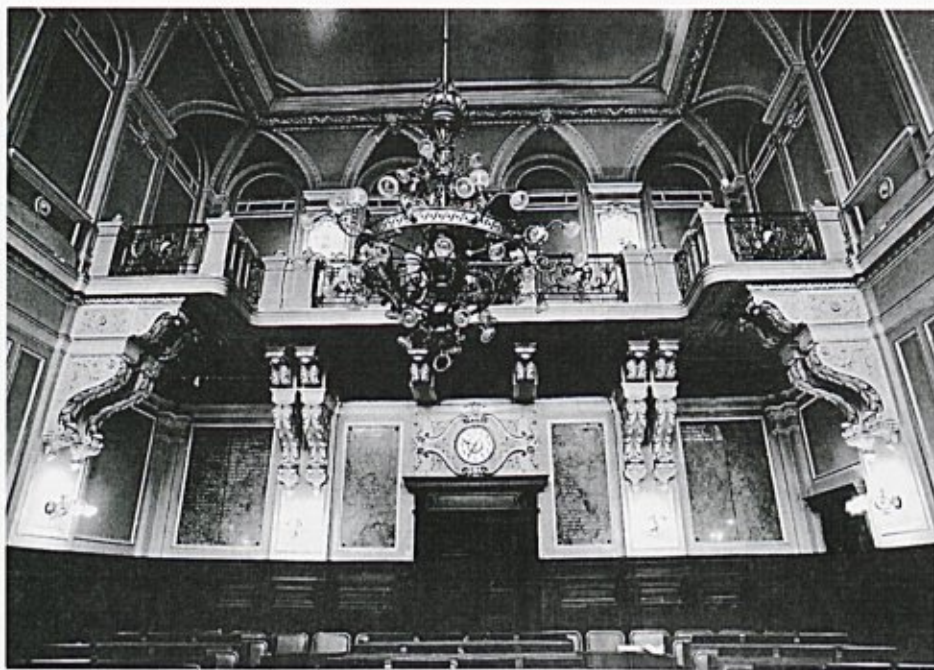
Za stavbeni odsek
Iv. Hrasky, nač.

Občinski svet je še istega dne predlog sprejel, hkrati pa je stavbnemu odseku naročil, naj poišče specialista – strokovnjaka, ki bo napravil načrt za sistematično rekonstrukcijo celotne mestne hiše.

Očitno sta ali stavbni urad ali Hribar osebno zaprosila arhitekta Leopolda Theyerja, profesorja na graški državni obrtni šoli, naj napravi načrte za preureditev mestne dvorane. Čez nekaj mesecev, natančno 19. 6. 1897 (314 – 315), je stavbni urad od Theyerja prejel tri načrte. Takoj so ga pismeno prosili, naj kopije načrtov pošlje tudi Avstrijski Alpinski – Montanski družbi in kiparsko – štukaterskemu podjetju Fisher, Haselsteiner in Bock iz Gradca, da čimprej pripravi svojo ponudbo. Magistrat je namreč želel, da se prenova dvorane dokonča še tisto poletje.

29. junija je Theyer odgovoril (322), da je v Ljubljano poslal originalne načrte in da nima kopij, zato naj mu čimprej vrnejo originale (kar so tudi nemudoma storili). Hkrati je sporočil, da je že skoraj dokončal načrte pohištva. Zanimalo ga

nija 1897 (322). Drugi del izvedbenih načrtov je moral prikazovati glavna in stranska vrata, predstveno mizo, ki se je v dvorani ohranila do danes, leseno steno za predstveno mizo, mizo za zapisnikarja in stole podžupanov, poročevalcev in zapisnikarjev. Slednji deli lesene oprave in pohištva se, žal, niso ohranili. Iz gradbenega programa in Naglasovega računa (452) je razvidno, da so bili izdelani.

Slika 5

V prvem desetletju našega stoletja je prišlo do reorganizacije občin. Število mestnih odborov se je zopet povečalo. Tako je leta 1910 posvetovalni svet na predlog Antona Rojine sklenil naročiti dodatne sedeže za magistratno dvorano. Tvrdkam Naglas, Mathian, Doberlet, Rojina, Petrin in Primožič so poslali okrožnico (491) za predložitev ponudb. Do leta 1911 je bilo treba izdelati osem novih klopi, "...po dva sedeža v isti izvršbi kot obstoječe klopi v mestni dvorani zaradi pomnoženja sedežev za občinske svetovalce." Naročilo je dobil Anton Rojina (493).

Interpretacija arhivskih podatkov

Pisni in grafični viri nam omogočajo naslednje zaključke.

Ni popolnoma jasno, zakaj je ravno Leopold Theyer dobil naročilo za prenovu mestne dvorane. Vemo, da je delal v dveh mestih nekdanje Kranjske, v Novem mestu in v Ljubljani. Istočasno, to je leta 1896, je pri nas po različnih poteh dobil tri velika naročila. Verjetno s posredovanjem reda usmiljenih bratov iz Gradca je na hitro pripravil izvedbeni načrt za novo bolnišnico v Kandiji pri Novem mestu.¹³ Zaradi popotresne obnove Ljubljane je pripravil načrte za veliko

poslovno - stanovanjsko stavbo graškega trgovca Filipa Schreyerja ob Špitalski ulici in njej nasproti stoječo stavbo mestne imovine (Kresijo).¹⁴ Nekoliko kasneje, to je leta 1898, je sodeloval na natečaju za izgradnjo mestnega doma na Krekovem trgu,¹⁵ vendar ni dobil naročila za izvedbo.

Pri ljubljanski mestni dvorani je bil Duffé avtor osnovne arhitekturne zamisli, kot je prikazana na slikah 2 in 3. Njemu lahko pripišemo tudi zamisel galerije in tlorisno razporeditev sedežev.

Theyer je bil avtor vsega preostalega, to je izvedbenih načrtov prenove, vključno s členitvijo ostenja, z arhitekturnimi in okrasnimi detajli, opravo in opremo. Vendar obstaja možnost, da so načrte za glavna vrata v dvorano napravili na ljubljanski državni strokovni šoli za lesno industrijo. Za to možnost govori že omenjeni sklep, zapisan v 13. točki gradbenega programa, in pa dejstvo, da je bil med občinskimi odborniki tudi Ivan Šubic, direktor ljubljanske strokovne šole za lesno industrijo.

¹³ Tone Gošnik, Prvih sto let novomeške bolnišnice: 1894 - 1994 (Novo mesto: Dolenjska založba, 1995), str. 54.

¹⁴ Filipov dvor je bil dograjen med letoma 1896 in 1897, stavba meščanske imovine pa med letoma 1897 in 1898. Denkschrift über die Tätigkeit der Krainischen Baugesellschaft während des ersten Viertel-Jahrhundertes ihres Bestandes: 1873 - 1898 (Ljubljana: Krainische Baugesellschaft, 1898), str. 63 in 64.

¹⁵ Translokali, 9 Städte im Netz 1848 - 1918; Ausstellungskatalog des Grazer Stadtmuseums (Graz: Leykam, 1996), str. 621.

Še najbližje resnici je verjetno podatek, ki ga je zapisal Peter Radics v uvodu v adresar Ljubljane iz leta 1900. Med znamenitostmi deželne prestolnice je opisal tudi magistrat in prenovljeno mestno dvorano.¹⁶ Pri tem je omenil Dufféja in Theyerja kot avtorja načrtov, podjetje Naglas kot izdelovalca pohištva, domačega mojstra Karola Binderja kot izdelovalca opažev in stavbnega pohištva, vključno z velikimi vrati, in Državno strokovno šolo za lesno industrijo iz Ljubljane kot izdelovalca intarzirane dela velikih vrat.

Glede stranskih vrat, ki iz dvorane vodijo v tako imenovano Galletovo hišo, menim, da so tudi bila izdelana po Theyerjevih načrtih v istem času, kot vsa ostala oprema. Vilfan sicer navaja, da je bil pri prenovi magistrata v letih 1930 – 1931 na novo napravljen " ... tudi prehod iz mestne posvetovalnice v sosednjo sobo desne hiše".¹⁷ Vendar menim, da so do takrat slepa vrata tudi dejansko odprli s prebojem zidu in uredili stopnišče v sosednji prostor.

Theyer se je pri svojem delu skoraj v vseh podrobnostih držal gradbenega programa, kot ga je pripravil stavbni odsek oziroma njegov načelnik Hrasky. Odpadla je na primer takšna malenkost, kot so dvojna vhodna vrata. Zaradi "konstruktivnih zaprek" vrat tudi ni bilo mogoče predstaviti za dve stopnici višje. Tako tudi tla dvorane niso bila amfiteatralno dvignjena. Zdi se, da so originalne klopi stale na stopničastem podiju, ki ni segal vse do vhodnih vrat. O tem govori ohranjena obdelava talne površine. Hrastov parket v ribjem vzorcu je položen le v tisti tretjini dvorane, kjer je predsedstvo. Preostali del ima ladijski pod, sestavljen v različnih smereh, kar nakazuje, da so pri različnih adaptacijah odstranjevali dele podija ali prvotnega poda in ga nadomeščali z novimi zasilnimi talnimi površinami.

Arhitekt je tudi spremenil likovni del izvedbe in še to verjetno na Hribarjevo pobudo. Štiri marmorne plošče z imeni ljubljanskih županov so namesto na stranski steni postavili na steno ob glavnem vhodu. Namesto načrtov mesta in okolice sta bili na stranski steni nameščeni oljni slike. Na severni steni še vedno visi slika Ivane

Kobilce Južnoslovanske dežele se klanjajo Ljubljani, dar škofa Josipa Juraja Strossmayerja. Njej nasproti je včasih visela slika Josipa Germa Obisk cesarja Franca Jožefa I v Ljubljani 1895,¹⁸ dar slovenskega veletrgovca Josipa Gorupa z Reke.¹⁹ Danes je na njenem mestu Vavpotičeva veduta Ljubljane, Germova slika pa je v Narodni galeriji. Na steni za predsedstvom je v štuku izdelan ljubljanski grb. Zakaj niso na strop namestili grbov slovenskih mest, lahko samo ugibamo. Verjetno je Hribar presodil, da politični pomen Ljubljane kot prestolnice vseh Slovencev že dovolj dobro predstavlja Kobilčina slika.

Kasneje je bila mestna dvorana vsaj še enkrat temeljito predelana, in to tako, da so originalne klopi za odbornike nadomestili s sedanjimi sedeži.²⁰

Čas te prenove je treba postaviti v leto 1954. Neznani avtor poročila o obnovitvenih delih na ljubljanskem magistratu v letih 1954 – 1958, objavljenem v *Vilfanovi Zgodovini ljubljanske mestne hiše*,²¹ čisto na kratko omenja, češ da je ekonomat Mestnega ljudskega odbora tega leta "... obnovil veliko dvorano z napravo ventilacije, osvežitvijo slikarij in zamenjavo starih klopi z manjšimi...". Kdo je bil avtor te adaptacije, ni znano. Fran Šijanec je v svojem pregledu sodobne arhitekture omenil, da je bil Josip Černivec "... projektant raznih adaptacijskih del ... v notranjščini rotovškega kompleksa".²² Zato lahko sklepamo, da je oprema nastala po Černivčevi zamisli. Sedeže, namenjene predsedstvu, so zaradi višine originalne predsedstvene mize zasilno povišali z nerodnimi podstavki. To navaja na pomisel, da so bili sedeži ali serijsko izdelani ali pa narejeni za drug prostor.

¹⁸ *Ibid.*, str. IV in Jožef Matijević, Josip Germ; retrospektivna razstava (Novo mesto: Dolenjski muzej, 1985), str. 70 – 71.

¹⁹ Morda je kot protiuslugo Hribar izposloval, da je občinski svet po Gorupu poimenoval ulico v Gradiškem predmestju. Vlado Valenčič: Zgodovina ljubljanskih uličnih imen (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1989), str. 118.

²⁰ Prejšnjih 28 + 8 dvojnih klopi so nadomestili s srednjo vrsto s po štirimi sedeži in dvema stranskima vrstama s po tremi sedeži. Tako je v dvorani vsega skupaj 74 sedežev, če ne štejemo sedežev v predsedstvu in zadnjih, pomožnih sedežev. Odstranili so tudi originalne mize in stole za častnike in jih nadomestili z enakimi sedeži, kot so v avditoriju.

²¹ Vilfan, op. cit., str. 109.

²² Fran Šijanec, Sodobna slovenska likovna umetnost (Maribor: Založba Obzorja, 1961), str. 432.

¹⁶ Fischer's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger...Behörden, Handels u. Gewerbe- Adressbuch für die Landeshauptstadt Laibach: II. Jahrgang (Ljubljana: Verlag von Otto Fischer, 1900), str. III.

¹⁷ Vilfan, op. cit., str. 66.

V času te adaptacije so uredili tudi poročno dvorano. Takrat so Theyerjev županov stol prenesli v ta prostor, kjer je ostal do danes.

Ovrednotenje

Magistrat je simbol mesta in hkrati sedež njegove samouprave. Zgodovina vsakega mesta je tesno povezana z življenjsko zgodbo njegove mestne hiše, kar še posebej velja za Ljubljano. Povrh vsega je ljubljanski magistrat najpomembnejši člen Stare Ljubljane (poleg Gradu, Stolnice in Robbovega vodnjaka). Glavna stavba ljubljanskega magistrata je sama zase in kot delo baročnih stavbenikov Carla Martinuzzija in našega Gregorja Mačka (1717 - 1719) tako pomembna, da je razglašena za kulturni spomenik.

Pojem kulturnega spomenika seveda ne obsega le zunanjsčine stavbe ali drugega objekta, temveč njeno celoto. Torej zajema tudi notranjost, opremo in premičnine, ki so njen nepogrešljivi sestavni del.²³

Prenova dvorane v letih 1897/98 je bistveno prispevala k spomeniški vrednosti celote. Res, da je bila izvedena v historičnem slogu poznega devetnajstega stoletja in ne da slutiti, da so v tem času v dunajski arhitekturi že zapihale prve sapice modernega secesijskega sloga.

Izbor arhitekta in arhitekturnega sloga ni bil naključen. V okusu previdno konservativni Hribar je imel v Ivanu Hraskem in Janu Dufféju izkušena svetovalca. Njihovo odločitev natančno določa druga točka gradbenega programa, ki govori o skladju med, po njihovem mnenju, poznorenesančno zunanjsčino in na novo urejeno dvorano.

Theyer je bil znan in priznan arhitekt neorenesanse. Kot "renesanista" ga je označil tudi Plečnik,²⁴ ki je bil, kot je znano, Theyerjev učenec. Theyerjev sloves poznavalca neorenesanse izvirata tudi iz po njegovih načrtih zgrajene zavarovalnice

na Herrengasse v Gradcu (1893 - 1895).²⁵ Če je njena dekoracija klasicistično umirjena, pa je ljubljanska magistratna dvorana v arhitekturni členitvi sicer tektonska, v štukaterskih detajlih pa neobaročna.

Ker je bila slavnostna dvorana nekdanje deželnozborske palače, sedanje Univerze na Kongresnem trgu v Ljubljani, bistveno osiromašena, je dvorana ljubljanskega magistrata (slika 5) še edina kolikor toliko neokrnjena notranjščina poznega devetnajstega stoletja pri nas. Zato jo uvrščamo med spomenike velikega pomena.

Zusammenfassung

Man renoviert die Stadthalle, nicht wahr?

Leopold Theyer und der Laibacher Magistrat

In den neunziger Jahren des vorigen Jahrhunderts erhielt Leopold Theyer, Professor an der Grazer staatlichen Gewerbeschule, im damaligen Krain mehrere Aufträge. Darunter war eine der wichtigsten Aufträge derjenige der Stadt Laibach für die Renovierung des großen Saales im Magistrat.

Die Anregung zur Renovierung der Stadthalle kam von Bürgermeister Ivan Hribar. Hribar hat sich auch um weitere Bauvorhaben verdient gemacht, die in der Zeit nach dem großen Erdbeben im Jahre 1895 zur Entwicklung Laibachs zu einer modernen Landeshauptstadt beitrugen.

Der Überblick über das architektonische Material ermöglichte es, den Anteil Leopold Theyers als des Autors der architektonischen Gesamtheit, der Einrichtung und der Dekoration, vom Anteil Jan Duffés, des städtischen Ingenieurs als des Autors des gedanklichen Grundrisses der Umgestaltung, abzugrenzen. Duffés Aufgabe bestand darin, die programmatischen Konzeptentwürfe Bürgermeister Hribars und der Stadträte in der Sprache der Architektur vorzustellen.

²³ Tako imenovana Granadska konvencija, katere pogodbenica je tudi Slovenija, v prvem členu določa, da so spomeniki vsi objekti izrazitega zgodovinskega, arheološkega, umetniškega, znanstvenega, družbenega ali telniškega pomena, vključno z napeljavami in dekorativnimi elementi, ki so sestavine teh objektov. Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evrope (Ur.l. SFRJ, 91/36).

²⁴ Damjan Preloušek, Josef Plečnik: 1872 - 1957 (Dunaj: Residenz Verlag, 1992), str. 8.

²⁵ V dunajski reviji Der Architekt, (1896, letnik II), str. 11, sta avtorja projekta, Leopold Theyer in Friedrich Sigmundt (kasneje avtor projekta za ljubljansko Urbančovo blagovnico in za veleblagovnico Kastner & Ötler v Gradcu) svojo izbiro sloga označila kot "prilagoditev v dekoraciji in slogu bližnjim stavbam iz 16. stoletja".

Das Programm der Renovierung des Saales war so strukturiert, daß es die Bedeutung Laibachs als Hauptstadt aller Slovenen unterstrich. Deshalb wurde auch beschlossen, daß der architektonische Stil der Inneneinrichtung mit dem Äußeren des Magistrats harmonisieren müsse, den der bedeutendste slovenische Barockarchitekt, Gregor Maček, gestaltet hatte. Deshalb überrascht die Entscheidung der Stadtbehörden nicht, daß sie als Architekten für die Renovierung Theyer auswählten, der in dieser Zeit für sein Können in klassischen Architekturstilen bekannt war.

Idee folgte auch die malerische Ausgestaltung des Saales. Dabei sind zwei großformatige Bilder am wichtigsten, die die beiden Längsseiten des Saales zieren. Das erste ist das Werk der Malerin Ivana Kobilca und zeigt die Allegorie, daß die Südslavischen Länder sich vor Laibach verneigen. Das andere Bild stammt von dem Maler Josip Germ und stellt den Besuch des Kaisers Franz Joseph in Laibach nach dem großen Erdbeben 1895 dar. Diese Leinwand wurde nach dem Regimewechsel aus dem Saal entfernt und befindet sich jetzt in der Laibacher Nationalgalerie.

Die Renovierung des Saales dauerte vom Frühjahr 1897 bis Anfang Mai 1898. Wie es in dieser Zeit Brauch war, waren an der Ausführung die fähigsten heimischen Meister und Unternehmen beteiligt. So errichtete die Grazer

Filiale der Österreichische Alpine - Montane Gesellschaft ein neues Stockwerk für den Saal und eine Galerie in einer damals fortschrittlichen Stahlkonstruktion, die Wiener Firma Fisher, Haselsteiner und Bock führte die Stukkateurarbeiten aus, Siemens und Halske (Wien) schenkte einen großen Kronleuchter und Wandlichter.

Nach Theyers Plänen fertigten die heimischen Firmen Karl Binder und Naglas die Holzeinrichtung und die Möbel für den Saal. Von der Einheit hat sich bis heute nur die Einbaumöbel und die Verkleidungen erhalten, der Präsidiumstisch sowie der Sessel des Bürgermeisters. Die Abgeordnetenbänke wurden in einer der Renovierungen des Magistrats, wahrscheinlich in den fünfziger Jahren, entfernt und durch die jetzigen Sitze ersetzt. Da im Laibacher Stadtarchiv zum Glück gerade der Teil von Theyers Plänen erhalten ist, der die Bänke und Sitze darstellt, könnte man diesen Teil der Einrichtung rekonstruieren.

Da der Festsaal des ehemaligen Landtagspalastes, der jetzigen Universität auf dem Kongresni trg in Laibach stark verarmt ist, ist der Saal des Laibacher Magistrats das einzige, noch einigermaßen unversehrte Interieur aus dem späten neunzehnten Jahrhundert in Slovenien. Deshalb stellen wir ihn in die Reihe der bedeutenden Denkmäler.

Zgodovina za vse se je odločila natisniti sledeči predavanji z "raziskovalnega pogovora", ki ga je v Tinjah 11., 18., 19. in 25. oktobra organiziral profesor celovške univerze Andreas Moritsch. V tisku so se namreč pojavile naduse čudne govorice o teh dveh prispevkih, tako da je pričujoča objava svojevrsten odgovor na povsem neutemeljene obtožbe "ljudskega glasu".

Kar zadeva moje razpravljanje o karantanskem mitu v slovenski kulturi, moram povedati, da je vsaj deloma posledica Grafenauerjevega zbornika, ki je bil z velikim pompom predstavljen na letošnji Vidovdan. V tej obsežni publikaciji se namreč pojavljam kot eden osrednjih "negativnih likov" (poleg t. i. venetologov, Zmaga Jelinčiča, Franca Rodeta in Vaska Simonitija). Res je, da se z žal že pokojnim Bogom Grafenauerjem dolgo časa nisva razumela, toda to so bila običajna medgeneracijska razhajanja, ki jih normalen človek pač ne dramtizira. Še manj iz njih dela cirkus. Zdi se mi potrebno poudariti, da sem – za razliko od mnogih sedanjih Grafenauerjevih kritikov – s profesorjem polemiziral že za njegovega življenja in da sedaj k svojemu nestrinjanju z njim ne dodajam bistveno novih elementov. Njegov lakonični odgovor na moje misli je bil: "Vi pišete same neumnosti!" Na takšni ravni strokovni dialog seveda ni bil mogoč. (To je očitno čutil tudi sam Grafenauer, ki je pozimi 1994/95 svoje stališče do mojega dela v privatnem pogovoru spremenil.) Še manj pa je strokovni dialog mogoč na ravni tistih, ki najprej pišejo o mojih ugovorih h Grafenauerjevim ne preveč resnim pseudomarksiističnim tekstnim akrobacijam, nato pa žugajoče dvignejo prst in v maniri vsevednih pravičnikov docirajo: "Tako kot v antiki se tudi kasneje (v 20. stoletju) srečamo z različnimi retorikami. Ene narekuje razvoj kategorialnega aparata, posredno pa tudi razvoj jezika, druge ideologije. Nekateri so celo produkt svetovnonazorske konvencije, vendar niti zaradi prve, druge ali tretje skupine retorik ne moremo avtorja, kot je Grafenauer, degradirati v njegovi strokovnosti, še manj omejevati njegovo osebno integriteto." (O. Luthar, Moč in odgovornost, Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, 173.) Ker se tu na precej nedvoumen način namiguje na zelo hude stvari, ki naj bi jih zagrešil, sem prisiljen odgovoriti in opozoriti na nekatera dejstva, ki jih sicer po Grafenauerjevi smrti ne bi več obešal na veliki zvon, saj sem o njih dovolj glasno razpravljal že za profesorjevega življenja. A nekaterim ljudem se očitno toži po reprizah... Vsekakor pa moram že načeloma poudariti, da se mi par marksističnih fraz v zgodovinopisju ne zdi nekaj, kar običajno zaznamuje beseda razvoj. Ne razvoj kategorialnega aparata, ne razvoj jezika, ne razvoj ideologije. (Kaj je sploh razvoj ideologije v kontekstu slovenske zgodovine 20. stoletja?) Moč in odgovornost sta pojma, s katerima se ne gre igrati. Niti v Grafenauerjevem zborniku ne.

V Šentjurju, 21. december 1996

Igor Grdina

Igor Grdina

KARANTANSKI MIT V SLOVENSKI KULTURI

Ni dvoma: za Aristotela so bile stvari jasne: mit je zadeva pesništva oz. literature in ne zgodovinopisja. Toda svet filozofije je najprej svet misli in svet iz misli, nato pa tudi svet besed in iz besed. Tu objektivnosti ni (je kvečjemu nepristranskost, toda treba je vedeti, da je resnica po svoji naravi vselej pristranska). Zato ni presenetljivo, da se filozofska podoba stvarnosti bolj ali manj razlikuje od dejanskosti, čeprav je po drugi strani, na ravni problema resničnosti, mogoče tudi zatrjevati, da filozofija – zlasti tista, ki je kaj vredna – stvari pušča natanko takšne, kot so. Kajpak zaradi dejstva, da se jih sploh ne dotika, temveč jih zgolj opazuje in razlaga (in kadar filozofi spreminjajo svet, nujno izstopijo iz polja svoje strokovnosti, se pravi iz filozofije).¹ Zgodovina je precej drugačna: njen svet je svet dejanskosti, kajti vse je prej ali slej zgodovina (če že nič drugega ni). Seveda pa je zgodovinar v nečem blizu filozofiji: njegov svet je prav tako svet besed in iz besed. Lord Macaulay v svojem znamenitem spisu o zgodovini, ki je bil prvič natisnjen leta 1828, zato poroča o splošni sodbi, da je zgodovi-

na filozofija s primeri.² Vendar obenem opozarja, da zgodovinar ne živi samo v sferah razuma, temveč tudi domišljije. Kajti brez zgodovinarjeve imaginacije historiografije preprosto ni. Historiografije pa prav tako ni brez oz. zunaj umetnosti pripovedovanja. Knjiga, ki je nihče ne prebere, ni knjiga – četudi je zgodovina. Literatura in zgodovinopisje potemtakem nista tako zelo ločeni področji, kot se je zdelo Aristotelu. Navsezadnje tudi miti zadevajo zgodovinopisje in ne zgolj literature. V prvi vrsti seveda kot predmet, vendar prenekaterikrat še drugače: zgodovinopisje vseh časov in prostorov je polno pred-sodkov, "resnic" ter "večnih resnic", ki izhajajo iz mitičnega doživljanja preteklosti.

Poleg celjskega mita, ki je v glavnem omejen na literaturo in opero,³ je v slovenski kulturi najmočnejši nacionalnokonstitutivni mit karantanski (od slovenskih nedržavotvornih mitov gre omeniti mit hrepenenja v podobi Lepe Vide,

¹ To filozofi vseli vrst od nekdanj tako radi počnejo, da Karlu Marxu res ni kazalo drugega, kot da takšno ravnanje opredeli kot eminentno početje filozofov. Na ta način je bil svet filozofije jasno ločen od sveta filozofov.

² Thomas Babington Macaulay, *Odabrani essay-i*, Zagreb 1898, 4.

³ Vendar tudi grb neodvisne slovenske države ni mogel mimo celjskih zvezd. Slovenci so si očitno dobro zapomnili besede Antona Novačana, ki je o grofih oz. knezih Celjskih zapisal: "Kdor nosi zvezde v svojem grbu, ta naj se tudi dviga k zvezdam."

pretežno na ljudsko kulturo pa je omejen mit dobrega vladarja – kralja Matjaža; svojevrsten polmit predstavljajo poznosrednjeveški in zgodnjenovoveški kmečki upori, ki naj bi dokazovali permanentno revolucionarnost na podalpskih tleh, kar je bilo aktualno zlasti v obdobju 1941 – 1990). Karantanski mit srečujemo tako v zgodovinopisju kot v besedni, glasbeni in likovni umetnosti. Njegov začetek je treba iskati v intencionalno-invencionalnem interpretiranju zgodovinskih virov, ki so razmeroma natančno opisovali edinstven obred srednjeveške Evrope – ustoličevanje koroških vojvod. Otokar iz Geule ve povedati, da se je vsa stvar odvijala v slovenskem jeziku, koroškega vojvodo pa celo sinonimno označuje z jezikovno-etničnim poimenovanjem "slovenski gospod" (windische herre).⁴ Poroča tudi – čeprav vsebinsko netočno – o nekih posebnih pravicah slovenskega jezika pri srednjeveških sodnih opravilih v zvezi s koroškim vojvodo.⁵ Slovencem 19. stoletja ni bilo treba prebirati Macaulaya, ki je oznanjal, kako ima vsaka svoboda svoj poseben jezik in nacionalno obeležje,⁶ da so se afirmativno identificirali oz. "prepoznali" v srednjeveških ustoličevalcih koroškega vojvode. Jezik je bil od nekdaj najbolj nedvoumen znak pripadnosti slovenstvu in je pričeval sam po sebi o izvoru koroških svoboščin. Vrhu vsega je Veit Welzer 1523. leta zapisal, da Koroška izhaja od drugega in ne nemškega naroda ter je bila zaradi tega obdarovana s posebnimi svoboščinami in običaji.⁷ Še prej je Jakob Unrest o njej govoril kot o zares slovenski deželi. Toda: vse tovrstne oznake mora zgodovinska veda razumeti, ne sme pa vanje slepo verovati. Obravnavati jih mora v okvirih struktur zgodovinsko mogočega (in seveda tudi nemogočega), ne pa kot nekaj absolutnega. Hercen je že v 19. stoletju lepo povedal, da zgodovina sama po sebi ne gre nikamor in ob tem namignil, da se zmeraj vda najboljšemu ponudniku. Je improvizacija in v njej ni nujnostnih razrešitev (če bi te obstajale, bi bila zgodovina pravzaprav prva stopnica k futurologiji in bi bila lahko celo koristna, ne samo vznemirljiva!), čeprav morda premore kakšne relativno veljavne zakonitosti, ki pa so najbrž še manj predvidljive od rezultatov verjetnostnega računa (ta vendarle

sloni na dogovorjeni enotni logiki, medtem ko zgodovinsko dogajanje na "interakciji" različnih osebnih in skupinskih logik). Poleg tega se je treba zavedati, da tudi pisani viri niso nič drugega kot "slike" oz. "podobe", se pravi besedne interpretacije videnj dejanskosti. In še naprej: vsak čas piše svojo zgodovino, marsikateri celo čisto na novo. Večne zgodovine in zgodovine za večnost ne more biti. Macaulay se je po vsej pravici čudil tistim, ki so slepo zaupali vsakemu antičnemu piscu. Res je Ranke zahteval, da zgodovinar pove, kako je v resnici bilo – a potem bi bilo mogoče eno samo pripovedovanje zgodovine! Takšno stališče pa je Macaulay zavrnil kot abstraktno: nobena "podoba" ni identična s svojim pralikom – in to zato (kot ugotavlja v našem času Paul Veyne), ker nam jo nekdo prikazuje. Pripoved namreč stvari nikoli ne pušča takšnih, kot so, ker je nasledek bodisi pripovedovalčeve intence bodisi njegove invencije (ali pa obeh hkrati). Njena resnica ni toliko v zvestobi dejanskosti kot v prepričljivosti, ki sloni na koherenci povedanega. Pripoved ima vselej neko svojo logiko (omogoča jo "večglasje", ki je po M. M. Bahтину značilnost novoveške pripovedi: pripovedna "polifonija" omogoča koherentnost zelo neenotnih elementov v tekstnih okvirih), medtem ko dejanskost vsebuje tako logičnosti kot nelogičnosti, tako kozmos kot kaos. Historiografska pripoved se od fikcijske loči samo po tem, da vsebinsko ni v nasprotju z dognanji zgodovinske kritike oz. rezultati raziskav temeljnih zgodovinskih znanosti (paleografija, kronologija, diplomatika itd.), ki so jih nekateri ne ravno ostroumni ljudje označili za "pomožne" (a v njih – in zgolj v njih – je mogoče iskati znanstvenost zgodovine: zgodovinopisje kot znanost pa je itak mit!).⁸

Čeprav ima Karantanija v slovenski historiografiji vidno mesto od Antona Tomaža Linharta (1756 – 1795) dalje, v njenih okvirih vse do nastopa Boga Grafenauerja (1916 – 1995) ni bila povzdignjena v pravi nacionalni mit. O njej se je sicer razmeroma dosti razpravljalo (Josip Valentin Gruden, Milko Kos, Josip Mal, Ljudmil Hauptmann), vendar v kontekstu kolikor mogoče nepristranskega raziskovanja preteklosti Sloven-

⁴ B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, 86.

⁵ B. Grafenauer, n. d., 90; 161 in dalje.

⁶ Tl. B. Macaulay, n. d., 20.

⁷ B. Grafenauer, *Karantanski temelji koroške vojvodine. Zgodovinski časopis* 31, Ljubljana 1977, 136.

⁸ Popolnoma jasno je, da je glavna stvar pri pripovedovanju zgodovine kot zgodovine pripovedovalčeva etika: uporaba oz. obvladovanje takšnih in drugačnih diskurzivnih strategij omogoča zelo učinkovito predstavljanje fikcije kot nefikcije. Stvarnost se sama ne more obraniti inteligentnega polasčevalca.

Laplankani vojvodski prestol.

Dan, 6. 7. 1914

ker so koroški Nemci sami zabiti —
so mislili, da mora biti tudi vojvod-
ski prestol zabit.

cev in z njimi poseljenega prostora. Narodotvor-
na ideologija je še ostajala ob strani. Teorija
Ljudmila Hauptmanna o kosezih kot Hrvatih je
takšno ideologijo celo onemogočala. Značilno
je teolog in zgodovinar Josip Valentin Gruden
(1862 – 1922) svojo domišljijo v zvezi s Karanta-
nijo sprostil v povesti Na vojvodskem prestolu
in je ni mešal v historiografijo. Grafenauer, ki je
leta 1952 lansiral na knjižni trg sila obsežen trak-
tat z naslovom Ustoličevanje koroških vojvod in
država karantanskih Slovencev, pa je zgodovi-
narsko razpravo o otroški dobi slovenske zgo-
dovine premaknil tudi v območje narodotvor-
nega mita. Da je bil ta korak povsem zavesten,
dokazuje vzporedni nemški naslov teksta, ki je
pomenljivo drugačen od slovenskega in se glasi
Die kärntner Herzogseinsetzung und der Staat
der Karantanerslawen!⁹ Grafenauerjev priljub-
ljen konjiček je bil vse od njegovih študijskih let

dalje dokazovanje, da je Karantanija oz. Koroška
tako rekoč od Adama in Eve (se pravi od kralja
Sama) slovenska. Opravka imamo kajpak z mi-
tom za "notranjo uporabo": navzven je Grafena-
uer vseskozi skušal ostati spodoben zgodovinar
(kot tak je npr. ognjevit polemiziral z nemški-
mi miti o koroški zgodovini). Kadar je pisal za
"veliki svet", se nikoli ni spozabil tako daleč, da
bi – denimo – vlekel drzne paralele med kmeč-
kimi upori in revolucionarno narodnoosvobo-
ditelno vojno 1941 – 1945, kar je na zelo grote-
sken način počel leta 1966 v nekem spisu, ki je
bil namenjen zadovoljevanju domačih ideološ-
kih potreb: "Končno še glede vojaške organiza-
cije: ta ima /v poznosrednjeveških in zgodnje-
novoveških kmečkih uporih/ po poročilih, ki jih
imamo o Koroški, celo tako daleč podobne po-
teze, da srečamo tam 'govornika', ki bi ga lahko
vzporedili s politkomisarjem partizanske vojaš-
ke organizacije /v 2. svet. vojni/."¹⁰ Na drugi stra-

⁹ Ta zelo neekonomično strukturirana (da ne rečem
zmedeno nestrukturirana) knjiga je klasičen primer,
kako se zgodovina ne piše: večinoma gre za hlastno do-
kazovanje, vendar ni vselej čisto jasno česa (najbrž
dvojnega naslova!).

¹⁰ B. Grafenauer, Osvobodilna fronta – dedič svobodo-
ljubnih in naprednih gibanj v zgodovini slovenskega
naroda, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 6,
št. 1-2, Ljubljana 1966, 228. Grafenauerjevo misel o

ni je kajpak simptomatično Grafenauerjevo nasprotovanje upodobitvi koroškega knežjega kamna na slovenskih bankovcih v izjavi za avstrijsko televizijo: v domovini je mož zelo ekskluzivistično reklamiral zgodnjesrednjeveško karantansko zgodovino kot zgodovino slovenske državnosti, nato pa se je v tujem avditoriju namenjenih mislih upiral simboličnemu poudarjanju kontinuitete med nekdanjostjo in sedanjostjo...¹¹ Z miti je pač križ – in samo en križ je še večji: biti brez njih. Brez njih države preprosto ne morejo: misel, da je današnje življenje z zgodbami o bleščeči zgodovini ("iz roda v rod duh išče pot": moderni narodi, ki v najboljšem primeru obstajajo par stoletij, vsi po vrsti premorejo svoje "tisočletne sanje"!)) kaj boljše kot brez njih, je v vzhodni Srednji Evropi ter v globelih in na vrhovih Balkana še posebej čvrsto zakoreninjena. Tu brez zgodovine oz. izven nje sploh ni mogoče živeti. Celo najmlajša evropska narodnost – tj. avstrijska – se utemeljuje predvsem na zgodovinski izkušnji. Slovensko občutenje sveta in slovensko "lastninjenje" preteklosti podalpskega prostora torej ni nič posebnega. Je pa v očeh tujine seveda nadvse lepo izgledati vzvišen nad "šege in navade" svojega okolja (ali s pesniško oznako Tomaža Šalamuna: nad "podobe svojega plemena") – in zato ni čudno, da je najpomembnejši zgodovinarski ustvarjalec slovenskega državotvornega karantanskega mita Bogo Grafenauer nasprotoval njegovim logi-

nim nasledkom v modernem življenju.¹² Že Oscar Wilde je ugotovil, da je važno biti resen... Mitov vendar ni mogoče improvizirati!

Karantanski mit je v slovenski literaturi navzoč od prve polovice 19. stoletja dalje. Že France Prešeren (1800 – 1849) je v svoji lirsko-epski pesnitvi Krst pri Savici mimogrede omenil krvave boje, ki so se na Koroškem in Kranjskem vneli ob pokristjanjevanju. V Sonetnem vencu in Zdravljici je precej nedvoumno pojasnil, da so ti dogodki pomenili nacionalno katastrofo. V Zdravljici namreč govori o tem, kako sta "oblast in z njo čast" nekoč bili slovenska last, sedaj (tj. v času nastanka besedila – 1844) pa nista (hkrati v tej svoji himnični utopiji ob kozarčku rujnega, se pravi v ozračju, nasičenem z "realistično romantiko alkoholnih hlapov", napoveduje, da to enkrat spet bosta), medtem ko v Sonetnem vencu zatrdi, da se je žalostna doba nesvobodne slovenske zgodovine začela z domačimi razprtijami, ki so vodile v podložništvo Frankom (omenja se "Pipinov jarem"). To seveda lahko pomeni zgolj zgodnjesrednjeveške krščansko-poganske boje, ki so bili po pesnikovem mnenju tako krvavi, da bi v njih prelita kri napolnila jezero. V Krstu pri Savici je prikazan zlom poslednjega odpora poganov, njihov fikcionalni voditelj Črtomir pa se potem prilagodi novi stvarnosti in postane duhovnik. V časih sile je pač najvažnejše preživeti – in že Machiavelli je dal vedeti, da se domovina ne brani samo s častjo, temveč tudi s sramoto. Pomenljivo je pesnik svojega "junaka" nazadnje poslal oznanjat krščanstvo med ljudi onstran meja Slovencev: težko preizkušnim rojakom Črtomir s posledicami svoje spreobrnitve prizanese (v Uvodu h Krstu pri Savici pe-

zvezah med kmečkimi upori in narodnoosvobodilnim bojem je pozneje v svojem značilnem slogu zagovarjal Franček Rudolf v Kratki zgodovini Slovencev.

¹¹ D. Mihelič, Bogo Grafenauer – utrinki iz življenja in dela, Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996; 33 (opomba št. 67). Treba je reči, da si danes nekateri ljudje na vse kripnje prizadevajo ustvariti mit Boga Grafenauerja kot velikega zgodovinarja. Njegovi nazori o stroki naj bi bili domala identični z mislimi Arnalda Momigliana (prim. pisanje O. Lutharja z naslovom Moč in odgovornost, Grafenauerjev zbornik, str. 169 in dalje), kar je seveda gromozansko pretiravanje: Grafenauer je kvečjemu slovenski Martin Wutte. Najbolj čuden prispevek v omenjenem zborniku pa prihaja izpod peresa Janka Prunka (Bogo Grafenauer – profesor zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani): v njegovem pričevanju srečujemo Grafenauerja iz marcipana, ne iz krvi in mesa. Prunk nas prepričuje, kako odprt in prijateljski naj bi bil Grafenauer (še posebej v svojih poznih letih, ko je Prunku svetoval pri ponesrečeni etnocentristični knjigi Slovenski narodni vzpon), vendar je ta marsikomu ostal bolj v spominu kot skrajno netoleranten človek, ki je drugače mislečim na najbolj grob način mašil usta; univ. doc. dr. Janezu Peršiču je npr. na kolokviju, prirejenem v spomin Milka Kosa (Ljubljana, december 1992), avtoritarno ukazal: "Vi pa k'r tih 'bod'ite!"

¹² Ironija usode je, da je Slovence, ki se v boju za svojo nacionalno emancipacijo dolgo skorajda niso sklicevali na zgodovino (pač pa na naravno pravo), prav "veliki svet" zapeljal v brskanje za državotvornimi miti: Italijani so jili večinoma razglašali za manjvredne ljudi brez zgodovine, pa tudi mnogi Nemci o njili niso imeli dosti boljšega mnenja. Zato je bilo slovensko "olastnjenje" davne karantanske zgodovine povsem "naravna" reakcija in se mu ne gre čuditi. Zelo duhovito se je na vsesplošno podcenjevanje Slovencev v zgodovini odzval Janez Menart, ki je svojemu narodu v pesmi Horoskop napovedal imenitno prihodnost: "... In ko ves svet zbledi v rumeni senci, ostanejo le še Kitajci, Židje in Slovenci."

Postrežba v hotelu Avstrija.*)

Risal Henrik Smrekar.

Natakarji se sicer menjajo, toda Slovanom ostane vedno le stari, suhi, drago plačani ričet.

*) Prinašamo risbo, ki je bila zaplenjena v 2. števil. „Kurenta“.

Kurent, 16. 12. 1918

snik pove, da šteje za agresorje kristjane, medtem ko se pogani samo branijo: bratski spor in razdor med Slovenci naj bi torej po njegovem zakuhali pristaši nove vere!... Tega mnogi katoliški Slovenci niso opazili in so to pesnitev razumeli kot apologijo svoje vere in svojega videnja nacionalne zgodovine (sprejem krščanstva naj bi Slovincem samo koristil, ker je pomenil vključitev v zahodno civilizacijo in kulturo: to naj bi uvideli celo voditelji poslednjih poganov!). Vendar takšna interpretacija ne vzdrži resne kritike: frajgajstovski pesnik je imel Krst pri Savici za metrično vajo, ki mu naj zagotovi uspeh med kranjsko duhovščino...¹³

Jovan Vesel Koseski (1798 - 1884), ki je v svoji bombastični odi Slovenija cesarju Ferdinandu že leta 1844 zastavil javno besedo za združitev vseh rojakov in bil med narodnjaki zato deležen naravnost nepredstavljivega oboževanja, je interpretacijsko manj zahteven. Njegova misel je povsem jasna: v pravkar omenjeni verzifikaciji je pojasnil, da sodijo karantanski knezi v slovensko zgodovino (omenjata se Borut in Ketumar). Razsvetljenski literat in zgodovinar Anton Tomaž Linhart je očitno bil zelo uspešen pri prepričevanju elite svojih rojakov, da živi severno in južno od Karavank en etnos in se - vsem dialektalnim razlikam navkljub - govori en jezik (v petdesetih letih 19. st. je takšno gledanje sprejela tudi cesarska oblast). To so sicer vedeli že protestanti 16. stoletja, zlasti oče slovenske književnosti Primož Trubar (vendar tudi deželni stano- vi, ki so tako na Kranjskem kot Koroškem in Štajerskem finančno podprli natis Svetega pisma v enotnem slovenskem knjižnem jeziku - v mislih imamo kajpak Dalmatinovo Biblijo iz leta 1584, ki jo je celo ihtavi protireformator, 9. ljubljanski škof Tomaž Hren, ohranil za potrebe svojih duhovnikov v župnijah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem), novo pa je bilo, da je enotna tudi zgodovina obeh prostorov. Seveda je treba poudariti, da je prve korake v to smer naredil že Valvasor, ki je v 17. stoletju v Slavi vojvodine Kranjske pisal tudi o ustoličevanju koroških vojvod (nanj se kot na svoj vir za Krst pri Savici sklicuje Prešeren). Toda njegove pobude so bile dežel- nopatriotične (težnja povečati pomen Kranjske na račun sosednjih dežel), ne nacionalistične.

Anton Aškerc (1856 - 1912) se je v generalnem strinjal s Prešernovo "sliko" nacionalne

zgodovine: некоč so bili Slovenci svobodni, sedaj pa niso. In spet je doba svobode povezana s sivo karantansko davnino, ki jo simbolizira knežji kamen. Aškerc se je v 7. pesmi svojega znamenitega baladnega venca Stara pravda (1888) posvetil prav tej temi: knežji kamen velja pesniku za edino pričo nekdanjih časov slovenske svobode (omenjajo se knezi Borut, Gorazd in Ingo - ta naj bi bil poslednji narodni vladar, vendar je bil v resnici salzburški misijonar). Besede PRAVDO BRANY VDOVE (in ta vdova je Aškercu kar domovina), ki jih je na vojvodskem stolu "prebral" Urban Jarnik (v resnici gre seveda za mistifikacijo), so v duhu pesniških svoboščin "prenešene" na knežji kamen, ne manjka pa niti aktualizacija: duh nekega kmeta sprašuje pozneje rojenega "kuma Stojana", kdo zdaj brani "pravdo" domovine in govori:

*"Mi iz polnih skled obedovali,
a vam še ne dajo kosti!"*

*Kdaj izpolni se napis na kamnu?
Da duh bi moj mir že objel!
Kdaj, vi bratje..."*¹⁴

Pozneje je Aškerc tudi upesnil sam obred ustoličevanja, vendar je njegova pesnitev Knez Volkun (1906) običala na pol poti med verzificirano zgodovino in poezijo. Seveda pesnik ni pozabil poudariti:

*"Svoboden mora biti Korotan,
ostati neodvisen od sosedov!
Pradedje naši so zasedli zemljo
in nam jo izročili. Mi sami
jo izročimo kdaj otrokom svojim..."*¹⁵

medtem ko je krščanske misijonarje označil za "vojake v svetih haljah",¹⁶ ki bodo enkrat izpod obleke potegnili meč in zatrli karantansko svobodo. Aškerc je tedaj pač že zavrgel svoj duhovniški poklic (za človeka, ki je izšel iz skromnih podeželskih razmer, je pomenil vstop v bogoslovje še v 2. polovici skorajda edino jamstvo za družbeni vzpon) ter se povsem pridružil stališču pisatelja in zgodovinarja Janeza Trdine (1830 - 1905), ki je salzburške duhovne imel za agente in vohune bavarske vlade.¹⁷

¹⁴ A. Aškerc, *Zbrano delo I*, Ljubljana 1946, 137.

¹⁵ A. Aškerc, *Zbrano delo IV*, Ljubljana 1989, 15.

¹⁶ A. Aškerc, n.d., 12.

¹⁷ J. Trdina, *Izbrano delo I*, Ljubljana 1971, 300.

¹³ Prešeren, *Poezije in pisma*, Ljubljana 1964, 334.

Razumljivo je, da pri katoliških piscih takšna stališča niso ostala brez odziva. Josip Valentin Gruden je že leta 1901 pod psevdonimom I. Selan objavil "povest iz slovenske starodavnosti" Na vojvodskem prestolu.¹⁸ Literarno je besedilo docela nepomembno, toliko zanimivejše pa je idejno: "grabežljivi Franki" so zgolj posvetni plemiči, medtem ko so tujerodni kleriki ljudomili, da je kaj, in spreobračajo Karantance le na miren način. Povest je postavljena v čas legendarnega kneza Inga, ki je zelo vdan novi veri in tudi sam trpi zaradi nasilnosti tujcev. Ti niso povsod označeni s historičnim imenom Franki, temveč so marsikje preprosto Nemci! Seveda je vladarska instanca (Karel Veliki) prikazana kot skrajno pravična; pisatelj je pravzaprav hotel izpovedati misel, ki je bila v slovenski katoliški politiki aktualna okoli leta 1900: narodnih težav ni kriva država (še posebej ne cesar), temveč tisti, ki jo nepravilno upravljajo, se pravi Nemci... Gre torej za kostumiran tendenčni spis, ki tudi strogo ločuje pokristjanjevanje Karantancev in izgubo njihove politične samostojnosti. Ta dva pojavi naj ne bi bila vzročno-posledično povezana. Osrednji lik Grudnove povesti je predzadnji karantanski knez Stojmir, čisto na koncu pa je opisano njegovo ustoličenje. Vendar si je pisatelj dovolil velik anahronizem, saj je v zgodbo z začetka 9. stoletja vključil ustoličevalni obred v obliki iz visokega srednjega veka. Knez Stojmir je bil v njegovi domišljiji tudi ustanovitelj ojskega samostana...

S kostumirano aktualistično pripovedjo je leta 1917 slovenskemu bralcu postregel tudi Peter Bohinjec (1864 - 1919). Katoliška bukvarna v Ljubljani je sredi viher prve svetovne vojne lansirala na knjižni trg njegovo sila obsežno povest Svetobor, ki se odvija ob koncu 11. stoletja. Koroška se v tem tekstu prikazuje kot ena osrednjih slovanskih dežel, posebno poudarjene pa so njene zveze s Češko in Hrvaško. Spet se Nemci slikajo kot sovražnik številka ena: Slovanov so se lotili po načelu deli in vladaj, vendar njihovo kovarstvo samo ustvarja slovanske mučenike. Duh časa je zahteval, da tudi Italijani nastopijo v negativnih vlogah, najzanimivejše pa je to, da je najbolj neustrašna oseba v pripovedi ženska, kar je prav tako aktualizem, saj je med vojno na-

rod, domovino in kar je še takšnih "večnih vrednot" predstavljal predvsem lepši spol. Posebna kuriozita povesti je opis ustoličenja koroškega vojvode Liutolda Eppensteinskega, ki mu prisostvuje sam cesar Henrik IV. (vladar je v spremstvu, ki stopa h kmetu ustoličevalcu na knežjem kamnu: tudi to ni brez simbolnega pomena - slovenska pravica je višja instanca od krone!). Avtor ne pozabi zapisati: "Ves slovenski svet in cvet nešteti korotanskih odličnikov se je zbral na Gosposveškem blatu, da pozdravi svojega vojvodo, da mu razodene svoje pravice in odpre svoje prošnje."¹⁹ Historičnih neverjetnosti pa s tem še ni konec: kristjani so zelo strpni do poganov, ki se lahko kot taki celo deklarirajo v javnosti. Bohinjec opisuje domače krščanske oblastnike v precej idealizirani obliki, saj je znano, da ti poganstva v resnici niso tolerirali. Tudi v njegovem tekstu še ima cesarska legenda svoj prostor: čeprav je cesar po jeziku Nemec, Karantanci zaupajo vanj. Vse to je davek aktualnim potrebam časa: leta 1917 so se Slovenci že povezovali ne glede na strankarske in deželne plotove ter nastopali vse bolj enotno; nikogar niso hoteli apriorno izločevati iz narodne sloge... Hkrati so še verjeli v dobronamernost prestola in žezla.

Po katastrofi Jugoslavije na koroškem plebiscitu leta 1920 pride do ubiranja zelo elegičnih tonov v literarnih obravnavah karantanskega mita. Gosposvetsko polje se doživlja kot "slovensko Kosovo" in postane hvaležna metafora za izražanje narodovih kolektivnih frustracij. Pensiški glasnik "tužnega Korotana" Fran Eller (1873 - 1956), ki je bil po poklicu univerzitetni profesor finančne vede, po srcu pa tenkočuten lirik, je npr. napisal sonet Vstoličenje (besedilo je bilo objavljeno šele 1947. leta):

*"Bilo je blizu pred pol tisoč leti.
Pradedje stali naši spet so zbrani,
da vojvodo po šegi davno dani
na prestol dvignejo pri Gospe Sveti.*

*Pa reče plemič kmet svoj govor znani:
'Kdo je, ki bliža nam se v bojni četi?
Je on mož pravi, mož za dom naš vneti,
da ščiti pravdo, da nam vdove brani?*

*Bo vladal modro, vsej deželi dika,
v blaginjo narodu in srečo jasno?
To zdaj z besedo potrdi naj glasno,*

¹⁸ Povest je izhajala v ljubljanski reviji Dom in svet leta 1901 (strani 10-18, 76-85, 136-145, 202-210, 265-269, 328-337, 399-406). Za informacijo o pravem avtorju se zalivaljujem dr. M. Hladniku.

¹⁹ P. Bohinjec, Svetobor, Ljubljana 1917, 50.

*preden si plašč bi vojvodski odgrnil." -
In knez - kako kmetiču je odvrnil?
'Kmet, ne razumem tvojega jezika.'"²⁰*

Tudi zgodovinska (odgovor vojvode na tožbo t. i. slovenskega moža v zadnji vrstici) in psevdozgodovinska (posebno poudarjanje pravice za vdove, ki naj bi bilo vklesano celo na vojvodski stol)²¹ dejstva so pesniško svobodno uporabljena za izražanje "slovenske boli". Le homerska natura generala pesnika Rudolfa Maistra-Vojanova (1874 - 1934), ki je leta 1918 in 1919 postavil slovenske mejnike proti nemškemu delu Štajerske, se ni vdajala pesimizmu. V njegovi pesmi Gosposvetska straža, ki je za pesnikujočega vojaka vsekakor čisto spodoben literarni dosežek, namreč stoji zapisano:

*"Od Labuda do Baškega jezera
je naša straža stala.
Je včas iz src in včas iz pušk zapelo
in tam pri Vovbrah, tam ob krškem bregu
je v naših vrstah rdeče zacvetelo
zdaj v klasju, zdaj v božičnem snegu
za našo Gospo sveto.*

*A v letu dvajsetem so nam Gospo
iztrgali z lažjo
in v naših okencih so nageljci
zajokali -
iz novih cvetov pa jim vdarja vera,
da še bo Gospa sveta zvala."*²²

Oton Župančič (1878 - 1949) je med drugo svetovno vojno pisal, kako Gospa Sveta bdi "nad svojim spečim ljudstvom"²³ in prav tako med vrsticami napovedoval zadovoljitev slovenskih nacionalnih aspiracij (kakor so si jih predstavljali inteligentje v narodnem središču). V tistih težkih časih je literatura skušala služiti tudi dvigovanju morale in se je zato pogosto vdajala povsem nekritični veri v boljši svet po vojni.

Po letu 1945 je vrhunska slovenska literarna ustvarjalnost pri obravnavi karantansko-koroškega kompleksa kmalu postala zelo pesimistična. Iredentistični podton, ki ga je bilo mogoče srečati pred drugo svetovno vojno in med njo, je iz nje povsem izginil. Janez Menart (rojen 1929) v pesmi Droh, ki je njegova refleksija o popotovanju z avtomobilom po Koroški leta 1954, med drugim zapiše:

*"Tam je Gospa sveta,
tam za železno ograjo
kamen prastari pravi:
PRAVDO BRANY...*

V šipi se vžge cigareta. /.../

Eče bi ded naš ne segrešil...

*Šipa je prazen, bel TV ekran:
iskro, nemirno sneži.
Zadaj v temo Gospa sveta beži,
spredaj je smer Karavank."*²⁴

Karantansko-koroški kompleks je postal ena najtrdnjših postavk tragičnega doživljanja slovenske zgodovine. Dežela na severni strani Karavank se je Slovencem znotraj jugoslovanskih meja zdela kot za zmerom izgubljena zemlja. Takšna občutja je najbolj jedrnato izrazil Ervin Fritz (rojen 1940), ki v pesmi Obisk na Obirskem pravi:

*"Le še tu in tam kdo po slovensko pogrkuje.
Mislim sem, da sem na našem. A prišel sem na tuje. /.../*

*Gledam hribe in nagrobnike. Še vsi naši.
A slovenstvo? Kam je šlo? - Po riti k maši!*

*Stiska me od tesnobe, neznane, a le znane:
kaj bo, ko bo Obirsko tam, sredi Ljubljane."*²⁵

Seveda takšnih misli niso mogli biti tudi zamejski Slovenci, ki so vsem težavam manjšinskega življenja navkljub razvili spoštovanja vredno literarno dejavnost. Zlasti umetniško

²⁰ F. Eller, *Znane in neznane poezije*, Celovec 1995, 86.

²¹ Sicer pa je moralo vojvodovo spremstvo kmetu ustoličevalcu zatrditi, da bo novi oblastnik varoval vdove (tako poroča Otokar iz Geule).

²² Rudolf Maister-Vojanov, *Pesmi*, Maribor 1988, 72. General Maister, ki je bil eden od poveljnikov v jugoslovanski poznapomladanski ofenzivi proti avstrijskim četam na Koroškem leta 1919, se nikakor ni mogel sprijazniti s "poštenostjo" plebiscitnih rezultatov.

²³ O. Župančič, *Zbrano delo III*, Ljubljana 1959, 139.

²⁴ J. Menart, *Statve življenja*, Ljubljana 1981³, 196.

²⁵ E. Fritz, *Radoživost*, Ljubljana 1989, 369. Pesem je bila prvič natisnjena v Fritzevi zbirki *Slehernik* 1987. leta. Avtor se ne izogne namigovanju na po njegovem usodno zvezo med krščansko vero in ugašanjem slovenstva (glej predzadnjo kitičico). Očitno meni, da je tudi Cerkev pripomogla k žalostnemu stanju na Koroškem, kjer naj bi bili samo še (nagrobni) kamni slovenski. Besede o Obirskem sredi Ljubljane pa so odziv na raznarodovalne poskuse v socialistični Jugoslaviji.

„Zibelka slovenstva.“

Risal M. Gaspari.

Slovenija: „Ljubi stric, prosim, spodite vendar tega nerodneža iz moje zibelke!
 Srbin: „Boga mi, ven iz zibelke!“

Kurent, 30. 1. 1919

konservativni ustvarjalci so v karantanski zgodovini videli pomemben vir svojega navdiha. Med njimi je treba na prvem mestu omeniti duhovnika Metoda Turnška (1909 – 1976) in njegov obsežni dramski opus (s karantanskim mitom se srečujemo v treh njegovih igrah: Država med gorami, 1948; Kralj Samo in naš prvi vek, 1959, Krst karantanskih knezov, 1968). Jože Pogčnik je o njegovem delu zapisal: „Prvobitni

njegovi zanimanji sta bili verska in narodopisna problematika. To je ostalo v jedru njegovega leposlovnega prizadevanja./ /.../ Drame so pisane v oblikovno izdelanih enajstercih in kultiviranem jeziku, manjka jim pa ustrezna dramaturška zgradba, zato so bolj dramatizirane pripovedi, kakor resnične drame. Njihova notranja značilnost je težnja k monumentalni teatraličnosti. /.../ Ta je v službi narodno obrambnih in etično

spodbudnih namer, saj gre za vzbujanje vtisov o nekdanji slovenski veličini in zgodovinski pomembnosti/.²⁶ Lev Detela pa je sodil: "Njegovo /= Turnškovo/ literarno delo je sicer velikokrat naivno, črnobelo, romantično, patetično in idealizirano, kljub temu pa ga krasi nekak ljudski in folkloristični čar."²⁷ Literarnozgodovinske oz. literarnokritične oznake Turnškovih prizadevanj očitno izdajajo neko zadrego: soočene so z razmeroma obsežnim, a umetniško komaj pomembnim opusom, ki ga ni mogoče prezreti, vendar tudi ne razglasiti za "večno vrednoto".

Karantansko zgodovino je tematiziral tudi Lev Detela (rojen 1939). Avtor, ki je drugače vse prej kot literarno neambiciozen, se je v romanu *Stiska in sijaj slovenskega kneza* (izdan 1989) v dobršni meri prilagodil širokim bralskim krogom. Poleg različnih zunanjih razlogov (delo je namreč nastalo na podlagi razpisa Mohorjeve založbe, ki skrbi v prvi vrsti za široke bralske kroge in ne za elitne recipiente) je Detelo k takšnemu načinu pripovedovanja silil tudi osrednji problem teksta, ki vsaj posredno zadeva vsakega Slovenca: pisatelj namreč obravnava začetek srednjeveškega pokristjanjevanja vzhodnoalpskega prostora. Vprašanje, ali je bil sprejem nove vere v 8. stoletju za Slovence pozitivno ali negativno dejstvo, se je v obdobju nacionalizma (tj. v 19. in 20. stoletju) vsililo kot travmatično zgodovinsko vprašanje, saj je krščanstvo prišlo v Karantanijo sočasno z izgubo politične neodvisnosti, temu pa je kmalu sledila prevlada germanskega elementa nad slovanskim na obsežnem ozemlju od Donave na severu do Gosposvetskega polja na jugu. Če je torej Karantanija bila slovenska država, česar ne zatrjujejo samo literati, temveč tudi čisto resni zgodovinarji (z neizogibnim Bogom Grafenauerjem na čelu in začetju), je uveljavitev krščanstva v njej pomenila nacionalno katastrofo takšnega obsega, da je ne odtehtajo nobeni blagri kulturno-civilizacijskega napredka, ki jih je prinesla vključitev vzhodnoalpskih pokrajin v okvire evropskega Zahoda. Zato se ni čuditi, da so katoliški pisatelji in nekateri zgodovinarji (Franc Kos je npr. ostro kritiziral Janeza Trdino in njegovo razlaganje, da so bili salzburški misijonarji agenti bavarske vlade) zelo poudarjali razliko v ravnanju cerkvenih in posvetnih ustanov (posebej očitno je to v Grudnovi povesti Na

vojvodskem prestolu; v Bohinjčevem Svetoboru se tuji fevdalci ne ustrašijo niti umora visokega cerkvenega dostojanstvenika!) ter med sprejemom krščanstva in izgubo karantanske neodvisnosti niso videli vzročno-posledične zveze. Deteli se to "podedovano" vprašanje ne zdi kdove kako aktualno (vendar ga nakazuje v besedah poganskega čarovnika, ki pravi: "Vem samo eno... Da ste/misijonarji/ tujci in da ogrožate našo samostojnost..."²⁸) in se očitno hoče rešiti tradicionalnih shem razmišljanja. Sicer pa je pisatelj z uporabo "vložene" pripovedi – glavniko njegove knjige predstavlja fingirani "rokopis" nekega misijonarja s srede 8. stoletja – prevladujoče (prokrščansko) mišljenjsko "enoglasje" tudi logično utemeljil: oznanjevalec nove vere, ki naj bi bil avtor pričevanja iz sive davnine, pač izhaja z ene od "zainteresiranih" oz. "prizadetih" strani in nikakor ne more biti nepristranski v svojih sodbah; zanj pozitivno poslanstvo Kristusovih nauk ne more biti pod vprašajem. Tako gre iskati sporočilo Detelovega romana predvsem v misli, da za narodne težave niso krivi zgolj tujci – kakor so bili pri katoliških avtorjih dotlej (Gruden, Bohinjec; v dobršni meri je z njima na isti valovni dolžini tudi liberalno misleči Aškerc) –, temveč v prvi vrsti domači ljudje (vendar ne tisti, ki so krščanske vere, kakor se je namigovalo pri Prešernu, ki je za netilce bratskega spora v Krstu pri Savici nedvoumno označil kristjane in jim nadel zelo pomenljiva imena: zgodovinsko izpričani Valtunk je npr. postal Valjhun, kar bralca seveda takoj spomni na grozodejstva Atilovega ljudstva; pri Deteli so – poleg divjih Obrov – najbolj problematični ljudje ksenofobični pogani s čarovnikom Bistroidom na čelu, saj ne razumejo "znamenj časa").

V času prevlade modernističnih literarnih paradigem (od druge polovice petdesetih let dalje), ki so jim sledile še postmodernistične, na Slovenskem ni prišlo do izrazitejšega podiranja ali relativiziranja karantanskega mita (zato pa so bili toliko bolj "na udaru" drugi miti, npr. celjski). Precej šibak poskus v tej smeri je mogoče najti v parodični "legendi o strukturi" z naslovom *Kratka zgodovina Slovencev*, ki jo je leta 1990 na knjižni trg lansiral Franček Rudolf (rojen 1944; za "Weltanschauung" tega avtorja je zelo značilna izjava, da je pri pisateljstvu najvažnejša stvar varnost pri delu!). Naslov seveda evo-

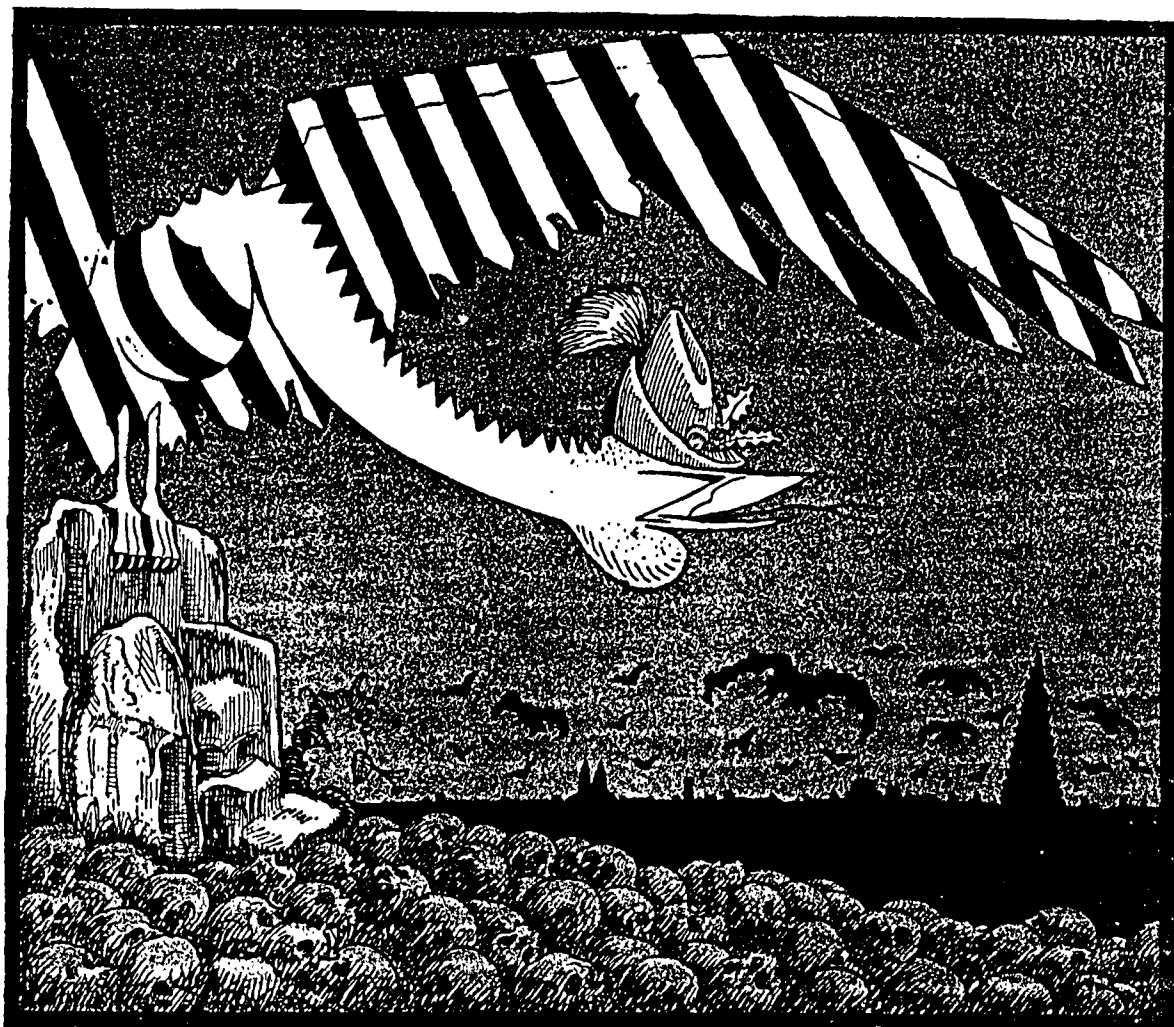
²⁶ J. Pogačnik, *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo*, Trst 1972, 64.

²⁷ L. Detela, *Povojni slovenski koroški pesniki in pisatelji*, Celovec 1977.

²⁸ L. Detela, *Stiska in sijaj slovenskega kneza*, Celovec 1989, 49.

Tužni Korotan

Rlsal Franc Podrekar.

Pozdrav z Gosposvetskega polja.

Kurent, 25. 2. 1919

cira znamenito stalinsko *Kratko zgodovino VKP(b)*, razlage preteklosti v njej pa s svojo prostodušnostjo in neznansko lahkotnostjo tudi močno spominjajo na to uspešnico, ki sodi v žanr politične šundliterature. Najboljši – oz. najmanj slabi – del Rudolfove knjige so ilustracije Tomaža Lavriča, medtem ko je sam tekst “konformistično nekonformističen”. Tisto, kar naj bi bila ironija – da je avtorjev vzornik Matej Bor²⁹, ki se je (“kod nas pa i šire”) proslavil s svojimi venetološkimi domislicami (resen človek jih lahko bere zgolj kot postmodernistični enciklopedični roman, le da je veliko bolj štorasto napisan kot npr. svoj čas toliko v nebo kovani Pavi-

čev Hazarski rečnik) –, je žal resnica. Še najbolj se karantanski mit kot mit “narodne bolečine” (zaradi domnevne izgube nacionalnega ozemlja v Vzhodnih Alpah) demontira v temle pasusu:

“Vsakdo, ki je kdaj pisal zgodovino slovanskih narodov, neprestano toži nad strahotno zarezo, ki jo je povzročil vdor Nemcev na področja Slovanov. Ampak te tožbe so posledica narodnostnih bojov v devetnajstem stoletju, ko so zgodovine nastajale.

V resnici se je slovenščina pokazala kot uničujoče kvaliteten jezik, ki je izrinil in pomečkal kot

valjar številne izpeljanke iz latinščine, ducate raznih romunščin, vsesal razne ilirščine in venetščine, jih uredil po svojih gladkih in tekočih načelih, uničil vrsto mongolskih in turških jezikov in celo vrsto germanskih." (Da se lahko človek vsaj malo namuzne ob teh besedah, mora poznati prepričanje jadikujočih slovenističnih brambovcev s samozvanim "jezikoslovcem vodnikom" Jožetom Toporiščem na čelu, kako da slovenščina v veliki meri sodi med t. i. "poražene jezike", ki se povsod samo umikajo pred "pritisikom" tujih govoric!)"³⁰ Neduhovita parodija se pač ne more odpustiti nikomur – celo Frančku Rudolfu ne. Vsi slogi pisanja so dovoljeni, samo dolgočasni ni!

Pri Dimitriju Ruplu (rojen 1946) se najdejo posamezne evokacije davnih karantanskih zgodb v okvirih postmodernistično zasnovane proze (zlasti znameniti pasus o Ingu iz Spreobrnjenja Bavarcev in Karantancev – roman Levji delež, 1989, "peresna knjiga za težke čase" Zakaj je svet narobe?, 1987), vendar je kakšno prehudo poi-gravanje z zgodovino najbrž preprečilo avtorjevo skrajno konstruktivno stališče do nacionalnih teženj Slovencev v 2. pol. osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. st.: pisatelj je namreč bil eden vodilnih glasnikov slovenske demokracije in neodvisnosti (postal je tudi prvi zunanji minister neodvisne slovenske države). V takih časih se t. i. narodne svetinje pač ne relativizirajo. Narodnostni moralizem je itak bil od nekdanj značilen za etično zavest slovenske literature in se je uveljavil tako v elitni kot trivialni književni produkciji. Skozi prvo se je definiral, skozi drugo pa razširjal. Tako se je največja demitizacija Karantanije na Slovenskem izvršila ne v literaturi, ampak v historiografiji: Grafenauerjev koncept zgodovine slovenskega naroda oz. zgodovine Slovencev je bil v zadnjem času presežen s konceptom slovenske zgodovine Petra Štiha (rojen 1960).³¹ Zgodovinarji si ne zastavljajo več vprašanj, kaj to ali ono zgodovinsko dogajanje pomeni za današnje stanje, temveč kaj pomeni za zgodovino in v zgodovini. Preteklost

puščajo preteklosti, minulost minulosti in je ne lastninijo za današnjost (se pravi v imenu današnjih interesov). S tem ne prihaja do odpovedovanja nekdanjosti, kakor občasno precej glasno menijo ljudje "starega kopita", temveč do njene celovitejšega razumevanja in sprejemanja.

V slovenski glasbeni umetnosti se s karantanskim mitom ukvarjata dve kompoziciji: opera Rista Savina Gosposvetski sen in kantata Franceta Cigana Ustoličenje karantanskega kneza. Fridrik Širca (1859 – 1948), ki si je zaradi vojaške službe v avstro-ogrski armadi (dosegel je celo stopnjo generalmajorja topništva) moral izbrati umetniški psevdonim Risto Savin, je začel komponirati svoj Gosposvetski sen leta 1921, premiera pa je bila dve leti pozneje v ljubljanski operno-baletni hiši.³² Zaradi jugoslovanskega poraza na koroškem plebiscitu 1920 je bila tema kompozicije sila aktualna. Zgodba libreta sega v čas koroškega vojvode Bern(h)arda Spanheimskega, se pravi v prvo polovico 13. stoletja. Vojvoda, ki je po pričevanju Ulricha Lichtensteinskega v nekem protokolarnem opravilu uporabil tudi slovenski jezik, je objekt zapeljevanja dveh žensk: na eni strani je dobrosrčna hčerka češkega kralja Otokarja Juta, na drugi pa lepa, a naduta Margareta Andeška. Seveda zmaga dobrota, z njo pa tudi "slovanska vzajemnost", nakar se vse srečno konča z Bern(h)ardovim ustoličenjem. Zanimivo je, da se je Savin v svoji nacionalno najbolj angažirani operi bolj kot v drugih naslonil na Wagnerja, ki je zaradi svojih tekstov veljal za germanskega skladatelja par excellence. Še večji paradoks pa je, da je skladatelj libreto začel pisati kar v nemščini, ker knjižne slovenščine ni dobro obvladal. Za končno redakcijo besedila in prevod v slovenski jezik je poskrbel Fran Roš.

Tudi slovenske likovne umetnike je karantanski mit vzpodbudil k ustvarjanju. Že v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske (1689) se najde podoba ustoličevanja koroškega vojvode. Okoli leta 1860 je Marko Pernhart (1824 – 1871) upodobil knežji kamen na njegovem historičnem mestu pri Krnskem gradu. Obred ustoličevanja pa sta naslikala Gojmir Anton Kos (1896 – 1970) in Kiar Meško (rojen 1936). Pri Slovencih historič-

²⁹ F. Rudolf, *Kratka zgodovina Slovencev. Legenda o strukturi*, Ljubljana 1990, 210.

³⁰ F. Rudolf, n.d., 84. Seveda Franček Rudolf tudi izrecno omenja zagnanega slovničarja Toporišča. Takole pravi: "Z dr. Jožetom Toporiščem bi v starili Atenali naredili isto kot v starem Rimu ali Napoleonovem Parizu: ne bi ga poslušali." (*Kratka zgodovina Slovencev*, str. 45)

³¹ Prim. P. Štih, V. Simoniti, *Slovenska zgodovina, Celovec-Ljubljana 1995*.

³² Glej J. Sivec, *Opera skozi stoletja*, Ljubljana 1976, 323. Treba je opozoriti, da se je Savin v svojih operah posvetil kar trem slovenskim mitom: mitu lirepenenja v Lepi Vidi, karantansko-koroškemu mitu v Gosposvetskem snu in mitu kmečkih uporov v Matiji Gubcu.

no slikarstvo sicer ne premore velikega števila del (še največ so se mu posvečali Anton Karinger, G. A. Kos, Slavko Pengov in Kiar Meško), vendar pa njegove tehtnosti in kvalitete ni mogoče zanikati. Gojmir Anton Kos, ki je bil sin zgodovinarja Franca Kosa (in seveda tudi brat zgodovinarja Milka Kosa), je v letih 1939 – 1940 naslikal tri velike kompozicije z zgodovinsko tematiko: Umestitev na Gosposvetskem polju, Boj pri Krškem in Prihod Slovencev (pozneje je ovekovečil še ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije). Kos je v monumentalnem slogu upodobil obredni pogovor med svobodnim kmetom, ki sedi na knežjem kamnu, in vojvodovim spremstvom. Gre torej za dogajanje, ki je vse do ugasnitve obreda 1414. leta bilo zaznamovano s slovenskostjo. Slikar je izbral zelo umirjeno barvno lestvico, ki poudarja slovensost trenutka. Tudi ljudje na sliki se očitno povsem zavedajo zgodovinske pomembnosti dogajanja, ki so mu priča. Drža njihovih teles izraža dostojanstvo.

Nekoliko drugače je k motivu ustoličevanja pristopil Kiar Meško. Njegove slike Ob knežjem kamnu pri Krnskem gradu, Obred, ki nima para na svetu in Iz kronike: 1. september 1286 so mnogo manjšega formata kot Kosove zgodovinske podobe (Meškova platna merijo 45 x 55 cm). Nastale so v prvi polovici devetdesetih let in so del obsežnejšega ciklusa na temo zgodovine slovenskega prostora (od Noriškega kraljestva dalje). Na sliki Ob knežjem kamnu se mnogo opazneje kot pri Kosu pojavljajo živali – tudi takšne, ki nimajo svojega mesta v obrednem dogajanju (npr. pes – na sliki Obred, ki nima para na svetu, pomenljivo ovohava h knežjemu kamnu zgrinjajoče se ljudi; na sliki Iz kronike: 1. september 1286, kjer je upodobljen že ustoličeni vojvoda, pa pes spi!).³³ Meško je za razliko od Kosa naslikal vso družbo: od otrok oz. pritlikavcev (v izstopajočih živih barvah) do vitezov v slovesni črnini in žensk oz. dam v belih oblekah (pri Kosu je lepši spol odrinjen na obrobje slike!). Mnogo bolj razgibani so tudi obrazi. Vsekakor Meškove slike "nagovarjajo" večji krog ljudi kot Kosova upodobitev ustoličevanja, ki je v prvi vrsti namenjena reprezentiranju zgodovin-

skosti, manj pa je v njej vsega in vsakršnega življenja. Meškov karantanški mit skratka živi – in kar je najpomembnejše: živi tu in zdaj. Za nas.

Zusammenfassung

Der karantanische Mythos in der slovenischen Kultur

Karantanien hat seit A.T. Linhart (1756 – 1795) seinen Platz im Studium der slovenischen Nationalgeschichte, einen richtigen Geschichtsmythos hat daraus allerdings erst Bogo Grafenauer (1916-1995) gemacht, der im Jahre 1952 eine äußerst umfangreiche Studie auf dem Buchmarkt lancierte, die den Titel trug: Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanških Slovencev. [Die Einsetzung der Kärntner Herzöge und der Staat der Karantaner Slovenen, Anm. d. Übers.]. Der deutsche Paralleltitel des Buches lautet kennzeichnenderweise anders, nämlich: Die Kärntner Hezogseinsetzung und der Staat der Karantanerslawen. Grafenauer machte also aus Karantanien bewußt einen slovenischen staatsbildenden Mythos "für den Hausgebrauch", wobei er ständig und heftig mit den deutschen Mythen über die Kärntner Geschichte polemisierte. Bei der Einführung slovenischer Banknoten, auf denen das Symbol der karantanischen Staatlichkeit – der Fürstenstein – abgebildet war, protestierte Grafenauer im österreichischen Fernsehen paradoxerweise gegen eine solche Betonung der Kontinuität der slovenischen Staatlichkeit vom frühen Mittelalter bis heute, obgleich seiner Deutung der Vergangenheit ein Großteil des Verdienstes für das Verständnis der einstigen karantanischen Rituale und Denkmäler zukommt, als der unmittelbaren Vorgänger der Bestrebungen und Ideale der Generation der Slovenen des 20. Jahrhunderts. Bezeichnenderweise versuchte Grafenauer als ideologisch stark vorbelasteter Historiker wagemutige Parallelen zwischen den spätmittelalterlichen und den frühneuzeitlichen Bauernaufständen sowie dem Volksbefreiungskrieg bzw. auch der Volksrevolution 1941- 1945 zu ziehen (im Aufsatz Die Volksbefreiungsfront – Erbe der freiheitsliebenden und fortschrittlichen Bewegungen in der Geschichte des slovenischen Volkes, 1966), sodaß die Schaffung eines staatsbildenden karantanischen Mythos in seinem wissenschaftlichen Werk kein Einzelphänomen ist.

³³ Ker je bil koroški vojvoda louski mojster države in je kot tak moral priskrbeti pse za cesarski lov, je pojavljanje te živali na Meškovi sliki tudi zgodovinsko pomenljivo, čeprav v samem obredu ustoličevanja ni imela kakšne vloge

Die slovenischen Literaten behandelten Karantanien seit der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts als ein wichtiges Kapitel der slovenischen Nationalgeschichte. France Prešeren (1800 – 1849) sah im Kampf zwischen Christen und Heiden im 8. Jahrhundert den Beginn der slovenischen nationalen Tragödie; die damaligen Bruderkämpfe, die seiner Meinung nach die Christen angefeindet hatten, führten dazu, daß man Fremden untertan wurde. Jovan Vesel Koseski (1798 – 1884) sah in Karantanien, bzw. in seiner Vergangenheit, eine Stütze für die historische Begründung der slovenischen nationalen Aspirationen im 19. Jahrhundert. Anton Aškerc schloß sich in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts im großen und ganzen Prešerens Verständnis der slovenischen Vergangenheit an, und das Mißfallen an den ersten heimischen Christen steigerte noch der Literat Janez Trdina (1830 – 1905), der in den Salzburger Missionaren auch Agenten und Spione der bayrischen Regierung erblickte, womit er die politische Dimension der christlichen Mission in den Ostalpen im 8. und 9. Jahrhundert betonte. Solchen Auslegungen widersetzten sich die slovenischen katholischen Schriftsteller (Josip Valentin Gruden, Peter Bohinjec), die zu Beginn des 20. Jahrhunderts den Unterschied zwischen fremden Missionaren bzw. fremder Kirchenherrschaft einerseits und fremdem Adel andererseits unterstrich, der in den Ostalpen im Mittelalter angeblich gar eine deutschnationale Politik betrieben habe.

Nach der jugoslawischen Niederlage beim Kärntner Plebiszit im Jahre 1920 erschien die karantanisch-kärntnerische Geschichte den slovenischen Autoren als eines der tragischsten Kapitel der nationalen Überlieferung. In Abhandlungen über den karantanischen Mythos begegnet man insbesondere elegischen Stimmungen (Fran Eller), hie und da aber auch einen irredentistischen Unterton (der General und Dichter Rudolf Maister-Vojanov), der darauf aufmerksam machte, daß die Nordgrenze Jugoslawiens möglicherweise nicht endgültig ist. Nach dem zweiten Weltkrieg verschwinden solche Gedanken rasch aus der qualitativ am höchsten stehenden slovenischen Literatur, Kärnten wird zu einer häufig gebrauchten Metapher für das slovenische tragische Lebensgefühl (die Dichter Janez Menart und Ervin Fritz). Deshalb ist die frühe karantanische Geschichte eine wichtige Inspirationsquelle für literarisch Schaffende aus den

Reihen der slovenischen nationalen Minderheit in Kärnten bzw. für die slovenischen Literaten, die nach dem zweiten Weltkrieg in Österreich lebten (Metod Turnšek). In der jüngeren Generation dieser Literaturschaffenden zeigen sich einzelne neue Elemente im Verständnis der "Kindertage" der slovenischen Geschichte (Lev Detela) die klaustrophobische Haltung gegenüber den ersten slovenischen Christen und den Salzburger Missionaren ist nun nicht mehr zu spüren.

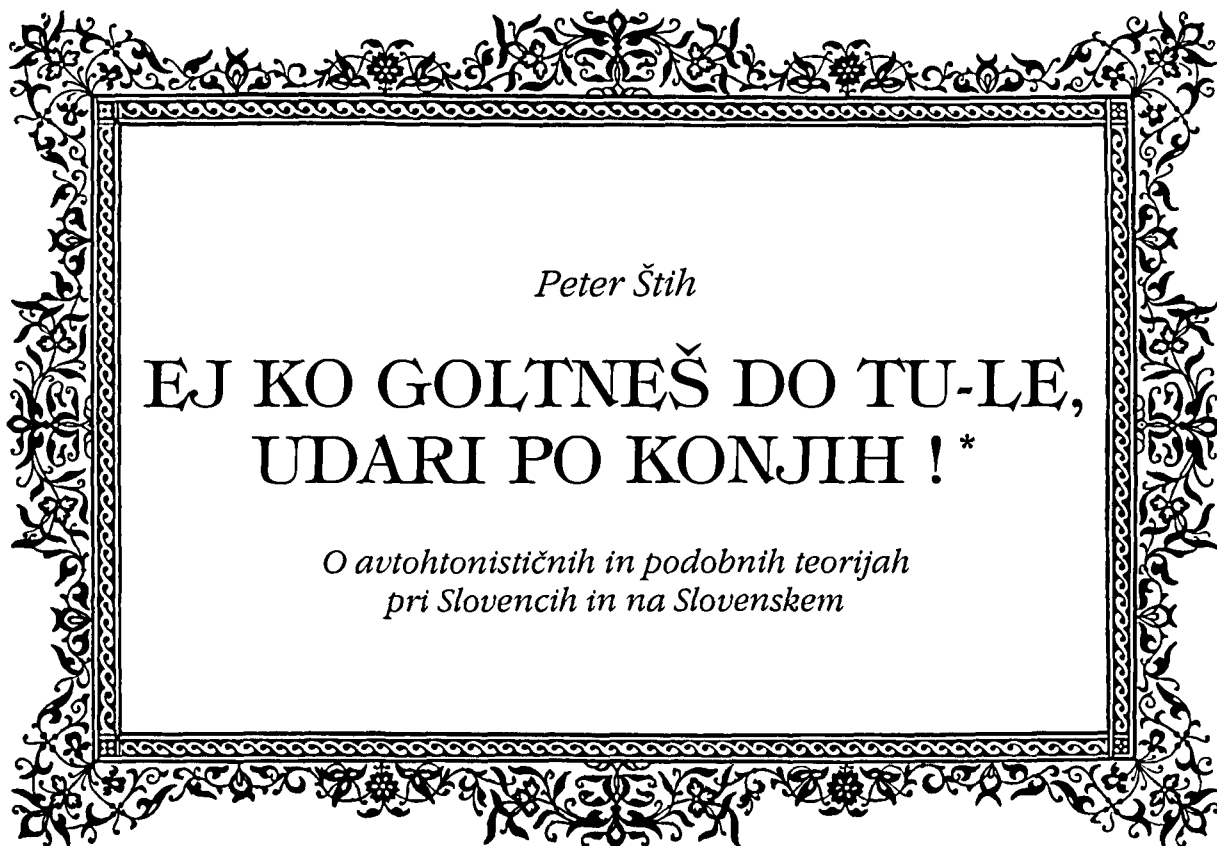
Modernistische und postmodernistische literarische Paradigmen haben den karantanischen Mythos in Slovenien nicht demontiert; noch am ehesten ist ein solcher Versuch in der Kurzen Geschichte der Slovenen von Franček Rudolf zu bemerken (geboren 1944), der mit seinem Titel und der Leichtigkeit seiner Erklärungen an einen Bestseller aus dem Genre der politischen Schundliteratur erinnert – Stalins berühmte Kurze Geschichte der Kommunistischen Partei der Sowjetunion (B)*. Wahrscheinlich wollten die slovenischen Schriftsteller aufgrund eines sehr positiven Verhältnisses zu der slovenischen Staatlichkeit und den slovenischen politischen Forderungen, die sie zum Großteil auch selbst formulierten, in der Zeit der dramatischen Geburt des unabhängigen Slovenien nicht mit sog. nationalen Heiligtümern spielen, zu denen natürlich auch der karantanische Mythos zählte. Dies ist vor allem in der Behandlung der karantanischen Geschichte im literarischen Werk Dimitrij Rupels spürbar, des ersten Außenministers des unabhängigen slovenischen Staates (seine Literatur gehört größtenteils bereits postmodernistischen Paradigmen an).

Auch in der Musik und der bildenden Kunst begegnet man Darstellungen des karantanischen Mythos (aus seinem Rahmen übte auf die slovenischen Schriftsteller vor allem das Ritual der Einsetzung der Fürsten bzw. ihrer Nachfolger, der Kärntner Herzöge, eine starke Anziehungs kraft aus, was aufgrund der Tatsache, daß dabei die slovenische Sprache verwendet wurde, freilich verständlich ist). In der Musik ist vor allem die Oper Risto Savins zu nennen (sein richtiger Name war Friderik Širca, 1859 – 1948), die 1923 in Ljubljana aufgeführt

* Die bolschewistische Vsesojuznaja Kommunističeskaja Partija (bol'sevikov) [VKP (b)], Anm. d. Übers.

wurde. Inhaltlich reicht die Oper ins 13. Jahrhundert, in die Zeit des Kärntner Herzogs Bernhard von Spanheim, von dem bekannt ist, daß er auch die slovenische Sprache gebrauchte. Savin verwob in die romantische Erzählung über seine Heirat auch seine Betonung der slavischen Wechselseitigkeit. Besonders interessant ist die Tatsache, daß sich der Komponist in dieser seiner national sehr engagierten Oper auf die ästhetischen Ideale Richard Wagners stützte, der wegen seiner Texte auch in Slovenien als der germanische Komponist par excellence galt. Savin, der aufgrund seines Dienstes in der österreichisch-ungarischen Armee (er erreichte sogar den Rang eines Generalmajors) die slovenische Literatursprache nicht gut beherrschte, schrieb das Libretto zunächst in deutscher Sprache, die slovenische Version erstellte dann Fran Roš. In der Malerei ist Gojmir Anton Kos (1896 - 1970) und Kiar Meško (geboren 1936) zu nennen, die jeder auf seine Weise die Einsetzung der Kärntner Herzöge darstellte. Kos stellte kurz vor dem Zweiten Weltkrieg auf monumentale Art und Weise das rituelle Gespräch zwischen dem Freibauern, der die Einsetzung vornahm, und

dem Gefolge des Herzogs dar; dieses Gespräch fand bis zum Verlöschen des Rituals im Jahre 1414 in slovenischer Sprache statt. Er wählte eine gedämpfte Farbpalette, welche die Feierlichkeit und die nationale Repräsentativität des Ereignisses unterstreicht (auch das große Bildformat spricht auf seine Weise von der Tendenz des Künstlers). Auf der anderen Seite stellte Meško auf seinen Bildern viel kleineren Formats die mittelalterliche Gesellschaft in ihrer Gesamtheit dar (von Rittern, Damen und Kindern bis zu den Tieren) und betonte damit die Lebendigkeit der karantanischen Tradition. Sowohl Kos' als auch Meškos Darstellung der Einsetzung sind Teile eines größeren Zyklus von Bildern aus der Geschichte des slovenischen Raumes, ihr künstlerischer Wert ist unbestritten. Meško unterstreicht besonders die Einzigartigkeit des Rituals im mittelalterlichen Kontext (eines seiner Bilder, auf denen die Einsetzung dargestellt wird, trägt den bezeichnenden Titel Ritual, das auf der Welt nicht Seinesgleichen hat; dies bezieht sich auf ein Schreiben des berühmten Humanisten und Papstes Aeneas Silvius Piccolomini im 15. Jahrhundert).

Peter Štih

EJ KO GOLTNEŠ DO TU-LE, UDARI PO KONJIH ! *

*O avtohtonističnih in podobnih teorijah
pri Slovencih in na Slovenskem*

Kdo smo, kaj smo, od kod smo? To so zelo stara, a za človeka očitno zelo temeljna vprašanja: drugače si jih ne bi kar naprej zastavljali ter znova in znova iskali odgovore nanje. Identitete – in za iskanje le-te gre pri naštetih vprašanjih – pač ne opredeljuje le ime in priimek posameznika, ampak, med drugim, tudi skupnost, v kateri živi in njegova osebna ter skupna zgodovina. In ko govorimo o zgodovini lahko vedno znova opazujemo fascinacijo nad začetkom, ki v veliki meri izhaja iz zelo trdovratnega in še danes prevladujočega miselnega vzorca o organski, biološki rasti ljudstev. Ta predpostavlja neko davno enotno in skupno preteklost. Začetek razvoja vidi v nekem genetsko določljivem jedru, iz katerega so se nato “razvila” posamezna ljudstva. Izoblikovala se je predstava genealoškega drevesa, po katerem so vsa ljudstva nastala z delitvijo iz starih ljudstev. To predstavo najdemo že v Stari zavezi, svojo polno veljavo je imela še v času romantike, zelo razširjena pa je tudi še danes. Kolikor starejšo in slavnjejšo zgodovino ima neko ljudstvo (oziroma narod), toliko pomembnejše naj bi bilo v sedanjosti in toliko privlačnejša je njegova identiteta. V skladu s to predsta-

vo se je stremelo prikazati zgodovino posameznega ljudstva čim bolj staro in slavno in zato predstaviti “začetek” čim dlje v preteklost. Temu primerno so se pojavile različne teorije, kdo so bili “predniki” posameznih ljudstev in narodov.

Pomembno mesto med temi teorijami zavzemajo avtohtonistične teorije. Po definiciji so to teorije, po katerih so prvi naseljenci na določenem prostoru pripadali narodu, ki danes tam živi. Običajno pa pod tem imenom razumemo tudi teorije in predstave, ki začetek posameznega, danes živečega naroda, iščejo že v prazgodovini, ko naj bi tudi že poselili svojo današnjo domovino, oziroma, ki menijo, da se je temeljna identiteta (ponavadi jim je to jezik), ki opredeljuje kakšen današnji narod, oblikovala že v tistih davnih časih in se v glavnem nespremenjena ohranila vse do današnjih dni. Tem predstavam je zgodovinski razvoj linearen, kontinuiran in genetično determiniran.

Avtohtonistične in podobne teorije o izvoru Slovencev imajo pri Slovencih in v slovenskem prostoru prav presenetljivo dolgo tradicijo in jih lahko zaznamo že v nekaterih tekstih slovenskih protestantov 16. stoletja; torej še preden je od začetka 18. stoletja začelo – najprej s koroškim jezuitom slovenskega rodu Markom Hanzičem

* Napis na situli, najdeni ob zgornji Piavi (Cadore), kakor ga je transkribiral in prebral Matej Bor (Veneti naši davni predniki (kot v op. 34) 249 sl.).

(1683-1766) – počasi prodirati danes prevladujoče in povsem uveljavljeno mišljenje o doselitvi slovanskih prednikov Slovencev na prelomu antike v zgodnji srednji vek¹.

Predstavo o avtohtonosti balkanskih Slovanov najdemo zabeleženo v krščanski tradiciji že v 10. stoletju, v pismu papeža Janeza X. (914-928) hrvaškemu kralju Tomislavu in zahumskemu knezu Mihajlu, kjer stoji, da so bili Slovani pokristjanjeni že v apostolskih časih². V kontekst te predstave spada tudi legenda, da je slovansko pisavo – glagolico – izumil sv. Hieronim, cerkveni oče, ki je bil okrog srede 4. stoletja rojen nekje na meji med Panonijo in Dalmacijo. Pod vplivom glagoljašev – ti so v Istri delovali tudi med slovenskim prebivalstvom – in njihove tradicije je ta trditev prišla tudi v listino papeža Inocenca IV. iz leta 1248, s katero je senjskemu škofu Filipu odobril slovansko bogoslužje v njegovi škofiji³. Verjetno v 14. stoletju je nastal tudi falsifikat listine Aleksandra Makedonskega, s katero naj bi leta 335 pred Kristusom podelil Slovanom ogromno ozemlje, segajoče od severa do južnih mej Italije⁴. Predstava o avtohtonosti Slovanov v Iliriku in njihovem misijonu v apostolskih časih je zabeležena tudi v ruski *Nestorjevi kroniki* iz 11.-12. stoletja. Informacije o poreklu Slovanov kronika navezuje na Sveto pismo, ki je bilo v srednjem veku nesporen vir znanja. Med potomci Jafeta, enega izmed treh Noetovih sinov, ki so si po vesoljnem potopu z žrebom razdelili zemljo, kronika omenja tudi Ilire-Slovane, nato sledi po zgodbi o gradnji babilonskega stolpa navedba, da so tudi Noričani Slovani, v zvezi z Metodovo postavitvijo za sirmijskega nadškofa

pa kronika omenja legendo o misijonarjenju apostola Pavla in njegovega učenca Andronika med Slovani v Iliriku⁵. Navezujoč se na Nestorja so se ta in podobne predstave o slovanski pradomovini v 13. in 14. stoletju razširile v historiografska dela na Poljskem in Češkem, po mnenju Luborja Niederleja, ki o tem podrobneje poroča⁶, pa celo med nekatere bizantinske kroniste 15. stoletja, ki so imeli za Slovane plemena Ilirrov, Tračanov, Dačanov, jadranskih Venetov in drugih.

Slovenski prostor je Nestorjevo kroniko oziroma, kar je verjetneje, le njeno izročilo, poznal najmanj posredno. Znameniti Žiga (Sigismund) Herberstein (1486-1566), ki je bil doma iz Vipave, kjer se je naučil tudi slovensko, in je kot diplomat v službi Maksimilijana I. in Ferdinanda I. dvakrat potoval v Rusijo, v svojih *Moskovskih komentarjih* iz srede 16. stoletja po Nestorju povzema, da Slovani, ki so se imenovali Noričani, izvirajo od Jafeta in so nekdanji bivali ob Donavi, kjer sta sedaj Ogrska in Bolgarija, od koder so se z raznimi imeni razpršili⁷. Predvidevati je mogoče, da se je Herberstein z Nestorjevo kroniko ali pa njenim izročilom seznanil v Rusiji sami. Odsev avtohtonističnih nazorov, da so bili Iliri Slovani, je mogoče domnevati tudi pri Primožu Trubarju (1508-1586). Vsaj tako se ponavadi razume njegov latinski podpis *Philopatridus Illiricus* (ilirski domoljub) v Katekizmu iz leta 1550, ki mu pač ustreza sočasen podpis *Peryatil vseh Slouenzou* v Abecedariju iz leta 1549⁸. Drug slovenski protestant, Adam Bohorič (ok. 1520-1598), je Slovane izenačeval z Veneti in Vandali,

¹ Prim. Darja MIHELIC, *Karantantija v očeh zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 31 (1977) 306 sl., zlasti 312 sl.; za Linhartarja pa Fran ZWITTER, *Prva konceptija slovenske zgodovine*, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20 (1939) 366 sl. in Bogo GRAFENAUER, *Pripombe k drugi knjigi Linhartovega "Poskusa"*, v: Anton LINHART, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2* (Ljubljana 1981) 376 sl.

² *Historia Salonitana maior* (izd. Nada KLAIC, *Srpska akademija nauka*, posebna izdanja knj. 399 (Beograd 1967) 95 sl.; ISTA, *Izvori za hrvatsku povjest od 1526. godine* (Zagreb 1972) 32.

³ Lubor NIEDERLE, *Slovanské starožitnosti II/1. Původ a počátky jižních Slovanů* (v Praze 1906) 73; Lucas JELIČ, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum* (Vegliae 1906) št. 3, str. 9; Miroslav PREMROU, *Monimenta Sclavonica* (Lioubliana 1919) št. 35.

⁴ Prim. Primož SIMONITI, "Dekret ali pričevanje Aleksandra Velikega o Slovanih", *Časopis za zgodovino in narodopisje n. v. (= ČZN)* 9 (44) (1973) 225 sl.

⁵ *Die Nestor Chronik. Eingeleitet und kommentiert von Dmitry TSCHIŽEWSKIJ*, *Slavistische Studienbücher VI* (Wiesbaden 1969) pogl. 1, 3, 20; o sami kroniki gl. ISTI, *Altrussische Literaturgeschichte im 11., 12. und 13. Jahrhundert*. Kiever Epoche (Frankfurt am Main 1948) 174 sl.

⁶ Niederle, *Slovanské starožitnosti II/1* (kot v op. 3) 73 sl.; prim. Mihelič, *Karantantija* (kot v op. 1) 304.

⁷ Sigismund HERBERSTEIN, *Rerum Moscoviticarum commentarii* (verjetno Dunaj 1549) 4 (slovenski prevod: Ludovik Modest GOLIA, Sigismund Herberstein, *Moskovski zapiski* (Ljubljana 1951) 9). Za Herbersteinovo žvljenje gl. omenjeno Golievo knjigo (str. 187 – 195).

⁸ France KIDRIČ, *Razvojna linija slovenskega prepoveda v prvih razdobjih*, *Razprave znanstvenega društva za humanistične vede* 5-6 (1930) 75 sl.; Bogo GRAFENAUER, *O avtohtonističnih teorijah (etruščanski, venetski itd.) v zvezi s pojavom slovenskih prednikov v novi domovini v 6. stoletju*, *Ob tisočstiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje*, v: Pavel DIAKON (Paulus DIACONUS), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*) (Maribor 1988) 378.

njihovo slavo in starost pa je utemeljeval z že omenjenim privilegijem Aleksandra Velikega Slovanom in sv. Hieronimom kot izumiteljem glagolice⁹. Vpliv svetopisemskega in nestorjanskega izročila je opaziti še v drugi polovici 18. stoletja pri Marku Pohlinu (1735-1801), avtorju *Kraynske kroneke* (1770, 1788) – prvega historičnega spisa v slovenskem jeziku, ki ga je Zois zaničljivo, a upravičeno, označil za *Bibel- und Fabelgeschichte*¹⁰ – in avtorju *Kraynske grammatike* iz leta 1768, v katere predgovoru je izrazil prepričanje o slovanskosti ilirskega jezika, ki da je nastal takoj po razdelitvi ljudstev po vesoljnem potopu¹¹. Pri tem se je po mišljenju nekaterih raziskovalcev naslanjal na delo *Il regno degli Slavi* iz leta 1601, ki ga je napisal dubrovniški benediktinec in prvi izraziti panslavist pri južnih Slovanih, Mauro Orbini; toda omenjena knjiga je že leta 1603 prišla na vatikanski indeks prepovedanih knjig¹². Teorijo o ilirskem izvoru Slovanov odseva tudi pesem *Ilirija oživiljena* Valentina Vodnika (1758-1819), katerega je omenjeni Marko Pohlin – kot Vodnik sam piše – “*Kranjsko pisati učil 1773*”¹³. Pesem je nastala leta 1811, v času Ilirskih provinc in francoske oblasti nad kranjskimi, goriškimi, istrskimi in delom koroških Slovencev. Pesem je slavospev slovenski zgodovini in ilirski izvor Slovencev v njej je tudi izraz političnega navdušenja, ki je v nasprotju z avtorjevim zgodovinskim pogledom, izraženem v njegovih starejših delih (v *Povedanju od slovenskega jezika* iz leta 1798 in v nemščini napisanem učbeniku *Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz* iz leta 1809)¹⁴.

Sploh je bilo 19. stoletje tisto obdobje, ko so v času romantike in povečane nacionalne zavesti in emancipacije, to je v času t.i. narodnega preporoda, avtohtonistične teorije pri Slovencih dobile kar precej pristašev in častilcev, ki pa so zgodovino v glavnem razumeli kot sredstvo narodno – politične afirmacije. Med takšne avtorje zagotovo lahko štejemo Jakoba Zupana (1785-1852), jezikoslovca in pesnika, v svojem času vodilnega slovenskega panslavista in ilirca, človeka z velikim znanstvenim potencialom, od katerega je Kopitar veliko pričakoval. Zupan je prevlado svojega domoljubja nad znanostjo pokazal v članku o etimologiji imen koroških rek v Cariniji leta 1831¹⁵. V tem času je deloval tudi štajerski Slovenec, narodni buditelj in cerkveni pisec Anton Kreml (1790-1844), avtor prve večje v slovenščini pisane in objavljenje zgodovinske knjige *Dogodiščine Štajerske zemle (Z posebnim pogledom na Slovence, 1845)*, ki jo označujejo izraziti nekritični romantični poudarki, med njimi prav avtohtonizem, ki se kaže v jezikovnem utemeljevanju slovanstva Ilirov, Noričanov in vseh vrst Venetov¹⁶. Med avtohtoniste iz časa okrog srede 19. stoletja je spadal tudi Zupanov učenec Matevž Ravnika – Poženčan (1802-1864) z Gorenjskega, zbiratelj narodnih pesmi, ki pa se je kot samouk ukvarjal tudi z zgodovino, kjer je pod vplivom romantičnega domoljubja razvijal misel o enotnosti slovanskih jezikov ter o veliki razširjenosti Slovanov, ki jih je enačil z Veneti¹⁷. Med tiste, ki so bili takrat naklonjeni avtohtonistični teoriji, je treba šteti še plovovitega pisca Petra Hitzingerja (1812-1867)¹⁸, prezreti pa ni moč tudi Matije Sila (1840-1925)¹⁹.

⁹ Adamus BOHORIZH, *Arcticae horulae (Witebergae 1584)*, zadnji dve strani kratkega predgovora (*Praefatiuncula*); Kidrič, *Razvojna linija* (kot v op. 8) 76; Mihelič, *Karantanija* (kot v op. 1) 305. Miheličeva med slovanske avtohtoniste šteje tudi Jurija Dalmatina, ki v nemškem predgovoru k Bibliji (Wittenberg 1584) sicer piše o pomenu slovanskega jezika in o njegovi veliki razširjenosti, ne pa tudi o izvoru Slovanov.

¹⁰ Prim. Zwitter, *Prva koncepcija* (kot v op. 1) 362; France KIDRIČ, *Pohlin Marko, Slovenski biografski leksikon* (= SBL) IV, 417 sl.

¹¹ P. MARCUS (Pohlin), *Kranjska grammatika* (Laybach 1768) 4.

¹² Mauro ORBINI, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni* (Pesaro 1601). Srbohrvaški prevod z biografskimi ter drugimi podatki ter komentarjem: Mauro ORBIN, *Kraljestvo Slovena* (red.: Franjo Barišič, Radovan Samardžić, Sima Ćirković, Beograd 1968).

¹³ *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana 1979) 397 (objava Vodnikovega rokopisa iz leta 1798).

¹⁴ Alfonz GSPAN, *Izbrane pesmi Valentina Vodnika* (Ljubljana 1958) 58 sl., 191 sl.; Ivan GRAFENAUER,

Vodnikova "Ilirija oživiljena", slavospev na slovensko zgodovino, Dom in svet 30 (1917) 84 sl.; Janko KOS, Valentin Vodnik (Ljubljana 1990) 113 sl.

¹⁵ Prim.: Stane SUHADOLNIK, *Zupan Jakob, SBL IV*, 870 sl.

¹⁶ Anton SLODNJAK, *Anton Kreml (1790-1844) in njegove Dogodiščine Štajerske zemlje*, v: A. Kreml, *Dogodiščine Štajerske zemlje* (München 1974) V sl.; Bogo GRAFENAUER, *Zgodovino pisje na Slovenskem v dobi romantike in njegova dediščina, Glasnik Slovenske matice 3 (1979) 44; ISTI, Ob stoletnici začetkov slovenskega znanstvenega zgodovinopisja, ZČ 35 (1981) 17.*

¹⁷ Prim.: France KOBLAR, *Ravnika – Poženčan Matevž, SBL III*, 48.

¹⁸ *Zur Frage über die ältesten Bewohner der innerösterreichischen Länder, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, 1855, 1856* (cela vrsta nadaljevanj); prim. Olga JANŠA – ZORN, *Historično društvo za Kranjsko* (Ljubljana 1996) 206.

¹⁹ *Trst in okolica. Zgodovinska slika* (Trst 1882); prim.: Janko ŠLEBINGER, *Sila Matija, SBL III* 308.

Med vsemi temi pa je po obsegu svojega dela, vztrajnosti in odmevnosti izstopal Davorin Trstenjak (1817-1890), ki ga je Slodnjak označil kot leposlovca, mitologa, etimologa, zgodovinarja in liberalnokatoliškega publicista²⁰. Prepričanje, da so Slovenci avtohtoni v sedanji domovini je prevzel od Antona Kremlja, s katerim se je v letih svojega šolanja precej družil. Nasprotno trditve graških zgodovinarjev, kot sta bila Muchar in Knabl, ki sta minorizirala slovensko vlogo v štajerski zgodovini, so v Trstenjaku še krepile avtohtonistično teorijo in ga spodbujale, da je prebiral Šafařika, Kollárja in druge glasnike avtohtonizma ter sčasoma postal eden njegovih najbolj radikalnih apostolov. Trstenjak ni le dokazoval, da so Slovenci od nekdaj prebivali na svojih sedanjih tleh, marveč da so nekoč Slovanom pripadala najrazličnejša ljudstva na vseh treh celinah starega sveta²¹. Njegov popolni znanstveni diletantizem se je kazal v nemogočem etimologiziranju in tudi mitologiziranju, s katerima je "podpiral" svoje teze, ki so imele narodno-politični namen krepiti plaho narodno zavest in nasprotovati protislovenskemu razpoloženju nemškega tabora. Toda kljub gorečnosti, s katero je branil avtohtonistično teorijo, je Trstenjak v starejših letih zmogel toliko poguma in poštenja, da se ji je vsaj posredno odpovedal, ko je v razgovoru z Matijom Murkom, slavistom, literarnim zgodovinarjem in klasikom slovenske etnologije, dejal: "Vi imate Miklošičeve in druge jezikoslovne knjige, kaj pa smo imeli mi, ko smo začeli?"²².

Vrsta slovenskih avtohtonistov se je nadaljevala z Davorinom Žunkovičem (1858-1940), oficirjem in – seveda – ljubiteljskim jezikoslovcem, ki je bil izredno plodovit pisec z veliko energije, ki pa ga je zanimalo vse mogoče²³. V številnih tekstih, od katerih so mnogi izšli v knjižni obliki (zlasti v nemščini, pa tudi češčini), je dokazoval

avtohtonost Slovanov v srednji Evropi in trdil, da je njihove jezikovne sledi moč slediti vse do ledene dobe (diluvijske). Pritegovala ga je domnevna zveza med Etruščani in Slovani, germanške rune pa je razglasil za slovanski črkopis²⁴. Žunkovič je okrog sebe ustvaril krog somišljenikov in sodelavcev, med katerimi je treba omeniti Ivana Topolovška (1851-1921), ki je v Innsbrucku in na Dunaju študiral primerjalno jezikoslovje (eden od njegovih dunajskih profesorjev je bil tudi Miklošič), vendar študija ni dokončal. Po dogovoru z Žunkovičem naj bi ob študiju tudi najbolj eksotičnih jezikov utemeljil skupni izvor jezikov in na to temo je objavil delo o jezikovni prasarodnosti Indogermanov, Semitov in Indijancev²⁵. Žunkoviča je kritika seveda silovito in upravičeno napadala, eden tistih, ki ga je branil pa je bil znan politik in publicist Henrik Tuma (1858-1935), ki je tudi sam zagovarjal aprioristični praslovanski avtohtonizem. Tuma je bil edini avtor, ki je zagovarjal slovanski avtohtonizem v pravem pomenu besede. Slovani-Slovenci-Veneti naj bi bili sploh prvi človeški naseljenci ne samo današnjega slovenskega ozemlja, ampak kar "cele Evrope", ki so prišli v prostor "brez prebivalstva"²⁶. Tezo je Tuma gradil postopoma, med drugim tudi v okviru recenzije zelo znanega in branega romana Frana Saleškega Finžgarja *Pod svobodnim soncem* (prvič objavljen 1906-1907), kjer je avtorju kot okvir za romantično ljubezensko zgodbo služilo prav naseljevanje Slovanov na Balkanski polotok v 6. stoletju in njihovo vdiranje čez Donavo na ozemlje bizantinskega imperija. Finžgar je za zgodovinsko ogrodje svojega romana uporabil znamenita in nadvse dragocena poročila bizantinskega pisca Prokopija, ki je bil tedaj slovenskim bralcem že dostopen v prvi knjigi Kosovega *Gradi-va za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (Ljubljana 1902). Pri svoji tezi se je Tuma v glav-

²⁰ Anton SLODNJAK, *Trstenjak Davorin*, SBL IV, 196 sl.

²¹ Bibliografijo najpomembnejših Trstenjakovih "zgodovinskih" tekstov gl. pri Franc KOS, *Kdaj so Slovenci prišli v svojo sedanjo domovino?*, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 6 (1896) 19 sl. (ponatis v Franc KOS, *Izbrano delo* (Ljubljana 1982) 63 sl. in op. 1), kjer je podana tudi že kritika Trstenjakovega dela. O širši posledici Trstenjakovega pisanja za delovanje Hističnega društva za Kranjsko gl. Janša – Zorn, *Histično društvo* (kot v op. 18) 62 sl., 232 sl.

²² Matija MURKO, *Rodoljubna knjiga brez rodoljubja*, *Veda* 1 (1911) 269; prim. Bogo GRAFENAUER, *Kontinuiteta in vprašanje slovenskega srečanja s staroselci* (Vlaht), *Ob tisočstiletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje*, v: Pavel DIAKON (Paulus DIACONUS), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*) (Maribor 1988) 354.

²³ Prim. Bruno HARTMAN, *Žunkovič Davorin*, SBL IV, 1016 sl.

²⁴ Prim. njegova dela: *Wann wurde Mitteleuropa von den Slaven besiedelt?* (Kroměřtz 1904, 1906 razširjena), *Die Slaven, ein Urvolk Europas* (Kroměřtz 1910, 1911 razširjena in predelana), *Slavische Runen – Denkmäler* (1915). Za kritiko prim. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (1909) 102 sl., (zbrir s strani J. Glonarja v nemščino prevedenih kritik); Murko, *Rodoljubna knjiga* (kot v op. 22) 266 sl.

²⁵ Gl. Janko OROŽEN, *Topolovšek Ivan*, SBL IV, 142.

²⁶ Na to temo je objavil več razprav, glavni pa sta: *Krajevno imenoslovje, Jadranski almanah* (1923) 127 sl.; *Imenoslovje Julijskili alp* (Ljubljana 1929).

²⁷ Citat po Branko MARUŠIČ, Dr. Henrik Tuma, *Z zahodnega roba. O ljudeh in dogodkih iztekaajočega se stoletja* (Nova Gorica 1995) 22.

nem opiral na razširjenost imena Veneti in pa na svojevoljne razlage rečnih, krajevnih in gorskih imen, ki jih je zbiral tudi kot navdušen planinec. Prav iz te planinske in z naravo zrasle izkušnje se je Tumi o zgodovini oblikovalo tisto temeljno spoznanje, ki stoji za njegovim delom in ki ga je formuliral v nekoliko naivnem stavku: *"Išči vire človeške zgodovine proč od arhivov, iz njegovega prvotnega preprostega življenja v dotiku s naravo samo"*²⁷. Kakorkoli že, Tumovi zapisi so kasneje postali ena od podlag venetske teorije Jožka Šavlija.

Po Tumovih spisih o slovenskem avtohtonizmu je nato konec dvajsetih let našega stoletja prišlo – z izjemo Janka Grampovčana, ki je leta 1958 v Trstu objavil knjigo *Meje Slovanov v zahodni Evropi pred tisoč leti*, s katero je dokazoval veliko razširjenost slovenščine v preteklosti, kar je razlagal z že zelo dolgo prisotnostjo Slovencev v srednjeevropskem prostoru, v katerem se omenjajo Veneti – do daljšega premora, dokler ni leta 1967 Franc Jeza, v Trstu živeči politični emigrant in aktiven nasprotnik jugoslovanskega režima, objavil najprej knjigo o skandinavskem izvoru Slovencev in deset let kasneje na isto temo še knjigo o ključnih vprašanjih rane karantansko – slovenske zgodovine. Na podlagi zunanje podobnosti nekaterih slovenskih in švedskih besed, a brez poznavanja in upoštevanja glasoslovnih in jezikoslovnih zakonitosti, je dokazoval severni izvor Slovencev. Germanistika in slavistika sta pokazali na nevzdržnost in nesmiselnost Jezovih rezultatov oziroma dokazovanja²⁸, ki pa postane bolj razumljivo, če ga postavimo v kontekst njegove nesrečne življenjske poti. Kot nekdanji aktivist Osvobodilne fronte in kristjan, razočaran in nepomirjen z novim povojnim režimom v Jugoslaviji, se je odločil za politično emigracijo, kjer si je s pisano besedo prizadeval za posebno in samostojno slovensko državo. V prizadevanja za ta cilj je vpregel tudi zgodovino, ki naj bi pokazala razlike med Slovenci in ostalimi južnoslovanskimi narodi²⁹.

²⁸ Franc JEZA, *Skandinavski izvor Slovencev. Etnografsko – jezikovna študija* (1976, samozaložba); *ISTI, O ključnih vprašanjih rane karantansko-slovenske zgodovine* (Buenos Aires 1977). Za kritiko gl.: *Primorski dnevnik* 23. 2., 5. 4., 4. 5. 1969 (B. Gyllenberg – Orešnik in M. Piškur) in 25. 10. 1969 (N. Kuret in A. Triller), nadalje *Zaliv* 5 (1970) 87 sl. (M. Prosen) in *Arleo* 10 (1990) 116 (A. Bajec, A. Rebula).

²⁹ *Prim.*: Martini JEVIKAR, Jeza Franc, *Primorski slovenski biografski leksikon (= PSBL) I*, 592; Grafenauer, *O avtoktonističnih teorijah* (kot v op. 8) 382 sl.; Alojz

Okrog leta 1970 se je nato začela plesti teorija o slovenskem značaju Etruščanov in posledično o etruščanskem izvoru Slovencev. Najprej jo je predstavil in branil "dvorni pesnik revolucije" Matej Bor³⁰, ki pa je to tezo kasneje opustil in postal vnet zagovornik venetske teorije. Boru sta kot pristaša etruščanske teorije sledila Ivan Rebec in Anton Berlot, ki sta svoje delo najprej predstavila v seriji podlistkov v tedniku TT (1976/1977) in čez nekaj let – predelano besedilo je dolgo časa zaman iskalo založnika – še v knjižni obliki³¹. Prvi je prispeval zgodovinski okvir, drugi pa se je kot nekdanji oficir in vojaški dešifrant namenil streti oreh etruščanskega jezika, pri čemer je streljal tako velike kozle, da se je od stališč obeh avtorjev distanciral celo Bor sam. V etruščanski "slovenščini" naj bi se tako že pred skoraj 3000 leti pojavile tujke, ki jih je slovenščina v resnici dobila iz srednjeveške nemščine (plav, marof) ali celo iz naše sodobnosti (ovest – zahod) in podobno³².

Le leto zatem, ko je (1984) izšla Rebec – Berlotova knjiga o Etruščanih-Slovanih, je v dunajskem Glasu Korotana izšla prva razprava na temo Veneti – predniki Slovencev³³, ki ji je nato sledilo še več del, glavno pa je bila knjiga *Veneti naši davni predniki*³⁴. V njej je Matej Bor utemeljeval teorijo z jezikoslovnega, Jožko Šavli pa z zgodovinskega, arheološkega, imenoslovnega in etnografskega stališča, medtem ko je Ivan Tomažič, ki je ves čas organizacijsko in finančno podpiral projekt, napisal pregled in komentar k različnim mnenjem. Teza modernih slovenskih "venetologov" je, da so bili nosilci arheološke lužiške kulture (ime ima po Lužicah, pokrajini

REBULA, *K pojavu narodne patologije*, *Arleo* 10 (1990) 116 sl.

³⁰ *Prim. Grafenauer, O avtoktonističnih teorijah* (kot v op. 8) 383.

³¹ Anton BERLOT/Ivan REBEC, *So bili Etruščani Slovani? Branje etruščanskih napisov na slovanski jezikovni podlagi* (Koper 1984). Berlot je izven slovenskega prostora že leta 1966 v Zürichu objavil *Eine Studie über die Sprachen der Rassen oder der Etrusker*.

³² Gl. Grafenauer, *O avtoktonističnih teorijah* (kot v op. 8) 384 (za Borovo distanciranje); Jože KASTELIC, *Delo* 27. 12. 1984 (Književni listi), Marko SNOJ, *Naši Razgledi* 28. 12. 1984.

³³ Jožko ŠAVLI, *Veneti – naši davni predniki?*, *Glas Korotana* 10 (1985).

³⁴ Jožef ŠAVLI – Matej BOR, *Unsere Vorfahren die Veneter* (Wien 1988); slov. prevod: Matej BOR, Jožko ŠAVLI, *Ivan TOMAŽIČ, Veneti naši davni predniki* (Ljubljana 1989). Gl. tudi Ivan TOMAŽIČ, *Novo sporočilo knjige Veneti naši davni predniki* (Ljubljana 1990); *ISTI, Oživelj Veneti*, *Glas Korotana* 11 (1986) 55 sl.; Matej BOR, *Odkod ime Veneti?*, *prav tam* 53 sl.

vzhodno od srednje Labe v današnji Nemčiji in na Poljskem, sama arheološka kultura pa je zajemala bistveno večji prostor) iz druge polovice drugega tisočletja pred našim štetjem Veneti – Slovani. Ti so se nato do prvega tisočletja pred našim štetjem razselili po kar največjem delu Evrope in jo osvojili dobre dve tretjini (v glavnem skoraj ves zahodni, danes najrazvitejši del kontinenta), o čemer nam priča razširjenost venetskega imena (to se izven Evrope omenja še v Mali Aziji, v Paflagoniji) in arheološka kultura žarnih grobišč, katere nosilci naj bi prav tako bili Veneti oziroma (Pra)Slovani oziroma Zahodni Slovani. Ti Veneti-Slovani naj bi nato kot hribovsko kmečko ljudstvo v Vzhodnih Alpah preživeli najprej keltsko, nato pa še rimsko zasedbo, kateri naj bi se končno uprli, porušili in požgali osovražena rimska mesta in vrgli s sebe jarem rimske uprave, kulture in krščanske vere in v Karantaniji osnovali svojo državo, ki naj bi do prihoda Frankov obdržala svojo samostojnost in se uspešno upirala pritiskom avarskih in bavarskih sosedov.

Kritika tudi ob tej najnovejši teoriji, ki je skušala naselitev slovanskih prednikov Slovencev v njihovo sedanjo domovino potisniti nazaj do prazgodovinskih obdobj, seveda ni molčala in je navedla jezikoslovne, zgodovinske, arheološke, paleografske in ne nazadnje, kar je morda najpomembnejše, metodološke razloge, ki govorijo o nesprejemljivosti te teorije³⁵ (o tem bo v nadaljevanju povedano nekoliko več) in razkrivajo nesramni diletantizem njenih avtorjev. Prav za pisanje teh modernih "venetologov", zlasti Šavlija, je namreč značilen ton, ki žali tako posamezne slovenske zgodovinarje kot tudi celotno slovensko zgodovino, odkar se je to pred približno stodesetimi leti dvignilo na raven znanosti. Očitati mu, da je bilo tako rekoč konstantno ohromljeno z ideologijami in da zaradi tega ni zmoglo svobodne razprave o poreklu Slovencev in lepiti, tako "a priori", posameznim najvidnejšim slovenskim zgodovinarjem različnih generacij, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, ideološke nalepke³⁶, je – milo rečeno – nesramno, krivično in nevredno znanstvene razprave.

Naj o tem, kako daleč gre lahko takšno sprenevanje, ki bolj kot o ideološkosti obtoženih govori o tovrstni obremenjenosti tožečega, navedem le en primer. Ko je Grafenauer zavrnil Šavlijeve trditve, da postavljajo slovenski zgodovinarji svoje teze o naselitvi Slovencev "brez dejanske podlage v virih" z namenom, da bi dosegli le "neko vnaprej zastavljeno izhodišče", da "smo Slovenci južnoslovanskega izvora" in da je topogledno vse znanstveno delo slovenskih zgodovinarjev (Franceta in Milka Kosa ter Grafenauerja) izraz "ideologije pojugoslovanjenja", mu je Šavli odgovoril, da je vse to le izraz Grafenauerjevega "unitarističnega gledanja". Na to je Grafenauer upravičeno jezen in užaljen zapisal: *"Difficile est satiram non scribere! Pol desetletja preden je bil Šavli rojen, sem v Jugoslaviji z unitaristično ustavo v Dejanju zelo precizno protiunitaristično pisal o slovenstvu in njegovem razmerju do Jugoslavije. In enako v svojem predavanju o slovenskem uprašnju na drugem Bohinjskem tednu 1939. In se najde nekakšen fičfirč, ki misli, da se o zgodovini lahko piše brez vsakega znanja in trdi karkoli hoče in zapiše takšne stvari tudi o živi sedanjosti"*³⁷.

Če se sedaj še nekoliko vrnem k pregledu avtohtonističnih teorij pri Slovencih in na Slovenskem, potem je osnovna ugotovitev, da imajo upoštevanja vredno tradicijo in da jih je bilo precej več kot se običajno misli. O nagibih, ki so pripeljali do tako množičnega pojava avtohtonističnih teorij pri Slovencih, je nasplošno težko govoriti. Vsaj pri nekaterih pa je evidentno, da v ozadju stojijo cilji, ki so sicer sami po sebi lahko povsem plemeniti, ki pa z znanostjo nimajo nič skupnega, kajti zgodovino očitno razumejo kot sredstvo in orodje, ki ima neko povsem določeno funkcionalno vrednost. To pa je lahko nevarno. Še preveč svež je primer pokojne Jugoslavije, kjer se je jasno pokazalo, da ima lahko zgodovina, ki je uporabljana in izkoriščana za doseganje povsem določenih ciljev, ki posledično ustvarja zgodovinske mite in ponuja črno-bele identifikacijske modele ter enostavne predsodke, še vedno in ponovno fatalne posledice.

Pri Trstenjaku, ki je deloval v času slovenskega kulturnega in političnega preporoda 19. stoletja, je povsem evidentno, da je njegova avtohtonistična teorija zrasla najprej iz odpora proti nemško nacionalnim zgodovinarjem, kot je bil v

³⁵ Gl. Venetovanje. Prispevek k razmerju Veneti – Slovani, *Arheo* 10 (1990) – tu so v posebni tematski številki zbrane in ponatisnjene kritike venetske teorije, ki so bile objavljene v različnih publikacijah, v veliki meri v dnevnem časopisu – in zlasti Grafenauer, *Ob tisočletni stoletnici* (kot v op. 8) 321 – 422.

³⁶ Prim. Bor, Šavli, Tomažič, *Veneti* (kot v op. 34) 9 sl.; pa tudi Jožko ŠAVLI, *Slovenska država Karantanija, institutio Sclavenica* (Koper – Dunaj – Ljubljana 1990) 7 sl.

³⁷ Bogo GRAFENAUER, *O Venetih in nastanku Slovencev*, *Arheo* 10 (1990) 45.

Gradcu Muchar. Očitno je tudi, da je nato, kot je to formuliral Slodnjak, "pomagal z njo najprej študiranim potomcem vzhodnoštajerskih vinarov in kmetov premagovati protislovensko kampanijo njihovih profesorjev in nacionalističnih publicistov, za Bachovega režima pa je s to fantastično teorijo krepil plaho narodno zavest konservativne slovenske inteligence"³⁸. Tudi za Tumovim avtohtonizmom naj bi bojda v veliki meri stal odpor zoper Slovanom nenaklonjeno nemško znanost³⁹. Teorija Franceta Jeze o skandinavskem izvoru Slovencev je avtorju v resnici zrasla iz prizadevanj tega "nepomirljivega Slovenca"⁴⁰ za ločitev Slovenije od Jugoslavije in njenega komunističnega režima ter za njeno samostojnost, ko je pač tudi na takšen način utemeljeval slovensko drugačnost in posebnost glede na ostale jugoslovanske narode⁴¹. Podobno utilitaristično pojmujejo zgodovino tudi avtorji venetske teorije. Gre jim za krepitev slovenske narodne zavesti, kar skušajo doseči s prepričevanjem o starosti in pomembnosti Slovencev v zgodovini, ki da so vedno hodili svojo in posebno pot⁴². Trditev enega od avtorjev venetske teorije, da Slovenci z Južnimi Slovani "nimajo zgodovinske in etnične zveze"⁴³, kar je notorna laž, dovolj jasno ilustrira dejstvo, da je za njih zgodovina le sredstvo za doseganje nekaterih drugih ciljev. In čeprav neprestano obtožujejo slovensko zgodovinopisje, da je "uradno" in zato neznanstveno in nesprejemljivo, ni njihovo neprestano ponavljanje "praktičnega pomena" svojega pisanja za slovensko stvar – nazadnje v času političnega spora, ki je nastal med Slovenijo in Italijo v prvi polovici leta 1996, ko je slednja blokirala slovenski podpis pridružitvenega spo-

razuma k Evropski skupnosti⁴⁴ – nič drugega kot prav zahteva po "uradni" znanosti, namenjeni *ad usum Delphini*.

Če še nekoliko analiziramo avtohtonistične in podobne teorije pri Slovencih, ugotovimo, da je njihova skupna poteza ta, da so njihovi avtorji diletanti – ta ocena velja vsaj za čas od 19. stoletja naprej, ko se je z organiziranjem univerz v današnjem pomenu besede, kjer se je znanost oblikovala in se tudi poučevala, odprla možnost primerne strokovne usposobitve za znanstveno delo -, se pravi nestrokovnjaki, največkrat samouki, ki ne poznajo tehnik, metod in pravil, s katerimi posamezna stroka odkriva in tudi verificira nova spoznanja. Tako je bil Davorin Trstenjak po svojem študiju in izobrazbi bogoslovec, Davorin Žunkovič pehotni oficir, Ivan Topolovšek ni dokončal študija primerjalnega jezikoslovja, Henrik Tuma je bil pravnik, pravo je študiral, a ne dokončal tudi France Jeza, ki je nato diplomiral iz etnologije, Anton Berlot je bil oficir, Ivan Rebec je bil učiteljski maturant, Matej Bor slavist, Jožko Šavli ekonomist in Ivan Tomažič duhovnik⁴⁵. Na drugi strani ne moremo spregledati, da je kritika avtohtonističnih teorij praviloma prihajala s strani stroke, od ljudi, ki so dosegali najvišjo akademsko izobrazbo in ki so zaradi svojega strokovnega in znanstvenega dela v krogu stroke, s katero so se ukvarjali (oz. se ukvarjajo), popolnoma uveljavljeni. Naj spomnim le na nekatere takšne kritike: na slaviste, jezikoslovce in etimologe, kot so Fran Miklošič, Matija Murko, Joža Glonar, France Bezljaj, Anton Bajec in Alenka Šivic Dular, na zgodovinarje Franca Kosa, Boga Grafenauerja in Janeza Persiča, arheologa Božidarja Slapšaka in Andreja Pleter-

³⁸ Slodnjak, Trstenjak (kot v op. 20) 197.

³⁹ Dušan KERMAUNER, Tuma Henrik, SBL IV, 234.

⁴⁰ Rebula, K pojavu (kot v op. 29) 117.

⁴¹ Gl. op. 29.

⁴² Prim. npr. Ivan TOMAŽIČ, Delo 11. 5. 1996 (PP 29): "...je nujno treba zaščititi slovenstvo z vsemi možnimi ukrepi...(drugi) pomemben ukrep je utrditev slovenske samozavesti s spoznavanjem prave slovenske identitete. Dokler bodo šole vtepale mladim v glavo zmotno teorijo o prihodu Slovencev v 6. stoletju iz zakarpatskih močvirij, se bo Slovenec podzvestno sramoval svojega izvora in bo najraje pozabil na svojo etnijo, kakor kažejo žalostne izkušnje na Koroškem in na Tržaškem. Šele ko se bodo Slovenci zavedali pomena svojega jezika pri nastanku prve evropske kulture in ko se bodo spoznali za potomce slavnih Paleovenetov, katerih jezik se zrcali v slovenskem jeziku, lahko pričakujemo, da bodo še obstajali in peli v svojem jeziku in vriskali po svoji navadi, ne samo v tretjem, temveč tudi v četrtem tisočletju in še mnogo tisočletij naprej."

⁴³ Ivan TOMAŽIČ v Glasu Korotana 10 (1985) 9.

⁴⁴ Ivan TOMAŽIČ, Delo 10. 2. 1996 (PP 29): "...Ali nas ne smatrajo Italijani ravno zaradi te velike zgodovinske prevare [mišljen je "prihod Slovencev ob koncu 6. stoletja", op. P. Š.] za manjvredne, nekulturne priseljence, čeprav v kulturi ne zaostajamo za njimi niti za centimeter? Ali ne pravijo zaradi te prevare, da kaj iščejo pri nas ti "ščavi"? Čeprav se potem samo pozdravljajo s prijaznim "ciao" (= ščavo = slavo)? [sic!, edinstvena etimologija besede ciao, op. P. Š.] Če bi prihod Slovencev res bil zgodovinska resnica, bi se morali z njo sprijazniti in se čimbolj potruditi, da bi na druge načine prepričali naše sosede o naši enakovrednosti in enakopravnosti. Nikakor pa ne razumem gospoda Parovela in drugih, da se tako lahko sprijaznijo s popolnoma izmišljenim opisom slovenskega prihoda, ko nam dokazana dejstva vendar ponujajo neslutene možnosti, da uveljavimo pravico "primi possidentis", da pritegnemo nase pozornost in spoštovanje, ki se spodobi nosilcem prve kulture v srednji Evropi."

⁴⁵ Glej biografska gesla v SBL in PSBL.

skega ter etnologa Milka Matičetovega⁴⁶. Ko govorimo o razmerju med pisci in kritiki pa je še posebej pomembno in za presojo vrednosti venetske teorije še kako izpovedno dejstvo, da so se proti tej najnovejši teoriji, ki v slovenskem dnevnem časopisju še vedno polni rubrike "Pisma bralcev", izrecno izrekli nekateri pisci, na katere so se avtorji venetske teorije neposredno sklicevali pri svojem utemeljevanju. To velja tako za vodilnega slovenskega primerjalnega jezikoslovca in etimologa sodobnega časa Franceta Bezlaja († 1993), kot tudi za priznana italijanska raziskovalca venetske kulture in venetskega jezika Giovannija Battista Pellegrinija in Alda Luigi Prosdociimija. Bezljaj je takó o venetski teoriji napisal zelo kratko, da *"se ne morem strinjati z izvajanjem o Venetih in venetščini Mateja Bora in dr. Jožka Šavlija, čeprav me oba večkrat citirata in se celo sklicujeta name. Ako bi njuno mnenje dozorelo tako daleč, da bi ga sprejela za objavo katera koli resna domača ali tuja strokovna revija, bi bil pripravljen resno polemizirati z obema. Dokler pa se izogibata takšnemu v znanosti edino normalnemu postopku, ne čutim potrebe, da bi svoj dragocen čas in svoje moči trošil za primitiven diletantizem"*⁴⁷. Aldo Luigi Prosdociimi, pa je v zvezi s sklicevanjem na njegovo delo v Bor – Šavli – Tomažičevi knjigi zapisal: *"Moja misel o izviru Venetov in o njihovi dozdevni zvezi s Slovani je popolnoma popačena, zato se z moralnega in znanstvenega stališča zgražam, da je bil iz širšega konteksta iztrgan le en stavek; v kontekstu je moja misel še kako jasna....za konec popolnoma odklanjam tako diletantsko početje, ki pomeni samo izgubo časa za branje in niti ne zasluži odgovora; jaz sem se na kratko oglasil samo zato, ker sem bil v to stvar narobe in sleparsko upleten osebno"*⁴⁸.

Podrobnejšemu pregledu kritike oz. podrobnejši kritiki samih avtohtonističnih teorij se na tem mestu pač ne moremo posvečati iz več razlogov: najprej ima ta kritika že kar dolgo zgodovino in sega najmanj v drugo polovico prejšnjega stoletja, nadalje je zelo razvejana in tudi zelo specialno naravnana v jezikoslovna, zgodovin-

ska, paleografska, arheološka in metodološka vprašanja in končno, njen obseg je že tako velik, da ga je v okvir običajnega obsega razprave nemogoče spraviti. Kot zgodovinar želim na tem mestu nekoliko več pozornosti nameniti le zgodovinskim vprašanjem, ki so povezana z avtohtonističnimi teorijami, še prej pa le na kratko opozoriti na najbolj temeljne metodološke napake, ki jih avtorjem avtohtonističnih teorij očita kritika v jezikoslovnih in arheoloških vprašanjih.

Prav za vse avtohtonistične teorije oz. za tiste njihove dele, v katerih utemeljujejo svoj prav s pomočjo jezikoslovja, je značilno, da izhajajo iz metode primerjanja besed po njihovi zunanji podobnosti, ki je v primerjalnem jezikoslovju že zdavnaj presežena. Po tej metodi je delal že Trstenjak in dokazoval, da npr. izhajajo biblična imena Adam, Eva in Kajn od ata, jeba in kujon. In nazadnje dela po tej metodi tudi Šavli, ki je za slovenska razglasil celo vrsto imen v Alpah (npr. Locarno in Lugano od log, Bodensko jezero (Bodensee) od voda, Bregenz od breg, Bern od brdastega sveta – brdine, itd.), pa tudi vrsto antičnih krajevnih imen (Tergeste od terg (trg), Timavus od tema, Emona od imenje (posestvo), Celeia od selo, Longaticus od log, itd.)⁴⁹. Na takšen način bi kaj lahko dokazali, da so Slovenci nekoč bivali tudi v Aziji in Afriki (za pokušino le: Saigon je v resnici Zajcgon (kraj, kjer se gonijo zajci), Tripolis so tri polja, da gori Tabor in Nebo v Palestini, ki sta evidentno slovenski, sploh ne omenjam posebej!). V znanosti je v nasprotju s tem kavarniškim "Klang – etimologiziranjem" že dolgo časa uveljavljeno temeljno spoznanje, da zunanja podobnost besed še daleč ni dokaz njihove genetične istosti, da enakozvočnice niso hkrati nujno tudi enakoznačnice⁵⁰. Druga zadeva je, da je v jezikoslovju nesporno spoznanje, ki ga lahko štejemo že med zadeve splošne izobrazbe, da je jezik živ organizem, ki se v času in prostoru neprestano spreminja. Slovenščina ni nobena izjema. Kakšne spremembe je ta jezik doživel v zadnjih tisoč letih nam priča že primerjava današnje slovenščine z jezikom Freisinških

⁴⁶ Za navedene posameznike glej v glavnem SBL, PSBL, Letopise SAZU ter Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev univerze v Ljubljani. Za imena nekaterih kritikov, ki tu niso omenjeni pa glej še Arheo 10 (1990).

⁴⁷ Arheo 10 (1990) 110.

⁴⁸ Arheo 10 (1990) 88, 89. Za Pellegrinija gl. prav tam 74, 75.

⁴⁹ Bor, Šavli, Tomažič, Veneti (kot v op. 34) 21 sl.; Šavli, Slovenska država (kot v op. 36) 46 sl. Podobno tudi Ivan TOMAŽIČ, Delo 16. 3. 1996 (PP 29): Dravus (Drava) je reka, ki drvi, Pola (Pulj) so polja, Ravenna pa je ravna.

⁵⁰ Prim. Alenka ŠIVIC-DULAR, Na rob venetsko – slovenskim razpravljanjem Mateja Bora, Arheo 10 (1990) 92, Grafenauer, O Venetih (kot v op. 37) 39 sl.

spomenikov, ki je za današnjega Slovenca v veliki meri že nerazumljiv⁵¹. Pa kljub temu berejo sodobni slovenski "venetologi" (Bor) in "etruškologi" (Berlot) napise iz prvega tisočletja pred našim štetjem, stare več kakor dva tisoč let, na način, kot da so stari Veneti oziroma Etruščani uporabljali morfološko skoraj isti jezik, kot je slovenski knjižni jezik novega časa⁵².

*"Da je bila 'slovenščina' nekdanja drugačna kot danes, tega ne ve; njegova 'diluvijska' slovenščina je popolnoma enaka današnji.... Ta knjiga je pravo sračje gnezdo, v katero je g. Ž. znosil vse, kar se mu je le količkaj pripravno zdelo. Iz vseh mogočih jezikov je zbral besede, ki se vsaj približno tako glase in je na ta način dal svojemu zmašilu neko znanstveno draperijo,"*⁵³ je sicer že v začetku našega stoletja zapisal Glonar v svoji kritiki Žunkovičevega dela, s katerim je ta dokazoval slovenščino že v ledeni dobi (diluvijski), vendar ni kritika svoje aktualnosti prav nič izgubila in bi lahko veljala tudi za današnje avtohtoniste.

Kar se tiče arheologije, se je nanjo sklicevala v prvi vrsti venetska teorija v tistem svojem delu, kjer skuša pokazati, da je bila lužiška kultura venetska in da so bili Veneti tudi nosilci kulture žarnih grobišč. Pri tem izhajajo iz predpostavke, da arheološka kultura ustreza določeni etnični skupnosti, plemenu ali ljudstvu. To naziranje je na prelomu 19. v 20. stoletje utemeljil nemški arheolog in germanist Gustav Kossina, ki se je ukvarjal s širjenjem Germanov v prazgodovini. Njegovo vodilno gledišče je bilo, da se ostro omejene arheološke kulturne province v vseh časih skladajo s povsem določenimi ljudstvi. Danes je to teoretično izhodišče preseženo, zanimala so ga etnografska in arheološka dejstva. Iz zgodovine so namreč poznani primeri, ko se je na določenem prostoru zamenjalo prebivalstvo, ne pa tudi materialna kultura in obratno, spremenila se je materialna kultura, ne pa prebivalci. Samo na podlagi materialnih ostankov se pač ne da določiti etnične pripadnosti njihovih nosilcev. To vprašanje lahko rešujejo le podatki pisanih zgodovinskih virov. Ker pa teh za drugo ti-

sočletje pred našim štetjem nimamo, možnosti etnične opredelitve lužiške kulture in kulture žarnih grobišč ni videti in ostajata topogledno še naprej anonimni⁵⁴. Sploh je absurda misel, ki jo zagovarjajo slovenski "venetologi", da bi npr. kulturo žarnih grobišč, ki jo označuje žgan pokop v planih nekropolah in ki je segala od spodnjega Podonavja do Atlantika, povezovali samo z eno etnično skupino, ki bi tako obvladovala skoraj celotno zahodno in srednjo Evropo. Zaradi napačnega metodološkega izhodišča je seveda zgrešeno tudi vse nadaljnje razpravljanje avtorjev venetske teorije, da naj bi se Veneti - Slovani nekje na prelomu drugega tisočletja pred n. št. v prvem s prostora današnje Poljske razširili po skoraj celi Evropi in kot Slovenci preživeli vse do danes. Namen venetske teorije je (tudi) okrepiti slovensko narodno zavest in narodni ponos, toda njeni avtorji so, ne da bi se tega zavedali, naslikali zgodovinsko sliko, ki je še veliko bolj porazna od tiste, ki jo očitajo slovenskemu, oz. kot sami pravijo "uradnemu", zgodovinopisju: pred tri tisoč leti naj bi obvladali dve tretjini Evrope in prvi naj bi znali pisati v svojem jeziku, pa se je zgodba iztekla tako, da je Slovencem danes ostalo le še dobrih 20.000 kvadratnih kilometrov ozemlja.

Od vprašanj, s katerimi se v zvezi z avtohtonističnimi teorijami ukvarja zgodovinopisje, so nedvomno najpomembnejša tista, ki so povezana z vprašanjem kontinuitete oz. diskontinuitete med antiko in zgodnjim srednjim vekom. Če namreč pristajamo na teorije, ki trdijo, da so Slovenci živeli na današnjem slovenskem ozemlju že v prazgodovini, potem je med obema obdobjema pač pričakovati kontinuiteto v zgodovinskem razvoju. Zgodovinopisje, pa tudi druge stroke, je - kar se tiče širšega slovenskega prostora - posvečalo temu vprašanju od začetka našega stoletja dokajšnjo pozornost⁵⁵. Pri tem se je

⁵¹ Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja, SAZU, Dela II/39 (Ljubljana 1993). Gl. poglavja o diplomatičnem in kritičnem prepisu, fonetičnem prepisu in prevodu v sodobno slovenščino.

⁵² Prim. Grafenauer, O Venetih (kot v op. 37) 40 sl.; Michael W. WEITHMANN, "Novi mit na robu Alp", Arheo 10 (1990) 53.

⁵³ Jože GLONAR, ČZN 4 (1907) 183, 185.

⁵⁴ Glej Reinhard WENSKUS, Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes (Köln-Graz 1961) 113 sl.; Grafenauer, Kontinuiteta (kot v op. 22) 346 sl.; Andrej PLETERSKI, Etnogeneza Slovanov. Oris trenutnega stanja raziskav, Arheo (posebna številka 1990) 5 sl.

⁵⁵ Pregled zgodovine tourstnih raziskav z bibliografijo do 1967 gl. pri Bogo GRAFENAUER, Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkarantanischen Raumes, Alpes Orientales V, SAZU, Dela II/24 (1969) 55 sl. Problematiki (dis-) kontinuitete je posvečen celoten zbornik Alpes Orientales V. Glede metodoloških vprašanj gl. Grafenauer, Kontinuiteta (kot v op. 22) 342 sl.

pokazalo, da je stara predstava o popolnem prelomu med antiko in srednjim vekom, ki so jo uveljavili že evropski humanisti in ki je v starejšem slovenskem zgodovinopisju prišla do izraza v trditvi, da so Slovani ob svoji naselitvi konec 6. stoletja iztrebili staroselsko prebivalstvo, vse preveč poenostavljena in črno-bela⁵⁶. Vprašanje je namreč mnogo bolj diferencirano. Tako so raziskave pokazale, da med antičnim in zgodnjem srednjeveškim naselitvenim prostorom obstaja kontinuiteta: za življenje kultivirano zemljišče je torej ostalo nespremenjeno. Toda če primerjamo strukturo tega prostora v obeh obdobjih, potem se nam pokaže med antiko in zgodnjim srednjim vekom velika razlika. Razmerje med arheološkimi najdišči iz rimskega časa in onimi iz časa od preseljevanja ljudstev do konca zgodnjega srednjega veka je približno 10 : 1. To razliko v kvantiteti pa dopolnjuje še razlika v kvaliteti, ki se kaže v tem, da je materialna kultura antičnih najdišč bistveno drugačna od zgodnjem srednjeveških, kar seveda zavrača možnost, da bi antično prebivalstvo preživelo konec antike kot temeljni sestavni del kasnejših Slovencev⁵⁷. Očem najbolj vidna sprememba pa je bil propad antičnih urbanih središč, ki jih zgodnji srednji vek ne pozna v takšni obliki. Pokrajina, v kateri so bila mesta središče vsega življenja, je postala eno samo podeželje – z izjemo obalnega pasu, kjer so mesta in njihovi romanski prebivalci preživeli v srednji vek, medtem ko so mesta v notranjosti od 12. stoletja začela nastajati na novo. Razlika med mesti v notranjosti in na obali, ki se kaže v številnih točkah, od obsega ozemlja, ki spada v pravno sfero mesta do družbene sestave in samouprave mesta, je v največji meri prav posledica dejstva, da imajo primorska mesta kontinuiteto z antiko, tista v notranjosti pa ne⁵⁸. Prelom lahko zaznamo tudi v družbeni strukturi prostora: župan in kosez sta imeni, družbeni skupini in instituciji, ki ju ta prostor v antiki ne pozna. Spremenilo se je tudi poljedelsko gospodarstvo: antična kvadratna razdelitev polja je izginila (ohranila pa se je zahodno od slovanskega naselitvenega prostora, v Furlaniji, na Tirolskem in na Salzburškem!), tista, ki jo poznamo danes, pa je

povsem drugačna in mlajšega postanka, nastala z uvedbo hubnega sistema in hubnih vasi od frankovske dobe naprej⁵⁹. Spremenila se je duhovna podoba prostora. Pozna antika je čas, ko se je v slovenskem prostoru popolnoma uveljavilo krščanstvo, ki je zajelo široke kroge prebivalstva tudi v najbolj odročnih krajih. O tem nam pričajo številni spomeniki krščanstva, ki so se ohranili: sakralna arhitektura (cerkve, krstilnice), napisi s krščansko vsebino, predmeti za liturgično rabo, pa tudi predmeti iz vsakdanjega življenja s krščanskimi simboli in seveda razvita cerkvena organizacija s škofijami, nad katerimi je imel oglejski patriarh metropolitno oblast⁶⁰. V zgodnjem srednjem veku je ta cerkvena organizacija propadala in krščanstvo je zamrlo. Kot vemo, so bili prebivalci tega prostora v drugi polovici 8. in prvi polovici 9. stoletja ponovno pokristjanjeni⁶¹.

Prav v tej točki se najbolj evidentno kaže nevzdržnost avtohtonističnih teorij nasploh in še prav posebej venetske. Kako razložiti nesporno dejstvo, da je bil slovenski prostor dvakrat pokristjanjen, če naj bi po avtohtonističnih teorijah na tem prostoru v zgodnjem srednjem veku živel isto prebivalstvo kot v pozni antiki? Šavli razlaga to kritično točko s tem, da naj bi bilo krščanstvo v pozni antiki v Vzhodnih Alpah omejeno le na mesta, domače (avtohtono) podeželsko prebivalstvo pa naj bi ostalo pogansko (kar, kot nam pričajo res številne arheološke najdbe, sploh ni res!⁶²). Po propadu rimske in bizantinske oblasti v Vzhodnih Alpah naj bi ti "noriški domačini, Veneti ali Sloveni, ne pokelteni in ne poromanjeni, mogli tedaj brez skrbi pred posledicami požgati in porušiti mesta, ki so bila središča tuje uprave in izkoriščanja"⁶³. V razliko od te konstrukcije, ki je naravnost v nasprotju z

⁵⁶ Prim. npr. Kos, *Kdaj so Slovenci* (kot v op. 21) 80 sl. in Peter ŠTIH – Vasko SIMONITI, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva* (Ljubljana 1995) 26 sl.

⁵⁷ Podrobneje o tem Grafenauer, *Kontinuiteta* (kot v op. 22) 354 sl.

⁵⁸ Sergij VILFAN, *Rechtsgeschichte der Slowenen* (Graz 1967) 103 sl.; ISTI, *Tipologija srednjovekovnih gradov Slovenije i etnička struktura njilovog stanovništva*, *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-2 (1975) 19 sl.

⁵⁹ Podrobneje Grafenauer, *Kontinuitätsfragen* (kot v op. 55) 69 sl.; isti, *Kontinuiteta* (kot v op. 22) 357 sl.

⁶⁰ Prim. Rajko BRATOŽ, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*, *Zbirka zgodovinskega časopisa* 4 (1990) 3 sl. (z bogato bibliografijo).

⁶¹ Prim. Bogo GRAFENAUER, *Pokristjanjevanje Slovencev*, v: *Zgodovina cerkve na Slovenskem* (Celje 1991) 29 sl.; Milko KOS, *Conversio Bagoartorum et Carantanorum* (Ljubljana 1936) 18 sl.; Herwig WOLFRAM, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoartorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband* 31 (1995) 275 sl.

⁶² Prim. Slavko CIGLENEČKI, *Höhlenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*, *SAZU, Dela* 1/31 (1987) 9 sl. in zlasti 169 sl. ter Franz GLASER, *Frühchristliche Denkmäler in Kärnten. Ein Führer*

zgodovinskimi dejstvi (podeželje naj ne bi bilo pokristjanjeno), in katere Šavli s pomočjo zgodovinskih virov ni niti poskušal dokazovati, se da dejstvo o dvakratnem pokristjanjenju širšega vzhodnoalpskega prostora lepo razložiti s prihodom novega, poganškega slovanskega ljudstva v ta prostor, ki je s seboj prineslo in uveljavilo nov način življenja. Ta je v strukturi prostora povzročil tudi zgoraj omenjene spremembe, ki evidentno kažejo, da je bila diskontinuiteta močnejša od kontinuitete. In naj "venetologi" še tako poudarjajo, da ni zgodovinskega vira, ki bi poročal o naselitvi slovanskih prednikov Slovencev v Vzhodne Alpe (očitno bi za njih imel veljavo le vir, ki bi podobno kot Pavel Diakon za Langobarde⁶⁴, do dneva natančno poročal o prihodu v novo domovino; kot da ne znamo izluščiti in razbrati zgodovinskih spoznanj tudi iz kakšnih drugih zgodovinskih virov, ki imajo kot "preostanki" v strukturi kritike virov lahko celo višje mesto kot historiografska dela⁶⁵), dejstvo je, da začno pisani viri prvič omenjati Slované v zvezi s širšim vzhodnoalpskim prostorom prav konec 6. stoletja. Za leti 593 in 595 poročajo o bojih med Slovani in Bavarci (po vsej verjetnosti) ob zgornji Dravi – približno takrat, ob koncu 6. stoletja, je zaradi slovanske naselitve propadla tudi škofijska cerkev v Teurniji (pri Spittalu)⁶⁶ -

za leto 598 o prvem slovanskem (skupaj z Avari in Langobardi) vdoru v Istro in za leto 600 o Slovanih, ki že vstopajo v Italijo. Ti podatki nam pričajo o meji, ki so jo naseljujoči Slovani dosegli na zahodu in s tem se tudi sklada podatek, ki ga imamo, da se je današnji vzhodnotirolski in koroški prostor takrat že imenoval dežela Slovanov (*Sclaborum provincia*)⁶⁷.

Zgodovinski, arheološki, filološki in tudi drugi razlogi torej jasno govorijo o nevzdržnosti avtohtonističnih teorij. So zgodovinski mit, ki hoče nacionalni zgodovini naslikati podobo, ki je ta ni imela. Toda, resnici na ljubo, zgodovinski mit so tudi vse tiste predstave in trditve, ki govorijo kar o naselitvi Slovencev v vzhodnoalpski prostor. Tedaj se slovanski predniki Slovencev oziroma takratni prebivalci slovenskega prostora pač niso identificirali in označevali kot Slovenci⁶⁸. Zato je zgodovinski mit tudi trditev, ki jo najdemo v vseh učbenikih slovenske zgodovine, da je slovenski naseljitveni prostor segal na severu do Donave in da so Slovenci zaradi germanizacije izgubili kar dve tretjini narodnostnega ozemlja, pri čemer ostaja vseskozi povsem nerazloženo, na kakšni podlagi in s katerimi argumenti so lahko bili obdonavski Slovani zgodnjega srednjega veka razglašeni za Slovence⁶⁹. Slo-

(Klagenfurt 1996) 7 sl. Obe deli s svojima katalogoma jasno pričata o razširjenosti krščanstva v pozni antiki tudi na podeželju oz. izven mest.

⁶³ Bor, Šavli, Tomažič, Veneti (kot v op. 34) 142.

⁶⁴ Paulus DIACONUS (Pavel DIAKON), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*) (Maribor 1988) II 7 (slov. prevod: Langobardi so torej zapustili Panonijo in hiteli z ženami in otroki in vsi premičninami proti Italiji...Od tam so odšli v mesecu aprilu, v prvi indikciji, drugi dan po veliki noči, katere praznovanje je bilo v tistem letu preračunano za prvi april, ko je preteklo že 568 let po Gospodovem utelešenju.).

⁶⁵ Prav Pavlov opis selitve Langobardov v Italijo sproža resne dvome o historičnosti njegovega poročila. V II 8 poroča, da se je Alboin, potem ko je prišel z vsem svojim ljudstvom do meje Italije, povzpel na "Kraljevo goro", od koder si je ogledal novo domovino. Langobardsko selitev v Italijo opisuje Pavel Diakon po vzoru prihoda izbranega ljudstva v objubljeno deželo in paralele z bibličnimi tekstom (4 Mz 27, 5 Mz 34) so očitne tako, da je Pavlov opis možno razumeti kot literarni topos. Prim. Harald KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 30 (1992) 29 sl. in op. 5, 6.

⁶⁶ Franz GLASER, *Teurnia – metropolis Norici. Ein frühchristlicher Bischofssitz* (Wien 1987) 10. Glaserjevo arheološko odkritje škofijske cerkve v Teurniji ima svojo zgodovino, ki je pomembna tudi za našo temo. Rudolf Egger, ki je leta 1910 izkopal zgodnjekrščansko cerkev izven mestnega obzidja Teurnije, je na podlagi

literarnih virov pravilno domneval, da je morala kot škofijski sedež obstajati še ena cerkev znotraj obzidja, ki pa jo je napačno domneval pod današnjo cerkvijo sv. Petra in s tem za 70 let markiral raziskave. Do odkritja škofijske cerkve je pripeljala šele Glaserjeva ugotovitev, ki mu je služila kot izhodišče, da na Koroškem do sedaj ni poznana niti ena zgodnjekrščanska cerkev, ki bi stala pod danes obstoječo cerkvijo, medtem ko je na severnem Tirolskem zadeva točno obratna. To dejstvo je razložljivo z naselitvijo Slovanov v koroški prostor (in z njimi povezanimi spremembami, katerili izraz je diskontinuiteta), medtem ko je severnotirolski prostor seveda ostal izven njihovega vpliva: Franz GLASER, *Über das Christentum im Alpen-Adria-Raum nach archäologischen Zeugnissen, Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter* (Hg. Günther Hödl, Johannes Grabmayer), 2. St. Velter Historikergespräche (Köln-Wien 1993) 243 sl.

⁶⁷ Prim. Bogo GRAFENAUER, *Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete*, Arheološki vestnik 21-22 (1970-1971) 17 sl. (z viri in literaturo); Klaus BERTELS, *Carantania. Beobachtungen zur politisch-geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung in frühen Mittelalter*, Carinthia I 177 (1987) 87 sl.

⁶⁸ Gl. Wolfram, Salzburg (kot v op. 61) 39 sl., 73 sl., 276 sl.

⁶⁹ Gl. Štli-Simoniti, *Slovenska zgodovina* (kot v op. 56) 8 sl. Šavli, *Slovenska država* (kot v op. 36) 175 je šel tozadevno še dlje in je proglasil slovansko utrjeno gradišče Gars-Thunau, ki je bilo pred kratkim arheološko odkrito ob reki Kamp severno od Donave, kar za karantan-sko.

venci so se na prostoru, na katerem živijo danes izoblikovali šele postopno, v procesu dolgega zgodovinskega razvoja, katerega težišče spada v drugo tisočletje, upal bi si trditi, celo šele v čas od 16. stoletja naprej, ko se prvič v domačem jeziku pojavi slovensko ime in ko je s Trubarjevo knjižno dejavnostjo prvič zavestno izoblikovan in izpeljan program, ki vidi v Slovencih posebno celoto in enoto⁷⁰. V tem smislu so Slovenci resnično avtohtoni: ne kot prvi prebivalci tega prostora, ampak kot plod razvoja, ki je pripeljal do njihovega izoblikovanja v tem prostoru, v katerem so skozi zgodovinska obdobja izpričane različne identitete; slovenska je le ena (zadnja) med njimi.

Na koncu tega pregleda je potrebno opozoriti še na nekatera pomembna spoznanja, ki razbijaajo trdovratne in mitične miselne vzorce o nastanku in funkcioniranju posameznih zgodnj-srednjeveških ljudstev oz. plemen, do katerih se je v zadnjih nekaj desetletjih dokopala zgodovinska znanost v etnogenetski problematiki. Prelom v raziskavah je nastal v začetku šestdesetih let našega stoletja z raziskavami Reinharda Wenskusa⁷¹. Teoretično je njegovo delo slonelo na premisi, da je etnična skupnost (*gens*, *populus*, *natio*, *etnos*; pač kakor je označena v virih) subjektivno in ne biološko-objektivno določljiva. V tem smislu je npr. Ernest Rénan že leta 1882 karakteriziral nacijo s konsenzom vseh njenih članov, podobno pa je tudi Max Weber definiral etnične skupine samo z njihovim "subjektivnim prepričanjem" o skupnem poreklu⁷². Wenskus je prepričljivo dokazal, da poznoantična in zgodnj-srednjeveška ljudstva (oz. plemena, kot jih je imenoval) niso imela nekega resničnega skupnega porekla, da pa je prav prepričanje oz. vera o skupnem izvoru tvorilo integrativno silo. Na podoben način je relativiziral tudi ostale objektivne kriterije za etnično pripadnost, predvsem jezik, pa tudi kulturo, pravo itd. Odločilna za etnično identiteto je bila torej

le subjektivna opredelitev oz. izpoved. Predstava o razvoju in razširitvi nekega ljudstva iz ene kali - predstava, ki odzvanja tudi v pojmu etnogeneza - se je morala umakniti. Vidno je postalo, da so ljudstva nastajala s stapljanjem različnih etničnih skupin, da se je etnična pripadnost lahko menjala, da je ravno v nemirnih stoletjih pozne antike in zgodnjega srednjega veka pogosto prihajalo do cepitev in nastajanja novih etničnih skupnosti in da so posamezna ljudstva bila praviloma polietnično strukturirana. Raziskave Herwiga Wolframa o Gotih⁷³ so konec sedemdesetih let jasno pokazale, kako v gotski zgodovini ni neke biološke kontinuitete, ampak samo kontinuiteta imena, saj so se vedno nove skupine posluževale gotskega imena in z njim povezane tradicije: kmetje na Baltiku v 2. in trume pomorskih roparjev v 3. stoletju, stepski imperij ob Črnem morju v 4. in konkurirajoče se federatske vojske, pogosto velike le nekaj tisoč mož, v balkanskih provincah 5. stoletja ter kraljestva v južni Galiji in na Iberskem in Apeninskem polotoku.

Eden temeljnih pojmov za razumevanje oblikovanja etničnih zvez je postal "tradijsko jedro" (Traditionskern). Okrog takšnih tradicijskih jeder, se pravi okrog nekega vodilnega sloja, ki si je svojo legitimnost in atraktivnost znal pridobiti z, glede na okolico, boljšimi bogovi (to je s prepričanjem o svojem božanskem izvoru) in boljšimi organizacijskimi oblikami (običaji, temeljnimi ustavnimi oblikami, ki so določale pravila skupnega življenja takšne zveze), se je lahko izoblikovala velika (etnična) zveza, ki sta jo povezovali prepričanje v nek skupen izvor in zgodovino (tradicija) in pravila skupnega življenja, ne pa kri. Nastanka posameznega ljudstva, določene etnične identitete, si torej brez določenih ustavnih, še tako rudimentarnih oblik, ni mogoče predstavljati. Tacitov stavek "majhnost plemeniti Langobarde" reflektira vlogo takšnega tradicijskega jedra v zgodovini - oziroma bolje v subjektivni predstavi o lastni zgodovini - zgodnjih ljudstev⁷⁴. Te predstave o lastni zgodovini so našle izraz v iz antike izvirajoči literarni

⁷⁰ France BEZLAJ, *Etimološki slovar slovenskega jezika III* (Ljubljana 1995) 265 sl.; Tomo KOROŠEC, *Ime Slovenec, Jezik in slovstvo* 9 (1964) 65 sl.; France KIDRIČ, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti* (Ljubljana 1939-1938) 83 sl.

⁷¹ Wenskus, *Stammesbildung* (kot v op 54).

⁷² Prim. Walter POHL, *Tradition, Ethnogenese und literarische Gestaltung: eine Zwischenbilanz, Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung* (Hg. Karl Brunner und Brigitte Merta), *Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 31 (1994) 9 sl.

⁷³ Herwig WOLFRAM, *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie* (3. München 1990).

⁷⁴ Prim. Wenskus, *Stammesbildung* (kot v op. 54) 653 s. v.; *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I* (Hg. Herwig Wolfram, Walter Pohl), *Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse 201. Bd., Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung Bd. 12* (Wien 1990).

zvrsti *Origo gentis*, v Izvoru ljudstev, ki so polne klišejskih in stereotipnih predstav: najprej je obstajalo neko majhno ljudstvo, recimo Goti ali Sasi ali Langobardi. Ker jih njihova domovina ni mogla več prehranjevati, so se pod božjim vodstvom izselili. Primordialno dejanje, prva preizkušnja, pa naj bo to prehod čez morje ali veliko reko, kot so Ren, Laba, Donava, ali pa zmagovita bitka nad nadmočnim sovražnikom – velikokrat pa oboje skupaj – je ustvarilo predpogoje za legitimnost tradicijskega jedra in za nastanek novega, številčno močnega – ker pač atraktivnega – ljudstva⁷⁵.

To novo branje starih virov ni zaobšlo niti alpsko – jadranskega, pogojno rečeno širšega slovenskega prostora. Zlasti po zaslugi Herwiga Wolframa, ki je svoje tozadevne raziskave sintetiziral v knjigi o najstarejši zgodovini avstrijskega (in širšega) prostora⁷⁶ in njegovega učenca Walterja Pohla, ki je na teh novih izhodiščih skušal razložiti fenomen Avarov⁷⁷ in pri tem pokazal, da so nekatere lastnosti skupne vsem zgodnesrednjeveškim ljudstvom (plemenom), ne glede na to, ali jih štejemo med germanska, slovanska ali pa stepsko – nomadska. Ob ugotovitvi, da zgodnesrednjeveška plemena niso bile skupnosti istega porekla, temveč so to bile polietnične skupnosti, ki jih v celoto ne povezuje ista kri ampak skupna tradicija in običaji, se je pokazalo, da so tudi Avari tvorili polietnično zvezo, ki je bila zmeraj odprta novim prišlekom in ki je poleg ostalih ljudstev panonskega bazena zaobjemala Gepide, Bolgare, Kutrigure in predvsem Slovane. Pod imenom Avari je torej živela nadregionalna politična skupnost, ki je bila precej nestabilna in podvržena nenehnim spremembam in katere tradicijsko jedro je tvorila skupina okrog kagana. Polietnično pa je bilo tudi pleme oz. ljudstvo Karantancev. Brez dvoma so bili slovansko pleme – kar pomeni, da je bilo njihovo tradicijsko jedro znotraj polietnične zveze slovansko opredeljeno, sestavljeno iz dveh skupin Slovanov, ki so se konec 6. stoletja naselili v prostor vzhodnih Alp s severa in iz juga ter še iz Hrvatov in Dudlebov in domačih romanskih staroselcev. Ne gre pa izključiti možnosti, da so se med njimi nahajali tudi avarski, bolgarski in ger-

manski drobci. To med drugim pomeni, da so morda obstajali tudi Karantanci, ki so imeli poševne oči (tako kot poznamo slovanske Avarre)⁷⁸!

Izhodišče, da so zgodnesrednjeveška ljudstva skupnosti, ki jih v celoto povezujejo skupno tradicijsko jedro, in da je etnična identiteta kategorija, ki je podvržena precejšnjim spremembam, pa je, kar se starejše slovenske zgodovine tiče, pripeljalo še do ene pomembne ugotovitve. Po propadu avarske nadregionalne in polietnične skupnosti konec 8. stoletja je na ruševinah avarskega kaganata prišlo do velikega preslojevanja in oblikovati so se začele nove etnogeneze, kar se je odrazilo tudi v terminologiji virov. Namesto splošne oznake *Sclavi* se sedaj na obrobju kaganata pojavijo številna slovanska plemenska (gentilna) imena, med njimi leta 820 tudi Karniolci, ki jih zgodnesrednjeveški viri jasno razlikujejo od Karantancev. V Posavju se je konec 8. in v začetku 9. stoletja začelo oblikovati posebno pleme – ljudstvo, ki je bilo slovansko determinirano in ki je – tako kot Karantanci – svoje ime dobilo po pokrajini, kjer je bivalo: po Karnioli. Na slovanskem naselitvenem prostoru v Vzhodnih Alpah sta se tako izoblikovali dve ljudstvi in dve etnični identiteti: Karantanci in Karniolci, gentilna kneževina Karniolcev je bila poleg Karantanije druga slovanska gentilna kneževina tega prostora⁷⁹. Pod novo frankovsko oblastjo sta obe kmalu izgubili svojo staro plemensko ureditev in njuni identiteti sta ugasnili, porajati pa so se začele nove.

V nasprotju z mitologijo o venetski monofiliji Slovencev in o njihovi vzdržnosti in nespremenljivosti skozi tri tisoč let imajo Slovenci – tako kot vsi ostali narodi – celo vrsto prednikov: od antičnih staroselcev preko Slovanov, Hrvatov, Avarov, Karantancev, Karniolcev, Nemcev do Uskokov in še mnogih drugih. Če je tako, se bo kdo vprašal, zakaj se potem tako močno izpostavlja pomen Slovanov za slovensko zgodovino (oz. zgodovino Slovencev), ki se kaže v dejstvu, da se njen prikaz v zgodovinskih delih ponavadi začena prav s slovansko naselitvijo v

⁷⁵ Herwig WOLFRAM, *Razmatranja o Origo gentis, Etnogeneza Hrvata* (ur. Neven Budak) (Zagreb 1995) 40 sl.

⁷⁶ Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378 – 907 ((Wien 1987).

⁷⁷ Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr. (München 1988).

⁷⁸ Gl. Peter ŠTIH, *Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovanskem naselitvenem prostoru v Vzhodnih Alpah, Slovenci in država, SAZU, Razprave I/17* (1995) 21 sl.

⁷⁹ Peter ŠTIH, *Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku, Zbornik Brižinski spomeniki, SAZU, Dela II/45* (1996) 13 sl.

Vzhodne Alpe. Preprosto zato, ker je prav slovanska naselitev v začetku zgodnjega srednjega veka, dala prostoru, na katerem živijo Slovenci, tisto jezikovno identiteto, ki jo ima ta prostor še danes. Predvsem zaradi tega lahko danes rečemo, da so Slovenci Slovani, čeprav so se razvili tudi iz drugih korenin.

Zusammenfassung

EJ KO GOLTNEŠ DO TU-LE, UDARI PO
KONJIH *

*Über autochthonistische und ähnliche
Theorien bei den Slovenen und in Slovenien*

Autochthonistische und ähnliche Theorien über Herkunft und Ursprung der Slovenen haben eine ganz überraschend lange Tradition, man trifft sie bereits in einigen Texten der slovenischen Protestanten des 16. Jahrhunderts an. Bei Primus Truber kann ein Widerhall der autochthonistischen Sichtweise vermutet werden, daß die Illyrer Slaven gewesen seien, während ein anderer slovenischer Protestant, Adam Bohorič, die Slaven mit den Venetern und den Vandalen gleichsetzte. Nach dem 18. Jahrhundert, als insbesondere Marko Pohlin seine Überzeugung von der Slavizität der illyrischen Sprache zum Ausdruck brachte, war besonders das 19. Jahrhundert diejenige Epoche, in der – zur Zeit der Romantik und der nationalen Wiedergeburt – die autochthonistischen Theorien bei den Slovenen recht viele Anhänger und Verehrer fanden, die Geschichte vor allem als Mittel zur national-politischen Affirmation verstanden. Zu ihnen gehörten Jakob Zupan, Anton Kremlj, Matevž Ravnikar-Požencan, Peter Hitzinger, Matija Sila und insbesondere Davorin Trstenjak, der mit dem Umfang seines Werkes, seinem Durchhaltevermögen und des Echos, das er hervorrief, unter ihnen hervorragte. Trstenjak, der nicht nur den Beweis führte, daß die Slovenen schon seit jeher auf ihrem jetzigen Grund und Boden gesiedelt hatten, sondern auch, daß in früherer Zeit die unterschiedlichsten Völkerschaften auf allen drei Kontinenten der alten Welt zu den Slaven gehört hatten, zeigte im Alter soviel Anstand und Mut, wenigstens indirekt seine autochthonistische Theorie zu widerrufen. Die

Reihe slovenischer Autochthonisten setzte sich im 20. Jahrhundert mit Davorin Žunkovič und Henrik Tuma fort. Danach folgte eine längere Pause, bis Ende der sechziger Jahre in Triest Franc Jeza zu beweisen versuchte, daß die Slovenen aus dem Norden (aus Skandinavien) stammen. Dann begann sich eine Theorie um den slovenischen Charakter der Etrusker und schließlich zum slovenischen Ursprung der Etrusker zu entwickeln, eine Theorie, die Matej Bor aufbrachte, und der Ivan Rebek und Anton Berlot folgten. Mitte der achtziger Jahre stellten Matej Bor, Jožko Šavli und Ivan Tomažič eine neue, die venetische Theorie, vor, die noch jetzt ganze Leserbrief-Rubriken in der slovenischen Presse füllt. Die These dieser "Venetologen" lautet, die Träger der archäologischen Lausitzer Kultur aus der zweiten Hälfte des zweiten Jahrtausends v. Chr. seien Veneto-Slaven gewesen. Diese hätten sich dann bis zum ersten Jahrtausend v. Chr. in ganz Europa angesiedelt, von dem sie gute zwei Drittel eroberten. Davon zeugen angeblich die Häufigkeit des venetischen Namens und die archäologische Kultur der Brandgrabstätten, deren Träger Veneter bzw. (Ur)Slaven bzw. Westslaven gewesen seien. Diese Veneto-Slaven hätten dann als Bauernbevölkerung in den Bergen, in den Ostalpen, zunächst die keltische, dann die römische Besatzungszeit überlebt, dann endlich Widerstand geleistet, die verhaßten römischen Städte verbrannt und das Joch der römischen Herrschaft, der Kultur und des christlichen Glaubens von sich geworfen und hätten in Karantanien ihren eigenen Staat gegründet, der bis zur Ankunft der Franken seine Selbständigkeit bewahrte.

Die Kritik an diesen autochthonistischen Theorien ist nicht ausgeblieben, sie meldete sich schon von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts an zu Wort, besonders lautstark wandte sie sich gegen die jüngste, die venetische Theorie, deren Autoren häufig anstatt auf die Argumente der Kritik mit Klagen gegen die Paralyse der slovenischen Gesellschaftswissenschaften (vor allem der Geschichtsschreibung) antworteten, entsprechend den Ideologien, denzufolge – im Dienste verschiedener Regimes und Ideologien –, keine freie Erörterung über den Ursprung der Slovenen möglich war. An einer ganzen Reihe slovenischer Historiker und vor allem ihrer Werke – von den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts, als die Geschichtsschreibung sich bei den Slovenen als

* Übersetzung einer venetischen Schrift von Matej Bor.

Wissenschaft zu festigen begann, bis heute – ist es nicht schwer zu zeigen, wie unberechtigt sie sind. In sprachwissenschaftlichen Fragen warf die Kritik den autochthonistischen Theorien vor allem ihre Methode vor, Wörter anhand ihrer äußerlichen Ähnlichkeit zu vergleichen, eine Vorgehensweise, die in der vergleichenden Sprachwissenschaft schon lange als überholt galt und zu völlig falschen Schlüssen führen konnte. Was die Archäologie betrifft, auf die vor allem die venetische Theorie sich berief, so ging sie methodologisch davon aus, daß sich die archäologischen Kulturen aus einzelnen Völkern bzw. ethnischen Identitäten zusammensetzten. Heute ist dieser theoretische Ansatz bereits völlig überholt, denn es ist nicht möglich, nur auf der Grundlage materieller Überbleibsel die ethnische Zugehörigkeit ihrer Träger festzustellen; diese Frage können nur Daten aus schriftlichen Quellen lösen. Von den Fragen, mit denen sich die Geschichtsschreibung im Zusammenhang mit den autochthonistischen Theorien befaßt, sind sicher diejenigen am wichtigsten, die mit der Frage der Kontinuität bzw. Diskontinuität zwischen der Antike und dem frühen Mittelalter befassen. Trotz der Kontinuität auf einzelnen Gebieten der geschichtlichen Entwicklung ist der heutige Stand der Forschung in den geschichtswissenschaftlichen Forschungen der, daß es unzweifelhaft ist, daß Diskontinuität über Kontinuität dominierte, was mit der Ankunft einer neuen Völkerschaft mit einer neuen Lebensweise erklärbar ist, die mit einer neuen Wirtschaft und neuen Göttern in den slovenischen Raum kam, wovon auch schriftliche Quellen

zeugen, die gerade Ende des 6. Jahrhunderts erstmals Slaven in Verbindung mit dem Ostalpenraum erwähnen. Historische, archäologische, philologische und andere Gründe sprechen klar für die Unhaltbarkeit der autochthonistischen Theorien. Sie sind ein Geschichtsmythos, welcher der nationalen Geschichte eine Gestalt verleihen möchte, die ihr nicht entspricht. Die Slovenen haben sich in dem Raum, in dem sie heute leben, erst allmählich im Zuge einer langen geschichtlichen Entwicklung herausgebildet, hauptsächlich ab dem 16. Jahrhundert. In diesem Sinne sind die Slovenen wirklich autochthon: Nicht als ursprüngliche Bewohner dieses Raumes, sondern als Frucht einer Entwicklung, die zu ihrer Herausbildung in diesem Raum führte, in dem durch die Epochen der Geschichte verschiedene Identitäten belegt sind, von denen die slovenische nur eine (die letzte) ist! Im Gegensatz zu dem Mythos von der venetischen Monophilie der Slovenen und von ihrer Unveränderlichkeit durch dreitausend Jahre, haben die Slovenen – so wie alle übrigen modernen Völker – eine ganze Reihe von Vorfahren: von den antiken Altsiedlern über Slaven, Kroaten, Avaren, Karantaner, Karniolern, Deutschen bis zu den Uskokern und noch vielen anderen. Dabei ist die slavische Besiedlung zu Beginn des frühen Mittelalters deshalb so außerordentlich wichtig, weil der Raum, in dem die Slovenen leben, ihnen die sprachliche Identität gegeben hat, die dieser Raum noch heute hat. Vor allem deshalb können wir sagen, daß die Slovenen Slaven sind, wenn sie sich auch aus anderen Wurzeln entwickelt haben mögen.

MED JUGOSLAVENARSTVOM IN SLOVENSTVOM

Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918 - 1929. Modrijan, Ljubljana 1996. 296 strani.

Marsikaj je mogoče očitati današnjemu slovenskemu zgodovinopisju, samo ožine ne: izhajajo tako sinteze kot monografije; ob modernistično zasnovanih delih je na knjižnih policah in v periodiki mogoče srečati tudi študije, ki prisegajo na klasične koncepte, metodologije in diskurze. Človek mora biti hudo čemeran, če vsega tega bogastva ne vidi. In mora biti sila ljudomrzniški, če mu takšna raznolikost ni po srcu: bolj kot kdaj koli prej zajema naša historiografija življenje po vsej širini. Sodobni zgodovinar si ne more več privoščiti nezanimanja za kar koli. Če dandanes univerzalni zgodovinar ni več mogoč (ampak saj v resnici nikoli ni bil mogoč: le zdel se je mogoč zaradi omejenosti zgodovine na posamezna področja javnega življenja), pa je treba priznati, da smo univerzalni zgodovini bližje kot kdaj koli (čeprav je ta - kot vsak ideal, ki je kaj vreden - najbrž nedosegljiva). Seveda se najdejo posamezniki, ki se počutijo negotove ob propadu starih paradigem, znotraj katerih "se je zmeraj vedelo, koliko kdo zmore" (oz. koliko mu je dopuščeno môči), koga se citira in koga ne, kdo na simpozijih, pompozijih in zborovanjih nastopa prvi in kdo zadnji... Zdaj nekateri niki jadikujejo nad nekakimi razcepi v stroki (v resnici gre za najnaravnejšo dialoško izmenjavo mnenj, ki enako mislečim itak ni potrebna) in nad nekoristnostjo nove historiografije, ki je kaj malo uporabna za utemeljevanje takšnih ali drugačnih sodobnostnih teženj. Najvišji namen nove zgodovine je kratko malo zgodovina sama - ne razlaganje njenega pomena za naš čas.

S tega vidika je treba gledati tudi na knjigo Jurija Perovška *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Nobenega dvoma ni, da gre za zelo resen in tehten prispevek k preučevanju naše politične zgodovine. Medtem ko preteklost slovenskega katoliškega gibanja obravnavata vsaj dve obsežni monografiji (Erjavčeva in Škerbčeva; slednja je v dokaj polemičnem razmerju do prve), je liberalni tabor - kot ugotavlja Janko Prunk - šele

s Perovškovim spisom dobil prvo obsežnejšo študijo. Če ugotavljam, da se delo giblje znotraj okvirov klasične zgodovinopisne paradigme, to ni mišljeno kot očitek. Nasprotno: knjiga, ki jo imamo pred seboj, je že postala tudi praktično koristna, kar je za tekste te vrste kompliment; Janko Pleterski je denimo ob njej zapisal: "Zgodovinska knjiga dr. Jurija Perovška *Liberalizem in vprašanje slovenstva* posebej pripomore k razločnejšemu razpoznavanju zapletene strukture odnosov Slovencev do jugoslovanske države, narodov v njej in njenega v mnogem protislovnega pomena za slovensko zgodovinsko pot." Avtor biblije revolucionarnega jugoslovanstva Narodi, Jugoslavija, revolucija je bil (očitno pod silnim vtisom Perovškove knjige) prisiljen relativizirati svojo nekdanjo zelo čvrsto vero v državno skupnost različnih južnoslovanskih narodov! To sicer ni veliko, a nekaj vendarle je... In vendar se vrti!

Študija *Liberalizem in vprašanje slovenstva* v našem času ne more biti konjunktorno blago (kot je npr. bil njega dni omenjeni traktat Janka Pleterskega); njen nastanek je rezultat čisto strokovnega zanimanja in znanstvene radovednosti. Prikazuje genezo in zenit našega svobodomiselnega jugoslavenarstva, hkrati pa tudi ne zanemarljiv - čeprav politično obroben - tok slovenske liberalne misli, ki je vztrajal pri narodni samobitnosti. Tu bi se omejil le na nekaj kritičnih pripomb, ki so mišljene kot vzpodbuda k natančnejšemu definiranju pojmov in pojavov.

Najbrž bi bilo v zvezi z Novačanovo Slovensko zemljoradniško oz. Slovensko republikansko stranko primerneje govoriti o konfederalističnem in ne o federalističnem konceptu (pre)ureditve Jugoslavije. Mogočni Celjan je namreč v letih 1922 in 1923 terjal lastno slovensko državnost v zvezi južnoslovanskih republik. Res pa je njegova terminologija marsikdaj nejasna in celo kontradiktorna (hote ali nehote: navsezadnje je Novačan prvi poskušal definirati povsem samostojne slovenske državnopravne zahteve). Vsekakor bi po njegovem mnenju morali imeti bankovci na Slovenskem napis samo v slovenščini, kar bi via facti omogočalo nadzor slovenske republike nad denarno maso, s tem pa bi le-tej pripadal pomemben del finančne samostojnosti. Položaj Slovenije v južnoslovanski zvezi republik bi bil podoben položaju Bavarske v wilhelmskem cesarstvu, le da bi bil Slovenec v turnusnem predsedniku konfederacije (enkrat Slovenec, drugič Hrvat, tretjič Srb, četrtič

Bolgar in potem spet od začetka) – kar pomeni, da nihče ne bi mogel igrati vloge Prusije oz. hegemon (za razliko od Novačana si Krek Jugoslavije brez hegemonije enega njenega dela nad drugimi ni znal predstavljati). Novačanova Jugoslavija v letih 1922 in 1923 zagotovo ni bila mišljena kot zvezna republika, temveč kot sodržavje.

Natančneje bo treba raziskati slovenski agrarizem. Res je, da so Samostojni kmetijski stranki pri rojstvu pomagali demokratski "baroni", vendar je pozneje Ivan Pucelj kot osrednja osebnost našega agrarističnega gibanja včasih hodil svoja pota (njegov bleščeč trenutek je bila Slovenska kmetijska stranka). Navsezadnje prvi poskus agraristične stranke pri nas datira že v obdobje habsburške monarhije, France Veber pa je problemu tovrstne politične usmeritve leta 1927 namenil celo posebno filozofsko knjigo (njen naslov je bil *Idejni temelji agrarizma*). Agrarizem je bil populistično gibanje (zlasti lepo je uspeval onstran Kolpe in Sotle v Radičevi Hrvaški republikanski kmečki stranki), medtem ko liberalizem to nikoli in nikjer ni mogel biti. Res je politična praksa iz agraristov pri nas marsikdaj naredila zgolj privesek liberalcev (plastično je dajanje finančne "pomoči" vodilnim možem Samostojne kmetijske stranke opisal Anton Novačan, vendar najbrž predvsem zato, ker se tudi v njegovem žepu ni znašlo nekaj demokratskih oz. Žerjavovih stotakov), kljub temu pa je bila SKS več kot zgolj podeželska izpostava Jugoslovanske demokratske stranke. Razjedali so jo povsem samostojni znotrajstrankarski boji (npr. Pucelj versus Vošnjak & Drofenik). Tudi Ivan Šušteršič je po svojem razhodu s prvaki (Vse)Slovenske ljudske stranke iskal pot k agrarizmu. Na rešitve v tej smeri je mislil tudi Novačan, ko je snoval Slovensko zemljoradniško stranko (treba je reči, da so bile Novačanove politične ideje neredko zelo produktivne, vendar mož ni imel primerne vztrajnosti, da bi jih oživil).

Perovškove misli o našem liberalnem unitarizmu kar kličejo po obravnavi slovenskega katoliškega jugoslavenarstva, ki sicer ni bilo tako radikalno, vendar vseeno opazno: Korošec pač ni zaman razlagal, da so Jugoslovani navsezadnje en narod. Slovenci katolikov niso volili samo zato, ker so imeli neumne liberalce, temveč predvsem zato, ker so bili sami zelo katoliški. Slovenski ljudski stranki so zlahka odpustili politične akrobacije, ki jih drugim (liberalcem, agrari-

stom, socialdemokratom, narodnim socialistom in komunistom) niso.

Igor Grdina

P.S.: Ribnikar ni bil Alojz, temveč Adolf!

I. G.

ENCIKLOPEDIJA JUGOSLOVANSKO - AVSTRIJSKIH ODNOSOV 1918 – 1938

Arnold Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918 – 1938. Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld, Verlag für Geschichte und Politik, Wien – Verlag Oldenbourg, München 1996, 1347 strani.

V našem historiografskem prostoru Arnold Suppan ni neznano ime: ta ugledni avstrijski zgodovinar (sicer profesor vzhodnoevropske zgodovine na dunajski univerzi ter hkrati vodja Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo), ki je velik del svoje znanstvene pozornosti namenil raziskavam mednarodnih odnosov v srednjem Podonavju, se problemov slovenske preteklosti nikoli ni izogibal. Nasprotno: v njegovih številnih spisih je mogoče najti zelo pomembne prispevke k njenemu preučevanju. Takoj na začetku je treba povedati, da sodi Suppan v vrsto tistih zgodovinarjev, ki so imuni pred nacionalističnimi okužbami. Te so še v ne tako daljni nekdanjosti dodobra zastrupljale strokovno ozračje in marsikdaj skoraj povsem onemogočale tvoren dialog med sosednjimi srednjeevropskimi historiografijami. Samo spomnimo se na Martina Wutteja in na njegovega slovenskega "dvojnika" Boga Grafenauerja, ki sta v svojih "znanstvenih" spisih s pravo brambovsko ihto služila prevladujočim političnim usmeritvam svojih narodov (treba je reči, da je bil Wutte pri tem vendarle doslednejši: Grafenauer je npr. zelo dolgo časa imel skrajno "skeptičen" – no, bodimo vljudni in recimo temu tako – odnos do neodvisne slovenske države). Njun persni spopad okoli interpretacije koroške zgodovine marsikdaj ni bil nič manj strasten kot oboženi in diplomatski boj za jugoslovansko-avstrijske mejne kamne. Sodobna historiografija pa se ne vprašuje več, kaj ta ali oni pretekli do-

godek oz. dogajanje pomeni za današnji čas, temveč kaj pomeni za zgodovino. Ob tem tudi ve, da je objektivnost pravzaprav zgolj nedosežen ideal, medtem ko je nepristranskost včasih mogoče udejanjiti (žal pri nas mnogi ljudje sodijo, da je nepristranskost že objektivnost: hudo preprosto je misliti, da smo ugotovili, "kako je pravzaprav bilo", s tem, da se v pisanju o nekem nekdanjem sporu ne postavimo na stališče ene ali druge vanj zapletene strani; ker zgodovina ni eksperimentalna veda, ji je dosegljiva zgolj resnica opisovanega, ne pa tudi njegova dejanskost).

Za knjigo Arnolda Suppana o jugoslovansko-avstrijskih odnosih je vsekakor mogoče reči, da si ne le prizadeva za nepristranskost, temveč da jo tudi dosega. Ker gre za izjemno obsežno delo, ki posega v različne sfere javnega življenja (predvsem v politiko in gospodarstvo), je to toliko večji dosežek. V pravem pragozdu arhivskega gradiva (avstrijskega, slovenskega, srbskega, hrvaškega, češkega) in literature se avtor giblje s suverenostjo poznavalca, ki ohranja mnenjsko neodvisnost tudi v razmerju do najbolj "samoumevnih" in utrjenih razlag nekdanjosti. Nanj – denimo – ni niti malo vplivala ponesrečena knjiga Janka Prunka Slovenski narodni vzpon, pa čeprav je avtorju tega katekizma našega etnocentrizma s "sveti zlatimi in možatimi" stal ob strani sam Bogo Grafenauer, ki je s podobnimi uslugami svoj čas pomagal že Edvardu Kardelju pri popravljanju razvpitega Speransa (mimogrede: hvalevredno je, da je Suppan prekinil z že precej ustaljeno prakso navajanja Razvoja slovenskega narodnega vprašanja med historio-grafsko literaturo, kar npr. srečujemo še v klasični zgodovini habsburške monarhije Roberta A. Kanna).

Obširnost knjige o jugoslovansko-avstrijskih odnosih med obema t. i. svetovnima vojnama ni posledica ekstenzivnega pristopa, temveč avtorjeve natančnosti in težnje po čim bolj popolni obravnavi virov. Suppan se je povsem zavestno osredinil na "klasično zgodovino", se pravi na raziskovanje politične (v prvi vrsti diplomatske) in gospodarske problematike. Toda njegovo pojasnjevanje teh dveh sfer javnega življenja ni omejeno na tradicionalno predstavitev dokumentov; avtor posega tudi po instrumentariju "nove zgodovine". Tako npr. opozarja na pomen stereotipov in ukoreninjenih predstav (nekaj strani namenijo celo teoretični utemeljitvi potrebnosti upoštevanja avto- in heterostereoti-

pov). Številne tabele z najrazličnejšimi statističnimi podatki o Avstriji in Jugoslaviji, bogato slikovno gradivo (posebej izstopa postavljajska podoba Benita Mussolinija, ki v samih kopalkah sprejema avstrijskega zveznega kanclerja Engelberta Dollfußja – ta je seveda v kravati!) ter zemljevidi (značilno: eden je povzet po Bogu Grafenauerju, eden pa po Martinu Wutteju: vsekakor se niti nacional(istič)no angažirani zgodovinarji ne morejo pritoževati nad neravnovesjem!) še povečujejo uporabnost knjige kot enciklopedičnega priročnika za obravnavo jugoslovansko-avstrijskih odnosov.

Odnosi med prvo avstrijsko republiko in Kraljevino SHS oz. Jugoslavijo so bili precej zapleteni. Državi sta bili v različnih vojaško-političnih taborih (končno obliko sta tabora dobila s t. i. Malo antanto in z Rimskimi protokoli med Italijo, Avstrijo in Madžarsko), njuni gospodarski strukturi pa sta bili kompatibilni in tako rekoč obsojeni na sodelovanje. Občasno je prihajalo do popuščanja napetosti tudi v politiki (obisk zveznega kanclerja Seipla v Beogradu 1923 in zunanjega ministra Ninčiča na Dunaju 1924; tudi trgovinska pogodba iz leta 1925 je imela svojo politično razsežnost), vendar je kakšno večje zblizanje med Beogradom in Dunajem onemogočalo vselej pereče vprašanje slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji oz. nemške v Jugoslaviji. Nacionalistični principi so leta 1918 v evropski politiki skorajda povsem prevladali (propad večnacionalnega habsburškega imperija), redkokateri narod pa se je čutil potešenega v svojih nacionalnih aspiracijah (celo Italijani, ki so bili poleg Romunov in Srbov "najsrečnejši otroci" mirovnih pogodb po prvi svetovni vojni, so govorili o pohabljeni zmagi, čeprav so svoji kraljevini priključili etnično povsem tuja ozemlja). Za naš prostor bo posebej vznemirljivo Suppanovo obravnavanje odnosa uradne Avstrije do koroških Slovencev, ki nikakor ni bil tako negativen, kot se brez natančnega poznavanja virov zdi na prvi pogled. Zvezni kancler Kurt von Schuschnigg, čigar predniki so bili slovenskega rodu (to mu je nacistična propaganda tudi bridko očitala), je v začetku marca 1936 obiskal južno Koroško in lansiral geslo: "Gut katolisch, gut slowenisch und gut vaterländisch." To je pomenilo napoved nove smeri v politiki Dunaja do manjšine (Schuschnigg je bil na Koroškem deležen tudi vzklikov Živio kancler!), ki pa zaradi Anshluša ni več prišla do izraza. Jugoslovanska politika je v avstrijski stanovski državi videla predvsem svojega nasprotnika in je ni vzpodbujala k pozi-

tivnim manjšinskim ukrepom. Nasprotno: Beogradu so bili simpatični celo nacisti, ki so bili odločni nasprotniki Dollfuß-Schuschniggovega režima (jugoslovanski konzul v Celovcu Anton Novačan je v svojem znanem bombastičnem slogu zatrjeval, kako se je v Berlinu s samim Goebbelsom dogovoril, da Avstrija pripade Nemčiji, Koroška pa Jugoslaviji!). Suppan tudi nadrobno popisuje dejavnost jugoslovanskih oz. slovenskih iredentistov (vsaj občasno so uživali določeno podporo oblasti), medtem ko so v Avstriji ozemeljske zahteve do južne sosedo postavljali le protidržavni (proto)nacistični velikonemški krogi (od uradnih organov so bile le nekatere obmejne občine za "ozemeljske korekture"). Avstrija skratka leta 1938 v Jugoslaviji ni imela nikakršne opore za obrambo neodvisnosti. Še več: jugoslovanska uradna politika je bila bolj naklonjena nacistom kot stanovski državi (slednjo je doživljala kot Mussolinijevo srednjeevropsko lutko). Glede tega se Stojadinovičeva vlada ni razlikovala od svojih JNS-jevskih predhodnic (ena izmed njih je bila zelo kooperativna do nacističnih beguncev, ki so se v kraljevino Karadjordjevičev zatekli po propadu poskusa državnega udara leta 1934). Seveda tudi nemška manjšina v Jugoslaviji ni stavila na Avstrijo, temveč na Hitlerja: njen tisk je bil že pred Anchlussom vsaj deloma tako nacificiran, da posamezni časniki niso mogli čez severno mejo v alpsko republiko.

Močno pozitivnega vtisa v Suppanovi knjigi tudi nekaj tiskarskih napak (denimo pri navajanju tujejezičnih naslovov v originalu) in pomot (podpredsednik Narodnega sveta v Zagrebu dr. Ante Pavelić ni bil odvetnik, temveč zobozdravnik – str. 55) ne more izbrisati.

Nobenega dvoma ni, da je Arnold Suppan v knjigo o jugoslovansko-avstrijskih odnosih vložil veliko svoje energije. Od prve ideje do natisa je minilo kar dvajset let. Rezultat kaže, da svojega časa ni vrgel v stran. Napor ni bil zaman, čeprav je jasno, da njegov spis zaradi ozko specializirane tematike ne bo mogel postati mednarodni bestseller. Avtor bi lahko svoje delo sklenil z znamenitim posvetilom iz Stendhalove Parmške kartuzije: "To the happy few." Kdor se bo poslej ukvarjal z zgodovino jugoslovansko-avstrijskih odnosov med "obema vojnama", mimo Suppanove obsežne študije ne bo mogel iti. In lahko bo zadovoljen, da ima ob sebi tako temeljit in izčrpen priročnik. Za tematiko, ki jo obravna-

va, bo knjiga Jugoslawien und Österreich 1918 – 1938 nedvomno postala klasično delo.

Igor Grdina

O ŽLAHTNIH KAMNIŠKIH PURGARJIH

Zora Torkar, Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja, Kulturni center Kamnik, Kranj, 1996, 188 strani.

*Pisana Loka, črn je Kranj,
Z močnikom Kamnik je ves ocmokan
Beži Ljubljana, Gradec se skrij,
Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni.*

Tak je začetek zabavljice po večini kmečkega okoliškega prebivalstva Kamnika nad tamkajšnjimi prevzetnimi, samovšečnimi, vzvišenimi in pretirano varčnimi "purgarji", za katere bližnja in tudi bolj oddaljena (vele)mesta in njihovi meščani niso nič, pa čeprav imajo sami v primerjavi z njimi na svojih mizah v najboljšem primeru kvečjemu močnik. Kakor vsi stereotipi tudi ti poudarjajo le del resnice. Kdo in kakšni so bili torej najpremožnejši kamniški meščani v drugi polovici prejšnjega stoletja?

Odgovor na to samo na prvi pogled enostavno vprašanje nam prinaša knjiga Zore Torkar, kustosinje zgodovine v Kamniškem muzeju, s simpatičnim naslovom, ki ga je prevzela iz zgornje zabavljice. Najosnovnejši problem pred katerim se je znašla avtorica, je bila določitev sloja najpremožnejših. V nasprotju z Dunajem, Gradcem in delno celo Ljubljano, to niso bili bankirji, veletrgovci in veleindustrialci, ki so stanovali v novejših, elitnejših predelih mesta, temveč velikosti, se pravi majhnosti provincialnega mesteca primerni trgovci, gostilničarji, tovarnarji, obrtniki in potrebam mesta in okolice primerno manjše število intilgence, ki so po tradiciji starega meščanstva stanovali še kar naprej v starem in s tem elitnejšem središču mesta z večinoma enonadstropnimi hišami.

In ravno za takratno Avstrijo lahko s pomočjo volilnih imenikov za deželnozborske volitve, v tem primeru za mestno kurijo Tržič – Radovljica

- Kamnik, določimo najpremožnejše (in seveda tudi manjpremožnejše) meščane. Volilci so bili namreč glede na direktni davek, ki so ga plačevali, razdeljeni na tri volilne razrede. V prvem so bili tisti, ki so plačevali največ davkov in jih je bilo temu primerno tudi najmanj in volilci inteligentne volilne skupine, v katero so spadali ljudje zaradi svojega položaja, poklica ali izobrazbe, in to ne glede na višino plačanih davkov. V drugem volilnem razredu so bili tisti, ki so plačevali drugo tretjino vseh davkov, v tretjem pa vsi ostali davkoplačevalci. K najpremožnejšim meščanom torej lahko štejemo volilce prvega (brez velike večine inteligence) in drugega volilnega razreda in sicer tiste, ki so bili to najmanj dvakrat (se pravi več kot šest let) in so imeli v Kamniku stalno prebivališče. Avtorica je tako dobila šestdeset najpremožnejših Kamničanov, torej nekako 30% volilcev, od katerih pa jih je bilo le 5 do 8 odstotkov zares bogatih. Po višini dohodkov so bili nekako na ravni takratnega provincialnega višjega meščansta in so bili glede tega kar precej oddaljeni od elit velemest, čeprav tudi med njimi najdemo nekatere posameznike, ki so precej, vendar pa še vseeno ne kričeče izstopali. Teh šestdeset pa je avtorica glede na različen čas njihovega bogatenja razdelila na tiste, ki so bili na vrhuncu svoje uspešnosti do osemdesetih let 19. stoletja in so bili še močnejše vezani na tradicijo kot tisti, ki so bogateli po tej časovni prelomnici. Le osem družin pa se je v najpremožnejšem sloju obdržalo skozi vse obravnavano obdobje. Kot vse je torej tudi bogastvo (določene družine) minljivo.

Najpremožnejši meščani Kamnika so se seveda glede na ostale someščane odlikovali z njim ustreznim velikim premoženjem, politično močjo in visokim družbenim statusom. Lahko rečemo, da so prav ti trije dejavniki tisto, kar nekako označuje vsakršno elito katerega koli okolja. To seveda še ne pomeni, da je vsak pripadnik elite, torej vsak najpremožnejši Kamničan, razpolagal s pravnim odmerkom tako bogastva kot moči in statusa, temveč le, da pri veliki večini lahko zasledimo prav te tri značilnosti.

Ker med to šestdeseterico avtorica ni prištela meščanov po izobrazbi, ki so kot volilci inteligentne skupine imeli politično moč in tudi visok status, ne pa tudi (razen nekaterih notarjev, odvetnikov in zdravnikov) velikega premoženja, lahko rečemo, da je njihova glavna značilnost prav ta, da so bili meščani po premoženju. Pri tem pa nas ne zanima le množina njihovih

denarcev, temveč tudi njihov izvor. Najpremožnejši Kamničani tako kot ostali takratni bogataši svojega premoženja ponavadi niso črpali le iz enega vira, čeprav je bil ta v primerjavi z drugimi lahko glavni izvor denarnega (vele)toka. Največ jim je tako prinašalo trgovanje, gostilničarstvo in nekatere obrti. To torej niso bili velebogataši z veleobrati, temveč malemu podeželskemu mestecu primerni mali bogataši, ki pa so kljub temu bili "naj, naj" in "oh in sploh" svojega kraja. Med njimi seveda spet najdemo nekatere, ki močno izstopajo kot lastniki manjših tovarn, močnejših obratov in donosnih dejavnosti in se kot po pravilu ukvarjajo z množico različnih poslov.

Ena glavnih vrednot ljudi, ki niso prejemali stalno odmerjenih dohodkov, je bila seveda poleg močne želje po uspehu tudi prav takšna želja po varnosti, se pravi skrb za negotovo bodočnost. Pridobljeni kapital zato niso vlagali samo v svoje temeljne pridobitvene dejavnosti, temveč tudi tja, kjer so v primeru poslovnih neuspehov ali starosti pričakovali varno naložbo in s tem gotov denar. To pa niso bili državni ali podobni "nerizični" vrednostni papirji, temveč po stari "kmečki" logiki predvsem različne nepremičnine. Na prvem mestu je bila zemljiška posest, zlasti gozdovi, medtem ko so njive, travniki, pašniki in tudi vrtovi za "zelenje in kuho" imeli predvsem vlogo postranskega in dopolnilnega zasluzka, s čimer se je še podkrepil izgled Kamnika kot na pol kmečkega mesta. Vendar je ta značilnost po osemdesetih letih začela pojemati in meščani so se vse bolj specializirali le v eno dejavnost. Druga pomembna vrsta nepremičnin so bile hiše, ki so jih nekateri imeli tudi po več v lasti in so tako z najemninami še dodatno zaslužili. Zlasti cenjene so bile takoimenovane korporacijske hiše, ki so njihovim lastnikom vsakoletno prinašale določene količine drv in lesa iz gozdov meščanske korporacije.

Meščanska korporacija je bila skupnost meščanov, ki je po letu 1866 od občinskega odbora prevzela v upravljanje gozdove v dolini Kamniške Bistrice, kar je meščanom, ki so imeli v lasti korporacijske hiše, prinašalo dodatne dohodke. Nič čudnega torej, če so med člani korporacije in predvsem v gospodarskem odboru z načelnikom na čelu prevladovali prav najpremožnejši meščani. Podobno so ti nadzirali tudi nadzorni odbor mestne hranilnice in posojilnice.

Z voljenimi položaji v različnih odborih pa smo se približali drugi pomembni lastnosti elite,

politični moči oziroma v širšem pomenu – vlogi meščanov v javnem življenju. Ker so bili najpremožnejši Kamničani izbrani prav po volilnem cenzusu, ki se je orientiral po plačanih direktnih davkih, je razumljivo, da so prav najpremožnejši (torej prvi in drugi volilni razred) imeli tudi največjo politično moč. Seveda to še ne pomeni, da so vsi aktivno sodelovali v političnem življenju. Za pogosto volilno abstinenco so se lahko odločili preprosto zaradi nezanimanja ali ker enostavno niso marali določenega kandidata. Na deželnozborskih volitvah so glasovali večinoma za slovenske in kasneje liberalne kandidate, čeprav je bil kdaj izvoljen tudi kakšen petičnež, ki je kar gorel za nemškutarske ideje. Seveda so imeli tudi v občinski upravi najpremožnejši meščani odločilno vlogo. Skoraj polovica od teh je izmenično aktivno sodelovala v občinskih odborih in svetih, veliko jih je bilo v najrazličnejših komisijah, prav prevladovali pa so med župani. In čeprav so storili veliko dobrega za razvoj domače občine, pri tem nekateri od njih niso pozabili tudi na dobrobit lastnega žepa. Kaj hočemo, tudi pri političnem udejstvovanju denar privlači denar.

Veliko najpremožnejših meščanov je bilo po davčnem in izobrazbenem cenzusu predlaganih tudi za porotnike c. kr. deželnega sodišča v Ljubljani. Če s to funkcijo niso pridobili nobenih materialnih koristi, pa jim je vsekakor prinesla dodatno čast in ugled med ostalim meščanstvom. Tu se tako že v povsem izraziti obliki srečamo s tretjo značilnostjo meščanske elite, z visokim družbenim statusom, katerega nikakor ne moremo ločiti od bogastva in politične moči, saj se nanju bolj ali manj tesno navezuje. Ti meščani so zato imeli veliko vlogo tudi pri nadzoru in financiranju šole, kjer je šlo za kombinacijo določene častne funkcije in nekakšnega patronata nad šolo, ko se je bilo potrebno izkazati za radodarnega dobrotnika. Kot člane in celo pobudnike jih najdemo tudi pri najrazličnejših društvih, katerih v Kamniku ni primanjkovalo. V njih so družno z ostalimi meščani skrbeli za narodno delovanje, petje, telovadbo, planinarjenje, turizem, svoj naraščaj, morebitne požare in seveda predvsem za medsebojno druženje z neizogibnimi plesi in vesellicami.

Meščani niso iskali varnosti le z nalaganjem denarja v nepremičnine, temveč tudi pri svoji družini. Ta je moškemu producentu družinskega bogastva po napornih poslovnih bitkah nudila prijetno in brezskrbno zavetje, ženski upravi-

teljici "družinskega gradu" pa eksistenčno varnost. Dom s skrbno materjo in gospodinjo je bil seveda tudi varno zavetje za meščanske otroke. Trdna in urejena družina je bila sploh ideal vsakega meščana in od nje je bil marsikdaj odvisen poslovni in družbeni uspeh. Čeprav je v vsem obravnavanem obdobju bilo zelo veliko družin jedrnega tipa, se pravi družin z zakoncema in njunimi otroki, so vendarle do osemdesetih let 19. stoletja prevladovale razširjene družine, kamor so bili vključeni še stari starši in zlasti otroci iz prejšnjih zakonov. Število otrok je bilo v povprečju kar veliko, namreč pet do šest. Tem članom družine pa moramo v gospodinjstvo prišteti še najrazličnejše hišne posle, ter tudi vajence, pomočnike in podnajemnike.

Po eni strani je posameznik tisti, ki zaznamuje določeno družino, po drugi strani pa družina in njena okolica zaznamujeta določenega posameznika. Posameznika lahko spoznamo le skozi njegovo širšo celoto, kajti osebni dejavniki se v marsičem podrejajo družbenim, kulturnim, verskim in gospodarskim zahtevam določenega sloja prebivalstva, kakor lahko celotno plast prebivalstva spoznamo le skozi vedenje njenih posameznikov. Začelo se je že s posameznikovim rojstvom in predvsem krstom, ko je bilo potrebno izbrati najprimernejšega botra, torej takšnega, s katerim bi najtrdneje zacementirali svoje sorodstvene, prijateljske in poklicne vezi, pri čemer so najbolj prav prišli še premožnejši in plemenitejši botri kot so bili oni sami. Podobni kriteriji so bili pomembni tudi pri izbiri poročnih prič. Pri tej naslednji pomembni stopnički v življenju posameznika, za katero so se odločili vsi obravnavani premožneži, kajti le tako so si lahko zagotovili primerno nasledstvo, je bilo seveda najprej potrebno izbrati primerne partnerja. Marsikdo je svojo kariero začel prav s primerno, takoimenovano gospodarsko poroko ali pa je z njo občutno utrdil že pridobljeno premoženje. Zato nikakor ne čudi, da se je zlasti v prvem obdobju veliko priseljencev poročilo s premožnimi Kamničankami, čeprav je družba sčasoma postajala vse bolj odprta tudi za priseljene pare. Prav tako je bil seveda kakšen domači lovec na doto prav vesel bogatega ulova premožne vdove, bogati vdovci pa "mične" mladenke, ki so znale nemoteno naprej voditi gospodinjstvo in tako vdovcu in njegovim otrokom zopet vzpostaviti varno družinsko zavetje. Vsemu temu navkljub pa so se med seboj poročali večinoma statusno ali vsaj gmotno enakovredni partnerji.

Tudi bogataš nekoč sreča smrt, vendar vseeno veličastneje kot revež. Neenakost v smrti se je najočitneje kazala na pogrebih, ko so se sorodniki in praktično vse mesto v veličastni procesiji, v kateri ni manjkalo niti največjih uglednežev niti beračev, poslovili od pokojnika in ga položili v zadnje počivališče. Za stanu primeren pogreb so pokojniki poskrbeli že v oporokah, v katerih so svojo morebitno slabo vest oprali z donacijami cerkvi, revežem in društvom, predvsem pa so natančno in "pravično" razdelili svoje premoženje med dediče.

Pripadnost meščanskemu stanu se je, kljub njihovim velikim razlikam v premoženju, izobrazbi, vsakdanu, odnosu do kulture in politike, kazala predvsem kot neko skupno priznavanje določenega načina mišljenja in vedenja. Na eni strani je bila tu težnja po trdni meščanski družini s točno določenimi družbenimi vlogami njenih članov, na drugi pa razvejano družabno življenje z žensko kulturo obiskov, z moškimi "moževanji" po gostilnah in z družinskimi izleti in romanji. Zunanji izraz in znak boljšega družbenega položaja najpremožnejših Kamničanov se je v primerjavi z ostalo "rajo" kazal tudi pri hranjenju z boljšimi jedmi kot si bile telečja glava s hrenom, telečja juha, z jabolki polnjeni puran in podobno, z obnašanjem pri mizi, z oblekami po

zadnji modi, kjer ni manjkalo najrazličnejših bogatih dodatkov, nakita, torbic, ur in podobnega. Pomembna je bila seveda tudi primerna stanovanjska kultura, ko je večina hiš z gospodarskimi poslopji, delavnicami in trgovinami res kazala trgovsko obrtni in vzporedno celo kmečki značaj mesta, vendar so najpremožnejši meščani z opremo svojih stanovanj z masivnimi kredencami, usnjenimi garniturami, tapeciranimi divani in naslanjači, zrcali, stenskim urami, srebrnimi in bronastimi drobnarijami kazali svoj dober ekonomski položaj (če ne že okus) in s tem svojo drugačnost.

Nič čudnega, če so jih torej okoliški prebivalci videli takšne, kakor jih opisuje zgornja zabavljica, torej prevzetne, vzvišene, samovšečne in pretirano varčne. Ali si je torej tipičen premožnejši meščan res pridobil premoženje z iznajdljivostjo, delavnostjo in marljivostjo in ga je nato s skopuškostjo ohranjal za zanamce, ali pa je to le lik v očeh ljudi, ki niso bili najpremožnejši meščani Kamnika? Resnica je verjetno nekje vmes, vsekakor pa se moramo zahvaliti prav Zori Torkar, da je odgrnila vsaj zgoraj opisani del tančice (bolje rečeno koca), ki prekriva našo preteklost. Hvala.

Andrej Pančur

UDK 391/397(497.4Nadiža)
94(497.4Nadiža)

LAVRENČIČ Aleksander, zgodovinar, OŠ Majde Vrhovnik, Gregorčičeva 16, SLO-1000 Ljubljana

Ljudje z železnimi rokami in nogami

Nekaj utrinkov iz preteklosti vasi ob zgornjem toku Nadiže

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 5-21.

V članku je prikazan način življenja ob zgornjem toku Nadiže do 16. st. in dogodki iz 18. st., ki bi kmalu pripeljali do vojne. S pomočjo ohranjenega ustnega izročila, ki dopolnjuje arhivske podatke, so opisane nekatere navade in zgodovina teh krajev.

UDK 284.8(497.4Podraga)"1889":281.9

MOŽINA Jože, zgodovinar, novinar, Dobravlje 25, SLO-5263 Dobravlje

"Odpad k pravoslavju, to je k razkolništvu"

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 22-39.

Leta 1889 so v Podragi na Vipavskem v zahodni Sloveniji pod vodstvom liberalno usmerjenih vaščanov, z odpadom od katolištva in prestopom v pravoslavje, izsilili župnijsko samostojnost. Na podlagi sodobnega časopisnega poročanja, škofijskega ter župnijskega arhivskega gradiva in ljudskega izročila se pred bralcem razkrije pripoved z izvirnim ljudsko-religioznim značajem. Opis upora leta 1889 in prizadevanj za cerkveno avtonomijo v desetletjih pred tem tvorijo predstavo o utripu neke - v verskem pogledu - nekoliko bolj problematične primorske vasi ob prelomu stoletja.

UDK 725.13(497.4Ljubljana)"1896/1898"
94(497.4Ljubljana)"1896/1898"

PIRKOVIČ Jelka, dr., docent, Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, Zavod za kulturno dediščino, Plečnikov trg 2, SLO-1000 Ljubljana

Mestno dvorano prenavljajo, mar ne?

Leopold Theyer in ljubljanski magistrat

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 40-49.

V času župana Hribarja so začeli prenavljati veliko dvorano ljubljanskega magistrata. Mestni inženir je na podlagi Hribarjevega in Hraskyjevega gradbenega programa pripravil idejne načrte. Izvedbo so zaupali graškemu arhitektu Leopoldu Theyerju. Prenova je bila končana maja 1898. Predstavlja eno redkih ohranjenih reprezentančnih notranjščin historičnega sloga v Ljubljani.

UDC 391/397(497.4Nadiža)
94(497.4Nadiža)

LAVRENČIČ Aleksander, Historian, Majde Vrhovnik Primary School, Gregorčičeva 16, SLO-1000 Ljubljana

The People with Limbs of Steel

A Few Fragments from the History of A Village Situated by the Upper Course of the Nadiža River

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 5-21.

The article presents the way of life led by the people who lived along the upper course of the Nadiža river until the 16th century, and certain events that occurred in the 18th century which almost led to war. Based on preserved oral sources which supplement archival documents, the article describes a number of old customs and the history of the area.

UDC 284.8(497.4Podraga)"1889":281.9

MOŽINA Jože, Historian, Journalist, Dobravlje 25, SLO-5263 Dobravlje

"Apostasy from the True Faith to the Orthodox Church, that Is, to Heresy

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 22-39.

In 1889, the villagers of Podraga in the Vipavska valley in western Slovenia, led by liberal-oriented inhabitants, forced their parochial independence by abandoning the Catholic Church and embracing Orthodoxy. Based on contemporary newspaper reports, bishopric and parochial archival materials, as well as oral sources, the author reveals a story with typical popular and religious characteristics. Through the description of the 1889 "uprising" and the bid for ecclesiastical autonomy in the decades preceding the break from the "true faith", the reader can feel the pulse of life in a village in the Slovene Littoral region at the turn of the century, which, owing to the villagers' apostasy, was regarded as a problematic area.

UDC 725.13(497.4Ljubljana)"1896/1898"
94(497.4Ljubljana)"1896/1898"

PIRKOVIČ Jelka, Ph.D., Senior Lecturer, Republic of Slovenia, Ministry for Culture, Cultural Heritage Office, Plečnikov trg 2, SLO-1000 Ljubljana

The Great Hall of Ljubljana Is Being Renovated, Is It Not?

Leopold Theyer and the Town Hall of Ljubljana

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 40-49.

The renovation of the largest hall of Ljubljana's Town Hall was begun during Mayor Hribar's term in office. The plans made by the city's official civil engineer for the hall's new design were based on a construction programme drawn up by Hribar and Hrasky. The construction works were entrusted to Leopold Theyer, an architect from Graz. The renovation works concluded in May, 1898. The hall has one of the few notable and well preserved historical style interiors in Ljubljana.

UDK 94(497.4)"17/19":293
293:323.1"17/19"

GRDINA Igor, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Karantanski mit v slovenski kulturi

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 51-65.

Razprava obravnava pojavljanje karantanskega mita kot mita slovenske državnosti v slovenskem zgodovinopisju od konca 18. stoletja dalje ter njegove odmeve v opusih nacionalno reprezentativnih pesnikov, pisateljev, dramatikov, glasbenikov in slikarjev.

UDK 94(497.4):323.1"18"
323.1"18":292/293

ŠTIH Peter, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Ej ko goltneš do tu-le, udari po konjih!

O avtohtonističnih in podobnih teorijah pri Slovencih in na Slovenskem

ZGODOVINA ZA VSE, 3/1996, št. 2, str. 66-80.

Avtohtonistične teorije, ki se pri Slovencih vedno znova pojavljajo od časa romantike in narodnega preporoda v 19. stoletju naprej, so skušale dokazovati, da imajo Slovenci svoj izvor že v prazgodovini in da so že v tistem času poseljevali prostor, v katerem danes živijo. Zgodovino razumejo zelo poenostavljeno, v glavnem jim služi kot sredstvo narodne prebuje oz. afirmacije in s tem, ko hočejo nacionalni zgodovini naslikati podobo, ki je ta ni imela, ustvarjajo zgodovinski mit. Kritiki ni bilo težko pokazati na šibkost in nevzdržnost teh teorij.

UDC 94(497.4)"17/19":293
293:323.1"17/19"

GRDINA Igor, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

The Myth of Carinthia in Slovene Culture

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 51-65.

The article deals with the myth of Carinthia as the myth of Slovene national statehood which appears in Slovene historiography from the late 18th century onwards, and its echoes in the opuses of poets, writers, playwrights, musicians and painters of national renown.

UDC 94(497.4):323.1"18"
323.1"18":292/293

ŠTIH Peter, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Ej ko goltneš do tu-le, udari po konjih! *

(Bottoms up and spur the horse on!)

On the Theories of Autochthony Developed by the Slovenes and in Slovenia

HISTORY FOR EVERYONE, 3/1996, No. 2, pp. 66-80.

A number of the numerous autochthonal theories which emerged regularly amongst the Slovenes from the time of Romanticism and national revival in the 19th century onwards, attempted to prove that the origins of the Slovenes as a people can be traced back to prehistoric times and that they settled the territory of present-day Slovenia already in those remote times. Such theories give very simple interpretations of history, using it as a means of national reawakening and affirmation. By trying to create an image of national history which never existed, they create a historical myth. Thus critics have had little difficulty in demonstrating how weak and unfounded these theories are.

* The title is a Venetic inscription translated into Slovene by Matej Bor

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva Celje
(Muzej novejše zgodovine Celje) Prešernova 17, 3000 Celje
tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek, Igor Grdina, Branko Lesjak, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Branko Zver, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Elizabeth Seitz

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Branko Goropevšek

Slika na naslovnici: Kiar Meško, "Iz kronike, 1. september 1286"

Slika na hrbtni strani: Kiar Meško, "Obred, ki nima para na svetu"

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, 415-84/94 mb, sodi revija Zgodovina za vse med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

ALEKSANDER LAVRENČIČ

JOŽE MOŽINA

JELKA PIRKOVIČ

IGOR GRDINA

PETER ŠTIH

NT&RC

CENA: 1500 SIT